

Олександра Шпак

З книжки
жмття

3 КНИГИ ЖИТТЯ

Alexandra Shpak

FROM THE BOOK OF LIFE

SHORT STORIES

BUENOS AIRES — TORONTO — 1968

Олександра Шпак

3 КНИГИ ЖИТТЯ

Оповідання

БУЕНОС-АЙРЕС — ТОРОНТО — 1968

Тираж: 1.000 примірників.

Copyright by the Author 1968

Накладом автора

Imprenta "Dorrego", Av. Dorrego 1102
Buenos Aires — Argentina

С Л О В О   Д О   Ч И Т А Ч І В

В українській літературній творчості на еміграції завважується цікаве явище: пожвавлення жіночої письменницької творчости. Серед творів, що появляються тепер українською мовою на еміграції, поважний відсоток займають твори українських жінок, які почали писати щоприш поза межами рідної землі. Можливо, що дехто скаже на таке явище, що жінки менше працюють на чужині на хліб насушний ніж чоловіки, і тому більше пишуть, хоч психологи напевно поставили б іншу діагнозу: серце української жінки більше тужить за рідною землею, тож і з тієї туги зроджується бажання писати. Постає бажання відтворити образ залишеної батьківщини, зафіксувати на папері те, що було й що вже ніколи не вернеться.

Авторка книжки "З книги життя", уродженка Західної України, теж почала писати на еміграції. І нічого дивного, що в її творах пробивається часто туга за рідним краєм, за минулим, хоч і в тих творах не бракує високопатріотичних моментів чи ідейности і самопосвяти. Чи оповідання, зібрані в цю книжку, вигадані? Гадаємо, що ні, що вони всі, або більшість з них має правдиву основу. Чи не було у нас дійсних "Антошків", "Крисані" чи тих фактів, що лягли в основу оповідання "З книги життя"? Отож, авторка не хоче нікого здивувати своїми геніяльними видумками, але хоче пригадати читачеві моменти, що колись були дійсністю на нашій життєвій стежці. Осібно варт звернути увагу читачів на оповідання "До Канади", яке написано на основі правдивих фактів, що про них авторка довідалась від внучки героїні оповідання, пані Хрущ, яка тепер, разом зі своєю 90-річною матю проживає в Торонті. Власне, мама пані Хрущ приїхала до

Канади, в манітобську провінцію в 1899-ому році разом зі своїми батьками, і починали від землянки... Це оповідання — це документальний образ тих перших днів з піонерського життя наших поселенців у Канаді, і з тієї причини воно становить цінний вклад до історії нашого в тій країні поселення.

Але не перебігаймо дійсності! Треба отже самому взяти в руки "З книги життя", прочитати її, і тоді до не одного з читачів "пташкою прилине спогад", і за це буде вдячний авторці, бо в кожного з нас є своя "книга життя".

Ю. Середяк

Інакше ніяк не можна було поступити. Тож нехай Катруся плаче, хай побивається, йому навіть із цього приводу й жаль її, але що ж! Колеса історії не зупинити... Бо лише у змінливих подіях грядучої війни може постати так довго очікувана незалежність, лише тоді можна буде скинути зі своїх плечей важке ярмо неволі. А Катруся побивається над ним і над синами... Як та берізка в укритті, тремтить і не каже ні сяк, ні так. Хоча він, Антошко, знає, що Катруся нишком признає йому рацію. І йому, і синам, як, зрештою, і всім тим, що пішли і йдуть стати на прю з ворогом — із тим, що розлетівся, із тим що гряде, врешті з тим, що замаскований ховається за спинами невільників, жде відповідної хвилини, щоб встромити ніж у саме серце...

І оце сини вже йдуть. А Катруся зловила їх обидвох за буйні чуприни й, ніби жартома, притягнула до себе, немов малих дітей. Крізь сльози каже:

— Ой, сини мої, любі діти!.. І ви, і тато нараз кидаєте хату й ідете, а мене лишаєте мов ту билину в полі... Що ж я робитиму, коли вечір застукає до дверей?.. А вдень ходити буду як та безталанна, шукаючи ваших слідів...

Її голос задріжав. Вона схилила свою голову на їхні плечі, але за мить піднесла, вже усміхаючись. Ніби цим хотіла загладити оте неприємне почуття, що своєю м'якою вдачею викликала. Погладила по буйних чупринах своїх синів, поцілувала їх і довго-довго дивила-

ся на них так, немов би хотіла їхній образ утривалити в пам'яті на все, а потім сказала:

— Хай вас Бог благословить на святе діло!.. — І перехрестила їх.

А старший і каже:

— Скажіть нам, мамо, так, як давно колись спартанки говорили своїм синам, виряджаючи їх проти ворогів: "Вертайтеся з щитом, або на нім!.."

Запанувала тривожна хвилина. Катруся, почувши від сина ці слова, аж за серце вхопилася. Ой, Боже! Пішли в той незабутний вечір усі троє, кожний із важким наплечником. Сини — в підпілля, бо така прийшла хвилина, а батько — до дивізії, в ряди вояцькі. Що ж з того вийде, ой, важко відгадати. Одне знає, що він, Антошко, мусить бути приготованим на все. Не в запічку ж йому сидіти, або чекати на непевне завтра та виглядати, що той день принесе.

**

Над старим баварським містом, окутаним столітнім лісом, розлягався вечір, кидаючи довкола свої темні тіні. Він зближався такий тривожний, такий вичікуючий, а zarazом такий спокійний, що навіть подмух вітру не зважувався каламутити його тишу. Знечев'я пронизливо загуділи на тривогу сирени, й Антошко, як стій, опинився на призначеній командиром позиції. Це його перша самостійна функція у вишкільній підстаршинській школі. Вийшов приспішеним кроком на горіще однієї з касарень, що своїм корпусом, здавалось, простягалася в безконечність, і, ставши біля друга Осипа, телефоніста, вийняв далековид. Почав зголошувати йому свої спостереження, а той передавав їх дротом далі, до команди.

Здалеку доносився грізний гуркіт надлітаючих ворожих літаків, і земля, а з нею і касарня, почали дрижати. Довкілля наповнювалося чимраз більше хвилюючим гудінням, і йому чомусь пригадалася пасіка, біля якої роями гули бджоли, що розліталися по просторих полях та левадах. Антошко з цікавістю вдивлявся у небозвід, на якому перехрещувалися сліпучими світлами рефлектори, що райдужно-золотими пасмами блукали на темносинявому тлі неба, вишуковуючи літаки. І хоч у його серце мимоволі закрадалася тривога, він усе ж таки не переставав стежити за вогнистою панорамою далекого небозводу.

Йому оповідали колеги-вояки, які вже довший час жили в тривожній атмосфері повітряних налетів, що ні налету, ні охоплюючих людське єство почуттів під час нього, словами описати чи розказати не можна. А щоб утривалити в своїй пам'яті на ціле життя оте дантейське пекло, треба самому на власні очі бачити й душею пережити... Гм! Хіба ж Антошко не бачив того фронту? І бачив, і був на ньому... Але все це тепер таке далеке. Це була юність...

Антошко на хвилину посумнів. Потім глибоко-глибоко зідхнув. А думки снувалися далі. Так, так. Тоді були інакші фронти... Але теперішній модерний фронт, де загарбники вже не б'ються лише на окупованій ними українській землі, до них зовсім не подібний. І він, Антошко, побачить щось цілковито відмінне, спостерігатиме вир, у якому весь світ, немов у зачарованім колі, кипітиме вулканічною лявою. Він буде кипіти, бо над ним хочуть запанувати два диявольські сатрапи — червоний і брунатний. Вони правитимуть один одному роги, але Антошко опинився тут, на горищі, не на те, щоб

свою кров проливати задля них, он, ні!.. Він знає правило, що там, де два б'ються, третій завжди користає... І прийде той час, що такі як він, як його сини, як друг Осип, як тисячі інших, писатимуть дальший тяг історії рідної землі..

— Гей, Антошку! — почувся голос підстаршини Осипа. — Чого ви там гави ловите, коли літаки вже зовсім близько?.. Давайте свої спостереження!

Антошко прокинувся із задуми, і йому зробилося соромно. Дійсно, поводитьься так, якби не був на стійці.

Освічені рефлекторами літаки надлетіли ще ближче. Звідусіль заграли різноголосо кулемети, важко вдарили гармати.

— Антошку! — остеріг підстаршина. — Літаки вже майже над нашими головами... Буде гаряче... А з позиції нам зійти і сховатися не можна!

— В такому разі немає ради! — ніби жартом відповів Антошко. — Залишаємося! А як упаде бомба, то нехай нас обидвох заб'є, бо в гурті й смерть не страшна!

Вона впала. За першою полетіла друга, третя, потім — цілий град. Спускаючись униз, літаки скидали смертоносний вантаж, що зі скреготом, свистом і несамовитим гуком розривався довкола. Здавалося, що заговорило саме пекло... З його пашеки вилітали клуби вогню, оповиті темними сірчаними хмарами, потім із них вихоплювалися поодинокі вогняні язики, роздрібнюючись водограями іскор, прикриваючи собою і касарні, і дерева, що, мов літаючі іграшки, то з'являлися, то зникали химерними привидами в густій пелені диму й пилу...

А в небі з'являлися все нові й нові ескадрильї літаків. Летіли безперервно, кидали бомби, деякі запалю-

валися від стрілен, наче свічки, й поринали в безвість. Ось один із них, поцілений кулеметною чергою, летить стрімголов до свого кінця. Раптом випростовує свій вогняний хребет і скеровується прямо на касарню, на них... Вже полум'яний хвіст зовсім близько... Почали похапцем злазити по драбині, і в останньому моменті, вхопившись за руки, мов діти, стрибнули у приготовані задалегідь рови, де прилипли до землі й позатикали долонями вуха.

Послідував жахливий вибух. Довкола розлетілися рештки розбитого літака, посипалися уламки вибухаючих бомб і наступила темрява. Підстаршина Осип завмер, неначе спаралізований. Поповзли важкі, гнітючі секунди непевності й чекання. Але помалу все почало заспокоюватися, й він привернув рівновагу духа.

Ще доносився далекий гук відлітаючих літаків, а підстаршина вже сягнув рукою до того місця, де був Антошко. Та замість нього відчув під пальцями пориту землю... Довкола панували темрява й тиша... Протягнув руку вгору, нащупав дерев'яну бальку й зрозумів, що на рови впав дах розбитої касарні. Покликав Антошка, але у відповідь почув лише відлуння свого власного голосу.

Видобувшись із румовищ, підстаршина поповз на колінах по вибоїнах ями. Рясний піт стікав струмочками з його чола, але він не звертав на це уваги. Шукав Антошка. Але його ніде не було. І раптом у відблисках пожежі зауважив вистаючу із землі людську руку... Зціпивши зуби, почав тремтячими руками відкопувати тіло й коли його, нарешті, витягнув, миттю приклав ухо до грудей. Ні, не чути нічого. Здається, серце не б'ється... Що ж робити?.. Застосування штучного від-

дихання не помогло. Тоді підстаршина приклав свої уста до Антошкових і вперто почав дмухати в них повітря. . .

Як довго це тривало, Осип не пам'ятав, але коли їх знайшла рятівнича дружина, саме тоді Антошко подав першу ознаку життя.

**
*

Антошкові сказали в шпиталі, що він завдячує своє життя лише другові Осипові. Зрештою, Антошко знав це й сам, і тепер, лежачи на шпитальному ліжку, роздумував. А думати було над чим. . . У нього ж є добра дружина й любі сини, а над усе — його несплачений, не-вирівняний борг супроги свого сумління. Він не хоче зійти з ним у могилу, тому-то почувається невимовно вдячний підстаршині Осипові за рятунок. . .

О, той борг стоїть йому перед очима неначе якась примара! Якби він був грошовим, то його легко можна було б віддати, навіть коштом продажу чогось. Але його борг, борг супроти рідної Батьківщини, супроти своїх братів так легко не можна віддати! . . Він, Антошко, все чекав нагоди, щоб цей борг скреслити з рахунку свого сумління, а тут несподівано ледве не загинув, отак нізащо! . .

**
*

За час свого побуту на вишколі в цьому місті вони вже вдруге вибралися до лісу, щоб серед природи відсвіжити свої прив'язі від буденних справ думки й забути про шорстку дійсність військового життя. Прийшовши туди, вони сіли на звалену колоду. Тихенький вітрець колисав дерева, деякі поломані й обдерті, але все ж виструнчені вгору, немов би кожне з них намагалося подивитися через верхівки інших дерев у далечинь і збагнути, що там сталося.

А дивитися було на що. Ще тиждень тому вони пишались розкішними зеленими шатами, пестливо мінілися в проміннях сонця шовковими листочками та навівали на душу спокій і любі спогади про недавні щасливі дні, прожиті з ріднею. А тепер і ліс немов не той, що був перед тим. Налетівши на місто, літаки не оминули й лісу. І тоді дерева, наче в лихоманці тремтіли, гнулися додолу, жалісно шуміли й скидали із себе свою одяжу-листя. А потім обірвалося їхнє галуззя й вони стали обголені, обсмалені вогнем, немов би мерці на побойовищі. Між ними подекуди стирчали фабричні димарі й у німій розпуці, здавалося, кликали з неба пімсту... А ще тиждень тому вони любувалися красою довколишньої природи, раділи, вслухувалися в шум вітру, що шелестів у їхніх вершинах.

— Ет! — махнувши рукою, сказав Антошко. Йому здавалося, що й у його душі панує така ж сама кострубата й оголена трагічна порожнеча. А по хвилині додав:

— Усе йде, все минає!..

— І краю немає... — докінчив Осип.

Настала мовчанка, що впровадила Антошка в глибоку задуму. Йому вже не раз приходила до голови думка поділитися з другом Осипом своїм горем, бо він дуже щиро з ним подружив. Навіть останню цигарку ділив надвоє. А все через його щирість і відданість, через добре серце... Тому, власне, так хотілося відкрити перед ним бодай кінчик тієї завіси, відхилити хоча б рубець страшної поволоки, якою було окутане ціле його життя.

Його стан пригадував гарячий літній день, коли людина залюбки скидає свою одяжу й кидається у хви-

лі кришталевої річки для цілющої прохолоди. А потім, вилізши на берег, вона неначе перероджується, вона почуває себе такою відсвіженою і легкою, що й кров жвавніше пульсує в її жилах.

Але Антошко не мав досі відваги відкрити ту фатальну завісу й показати йому наготу своєї душі... Чи міг він знати, як друг на те все зареагує?.. Бракувало ще хіба того, щоб став уникати Антошка, тоді Антошко носив би в цій душі подвійний біль... Але ні!.. Тепер, коли Осип урятував його від фізичної смерти, він вважає обов'язком відкрити перед ним свою навіть мертву душу. Нехай знає, чому Антошко такий влячний за збереження життя, яке в дійсності для нього вже не є ніяким скарбом...

— Осипе! — почав дещо несміливо він. — Ви багато разів висказували свої погляди на деякі справи. Тому знаєте й мою оцінку нашого теперішнього положення у війську й напевно дивуетесь, що мене не кликала до Дивізії одна велика ідея, а якась особиста пімста... Звичайно, це помилкова уява, але, мушу одверто визнати, що в дечому я розчарувався, як і багато з нас. Не так воно вийшло, як говорилося. Бо де ж наші відзнаки, де синьо-жовті стрічки, де тризуб, де наша команда? Правда, вони нас тепер вишколюють. Але я вже не є так оптимістично настроєний, як був перед тим. Та нехай... Я маю свою ціль, свій плян, який при першій же нагоді зреалізую і доведу все до кінця... Зрозумійте, що в мене на душі є глибока рана... боляк, що ятриться і рве її безупину...

Почувши ці слова, Осип аж відхилився набік. Тоді почав повчальним тоном:

— Говорите так, немов би мали на сумлінні якийсь

непростимий гріх. Ей, друже, друже!.. Облишмо м'якість і сентименталізм. Ми тепер на війні, серед суворих обставин. У майбутньому нам доведеться чинити багато таких речей, які йтимуть усупереч нашим бажанням і сумлінню. . .

Схиливши голову, Антошко думав про щось дуже важливе. Його здорове, колись життєрадісне, обличчя змінило свій вигляд постійної добродушності, і очі, що дивилися завжди ясно, здавалося, потемніли, світяться вогнем розпуки й гніву. На чолі з'явилося три ряди зморщок, а вітер, гуляючи, розвівав його колись буйне волосся, що тепер на скронях припало сивиною. . . Він підняв руку й пальцями, наче гребенем, підчісував розкинуті на чолі жмути.

— Сумління!.. — сказав тихо. — Не раз думаю над ним. . . О, не так воно є, як говорить. Здається, що в буднях життя його взагалі немає. Але інколи прийде така хвилина, що це сумління із глибини душі, немов той слимак зі своєї шкаралупи, виповзе на світ і довго гуляє на волі, не бажаючи повертатися до неї. . . Тоді я. . . от як і тепер. . . так само довго не можу заспокоїтися. . .

— Антошку! — перервав його Осип. — Ви так таємниче все говорите, немов би перед вами була якась непрохідна брама.

— Правда. Ви вгадали. Тому й хочу вам про себе відкрити ту таємницю життя, яка мучить мене роками й не дає спокою. . . Може полегшає на душі. . .

І попливла розповідь.

Він — син заробітчан. Ні, щоб точніше окреслити своє походження, він — син прачки. З раннього дитинства нічого особливого не пам'ятає, хіба лише те, що

мати вічно була похилена над балією з білизною, а батько не брався до ніякої праці взагалі. Завжди лежав у ліжку й, постогнуючи, кашляв, ніби цим вимагав од мами апробати на своє безділля. Одначе, це не перешкоджувало йому систематично пити горілку чи пиво. І коли мамин гаманець порожнів, батько кликав Антошка до себе й багатозначучим рухом правої руки давав йому знати, щоб він ішов на торговицю "працювати"...

Та Антошкові не треба було говорити двічі. Він виріс на Замарстинові, то й без сугестій батька знав, що має робити, коли йому бракувало грошей... Але при цьому він завжди остерігався мами, бо вона не зносила тієї нечесної дороги, на яку штовхав його батько. А коли Антошко приносив батькові гроші або плящину, то той кожного разу гладив його по голівці, голубив, ще й цілував, радіючи, що в нього такий моторний син...

Від мами ж Антошко тих пестоців не зазнав. Вона все була замкнена в собі та неприступна, й Антошкові здавалося, що його мама й серце своє втопила в балії з білизною... А серце дитини — це розквітаючий у пуп'янку ніжний квіт, який треба доглядати й піклуватися ним, щоб він виріс у ніжну й чудову квітку невинної дитячої любови до батьків. Коли ж цього не буде, то квіт зів'яне й засушиться ще в зародку, немов би його в грудях ніколи й не існувало.

Тому Антошко любив свого батька більше, тому й слухав його понад усе. І тут мусить признати, що в одному батько був чесний: він до безтями любив свою батьківщину і впоював цю любов своєму синові. Згодом вона перемінилася в шовінізм, а це почалося з найкращих років, з тієї пори, коли Антошко починав скандувати речення.

— Антошку, скажи мені, хто ти є? — питав батько.

— Поляк малий...

— Який знак твій?

— Орел білий...

Коли Антошкові пішло на дванадцятий, у його житті сталася велика зміна. Якраз у цей час на звалищах австрійської монархії будувалася українська держава, й батько вже не лежав на тапчані, ані не попивав горілку. Та й кашель неначе рукою зняло... Днями й ночами він перебував десь поза домом, а коли й з'явився на хвилину, то затискав свої великі п'ястуки й злісно погрожував ними українцям:

— Що за некультурна банда ті русини, — сварився він, — нараз зробилися українцями й хочуть Львів собі забрати. А не дочекають вони цього!

Говорячи так, батько безперервно вимахував перед мамою п'ястуками, немов би перед ним у її особі стояли його вороги.

— Тату! — втручався Антошко. — Та це нечуване, щоб вони взагалі насмілювалися думати про Львів! А як заберуть його, то тоді й Замарстинів не буде наш. А що ж станеться з моїми товаришами — Едком, Антком, Казіком? О, до цього ніяк не можна допустити! Треба тих русинів за всяку ціну побити!

— Моровий син ти у мене вдався, — задоволено говорив батько, — добре кажеш! Але не турбуйся, мій любий...

І починав оповідати, що всі поляки зі зброєю в руках ідуть служити Польщі й боротися за її волю. Антошко невдовзі також стане в лави оборонців Львова, але ще мусить трохи почекати, поки прийде його час.

Антошко любив усе те, що любив батько, й свято вірив у правдивість кожного батькового слова.

Одного разу батько прийшов додому у військовій уніформі, а на шапці мав корону й великого орла з розпростертими до лету крилами. Був зовсім неподібний до себе. Антошкові здалося, що батько проковтнув якийсь лік, що вилікував його, випростував зігнену спину і не давав їй можливості похилитися додолу... Він поклав на держак шаблі праву руку, виструнчився й звернувся до мами майже офіційним тоном:

— Бачиш, стара, оцю військову уніформу, що на мені? То нам Франція через нашого Галлера прислала в дарунку. Та не лише уніформи, але й амуніцію та всяку іншу допомогу. А вперті русини б'ються... Вийшли з мотикою проти сонця! Та нехай... Скоро переб'ємо всіх українців у Львові...

Мама не дуже звертала увагу на його слова, і батько з пересердя аж ногою тупав і наказав слухати, бо він, прецінь до стіни не говорить. Хай слухає і забуде про те, що була професійною прачкою. Тепер вона дружина сержанта польського війська, то ж урешті стане панею, не буде вже більше прати...

Слухаючи батькових слів, Антошко тішився, що кімната позбудеться неприємного запаху випарів і білизни, що зникнуть оті проклятущі балії, які займають її половину. Тоді в кімнаті стане ясно й сухо, а вікно, що виходить на вулицю, вже не буде більше заплакане... Воно стане чистим, і крізь нього він бачитиме, як на долоні, що діється надворі, чи його кумпанія уже в комплекті й чи готова йти на "роботу". Ой, коли б якнайскорше перебили цих проклятущих українців!..

Якось увечорі, коли прийшов додому, батько прикликав до себе Антошка й запитав його:

— Хочеш бути польським вояком, як я?

В Антошка аж очі засвітилися. Мати на собі такий однострій, як має батько, такого крилатого орла на шапці й таку блискучу шаблюку! О, тоді на нього задивлявся б весь Львів, а його ровесники від заздрости гризли б свої пальці. . .

Але батько почав говорити про щось інше. Антошко мусить бути вояком у запіллі й ходити в цивільному одязі. Таке доручення надійшло з команди. Зрештою, нехай Антошко піде з ним до коменданта, то той вияснить йому все як слід.

Антошко вже ходить на розвідку. Буває всюди — біля "Народнього дому" й "Просвіти", на Руській, під Цитаделею, коло собору святого Юра та добре слідкує за всім. У розвідці він став дуже корисним. А потім йому дали складнішу функцію: переносити доручення до штабу й доставляти зброю поза фронтову лінію. При цьому його попередили, що в своїй праці він мусить бути дуже обережний, щоб не попасти в руки ворога, повинен ходити провулками. Той комендант справді смішний!.. Хоче повчати. І кого? Його — Антошка — який не то що всі провулки, а кожний камінь на них знає. . .

І він ходив. Ходив усюди. Ходив там, де ніхто інший не зміг би пройти. Виконував свої обов'язки як слід. Завдяки малому зростові, нікому не впадав в очі, був меткий, наче в'юн, і хитрий, мов лис, тож усе робив непомітно й справно.

О, він ніколи не забуде того дня! Прийшовши ввечері додому, він зустрів заплакану матір: батько зги-

нув... Ага!.. То значить українці забили... Забили батька, який мав стільки серця й виrozumіння для нього?.. Батька, якого Антошко так безмірно любив?.. На диво, він тоді не заплакав, але міцно затиснув п'ястукки й погрозово кинув:

— Стережіться тепер, мої вороги!..

І от одного разу, несучи за пазухою повно набоїв, Антошко побачив під муром якогось провулку пораненого ворожого вояка. На мить він розгубився й не знав, що робити, але по хвилині усвідомив собі, що власне через такого українця його улюблений батько згинув..

Побачивши Антошка, ранений вояк слабким рухом руки покликав його до себе. З розбитого чола струмочком стікала кров. Очі вже починали меркнути й дивилися на Антошка скляним поглядом, а потріскані й закривавлені уста щось шепотіли до нього. Може він хотів передати через Антошка останню вістку матері, дружині, дітям, коханій дівчині?.. А може гарячка палила його й він просив ковток води?..

Антошко не знав, але в його голові сиділа вперта думка: якщо не цей самий, то якийсь інший українець забив його батька... Але тепер "прийшла криска на Матиска". Щоб він, Антошко, мав милосердя до ворога? Ні, ніколи!

Підійшовши до вояка зовсім близько, він подивився на нього повним ненависти поглядом і зненацька плюнув йому в лице... Вояк здригнувся. Його голова похитнулась вбік, а очі, що до цього були напівзакриті, почали більшати. Вкінці вони стали неймовірно великі, й Антошкові здавалося, що вони ось-ось вилізуть зі своїх орбіт. Ранений хитнув головою ще раз і чорні кучері, опавши на очі, закрили їх.

А в Антошка вселився диявол... Він був лихий, що

поранений ворог не бачить його, не відчуває тієї безмежної ненависти, яка палає пекельним вогнем в Антошківій душі, в його очах. Не тямлячи себе від люті, Антошко почав бити вояка своїми черевиками. . . А черевики сильні. Це ж іще його батько прибив до них підкови, щоб довше служили. І от тепер вони стали у великій пригоді. . .

Коли ж уже ворог лежав лицем до землі, безвладний і непорушний, Антошкові стало шкода, що він сконав так швидко. . . Йому б тепер більше таких ворогів! Усіх розтоптав би своїми черевиками! . .

З якою величезною втіхою він летів на станицю і як бундючно розказував комендантові, що одним ворогом стало менше, бо перед хвилиною той згинув од ударів підків. На доказ правди, Антошко підніс по черзі обидва черевики, на яких видніли сліди ще не зовсім засохлої крові. . .

Стискаючи Антошкову руку комендант сказав:

— Вітам! Такі вояки в запіллі, як ти, невдовзі будуть вписані в золоту книгу "орльонт польських" Львова. . .

А коли прийшов додому, то вперше вибухнув спазматичним плачем. Йому не шкода було того затоптаного на смерть вояка, — він плакав за батьком, бо не було кому скласти звіт зі свого непересічного, геройського вчинку. . . Бо його матір, як і всі матері, не любила політики. Про неї, нехай там і весь Львів згорить! Що їй до того? Аби лише в баліях було повно білизни до прання. . .

Антошко раптом замовк і пильно вдивився в Осипове обличчя, немов би хотів у його очах запримітити тяжкий докір жалю й зневаги. . . Та нехай Осип реагує як хоче, тільки що б не перестав бути його побратимом. Чи мало він, Антошко мучився потайки від своєї роди-

ни, від приятелів і друзів? Чи ж може тепер відповідати за вчинок, до якого спонукав його батько? О, він за все це покутує, а головним чином тоді, коли є насамоті. В такі хвилини спогади валами густої вогненної ляви вулкану прокочуються в голові, завдаючи цілому еству нестерпного болю...

Але в останньому моменті він збирає свої приховані сили й, несамовито борсаючись, виповзає з цих вогнених потоків цілим і неушкодженим. Одначе почувує себе зовсім ослабленим і знеможеним, витирає з лица рясний піт, що заливає його немов би після важкої та відповідальної праці, хоче відпочити і йде... Властиво зривається з місця й простує навмання вулицями міста в любій порі дня чи ночі...

Схиливши голову, Антошко про щось напружено думав. Було видно, що спомини й переживання поновно залили його цілого й примусили важко дихати грудям.

Хотів покласти співчутливо руку на Антошкове плече, але в півдорозі затримав її. Слова розради тиснулися йому до вуст, але не мав сили, щоб їх відкрити. Він знав, що Антошковий злочин це немов частина його власного злочину, а радше злочину їхніх предків, які, розварені між собою й порізнені міжусобицями, не ставали проти ворога одноцілою амсою, а ворог, користаючи з цього й поневолюючи, розкладав їх чимраз більше.

З бігом часу від здорового пня відколювалися різні легкодухи й заради золота і вигод ставали яничарами. Але коли б Осипові треба було дати характеристику Антошкові, він ніколи не застосував би до нього тавра яничара. Хіба Антошко винен усьому? Правда, Осип іще не знав того основного мотиву, який довів

Антошка до такого злочину, тому не кидав у нього каменем, ще не судив його. Його цікавило лише одне: що спонукало Антошка, тепер всеціло відданого українській справі, поповнити цей злочин.

— Ви ще не видавайте на мене свого осуду, — немов читаючи Осипові думки, сказав Антошко. — Почекайте, нехай розповім до кінця, бо не завжди все зло, яке людина нераз чинить, походить од неї самої...

І знову попливла розповідь про те, що вже давно минуло. Проходили роки, але Антошко в своїй ненависті до українців ніяк не м'якшав. Жив якось із дня на день і, хоча вже парубкував, за працю братися не думав: усе волочився по торговиці, де було велике скупчення людей, і витягав їм гроші з кишень...

Одного разу, блукаючи торговицею, він побачив навпроти себе дівчину з кошиком в руках. Що ж то була за дівчина! Антошко зі здивування аж свиснув. Стільки часу живе у Львові, так багато висиджує на торговиці, але подібної до неї ніколи ще не бачив. І стан стрункий, і хода легка, а личко... о, ні, йому цієї вроди таки не описати! От стояв би і дивився б на неї, як в образ.

Він навіть став на її дорозі, щоб мати причину до розмови, але дівчина лише ненароком глянула в його бік і байдуже пішла собі далі. Щось у середині в Антошка аж закипіло, бо він же з природи вогонь і вода — такі два контрасти в ньому сидять. Бо і як це йому зрозуміти, щоб така собі звичайна "Мариська" посміла зігнорувати його таки на очах людей. Ану ж хтось із його "кумпанії" побачив цей випадок, і тепер всі візьмуть Антошка на язик?! Та ні! Він на таке не дозволить. Він завжди й усюди був перший.

Ідучи за нею, каже злобно:

— Гей, ти, Марисько! Чого так дереш голову догори, якби то не твоя власна на карчилі була?

Дівчина лише глянула на нього та й далі йде, не звертаючи ніякої уваги на його слова. Антошко підбіг за нею і в своїй досаді схопив її за руку з цілою силою. Процідив зі ще більшою злістю:

— Хіба ти глуха, Марисько, чи може таки дурна, що я тебе питаю, а ти мені не відповідаєш? Хіба не бачиш, із ким маєш до діла?

— Поперше, я не є ніяка Мариська! А, подруге, яке вам діло до мене? Я вас прецінь не знаю і не маю бажання знати. Чи мало є вам своїх?

— Ов! — здивувався Антошко. — Чи то всі українки такі гордовиті, як ти? Дивись, яка політикантика знайшлася!

На цих словах зупинився. Але коли дівчина поробила всі закупки й подалася додому, він пробував слідкувати за нею. Та лише зближувався і хотів іти поруч, вона кожного разу підбігала, щоб від нього бути якнайдалі.

"Агі, — подумав Антошко, — що вона бачить у ньому злого, що й словом перекинутися не хоче?" Йому досі таке ще не траплялось.

На другий день він на торговиці знову. Але не підглядає людей із грішми в кишенях — це йому навіть не в голові. Зорить довкруги й виглядає дівчину. Ось побачив її, пізнав уже здалеку й відчув, що вона зовсім не подібна до тих дівчат, яких він знав перед тим. А на її вид йому неначе легше на душі стало. . .

— Як ся маєш, Марисько? — жартом звернувся до неї. А в дівчини навіть і усміх невинний з'явився на лиці.

— Мариська й Мариська! Ніби кожна дівчина му-
сить мати таке ймення. Мене Катрусею звать.

Катруся? . . Дивне для нього це ім'я, але нехай бу-
де й Катруся. Та коли запропонував їй зустріч увечері,
вона без обиняків сказала, що по ночах не ходить.

— Та ти не бійся мене, Катрусе, я не чорт! Дивися,
у мене на голові роги не ростуть, тому на них тебе не
візьму й до пекла не занесу. Вийди до мене, увечері,
чуєш? . . До того ж я ні кривий, ні сліпий, чого бокуєш
від мене?

— Та скажу вже, врешті, правду, пощо таїти? Ви
не сліпі, ані криві, але не думайте, що все щастя людини
лише від краси лица залежить. . . А коли маю бути щи-
ра, то скажу, що ви виглядаєте на такого, який ані оре,
ані сіє, тому. . .

Вона не встигла докінчити. Антошко почервонів, як
розжарений на бурю місяць, у миттьовому напливі гні-
ву підняв свою дебелу руку і зі злісним прокльоном
ударив дівчину в лице. . . А потім зацікавився. Із все ще ви-
тягнутою рукою, немов здаючи собі справу з негідно-
сти свого вчинку, стояв непорушно, а його голова по-
волі хилилася дотолу. Бачив перед собою на землі від-
крити Катрусину торбинку, з якої визирали молитов-
ник, гребінь і маленький гаманець, але самої Катрусі
вже не було — зникла серед натовпу. Довго стояв, мов
непритомний, аж гурт цікавих оточив його. Тоді тіль-
ки опам'ятався. Підняв торбинку й подався додому, від-
чуваючи цілим єством, що саме стоптав своє щастя.

Минув день, за ним другий, але як він не виглядав
Катрусі, її зустріти ані побачити не міг. Його не брались
ні сон, ні їжа. Не розумів, що, властиво, з ним стало-
ся, і сам цього питання розв'язати не міг. Чи заворожив

його хтось? А ще більше не розумів того, чому він Катрусю ненавидить так, що розчавив би її як малого червяка, а zarazом чує в собі нестримне бажання побачити знову її рум'яне личко, сині очі, обведені густими віями, сплетене підковою на голові русяве волосся, зустріти її сміливий погляд, милуватися її струнким станом і легкою ходою...

Кожна її риса, кожна найменша прикмета так захопили Антошка, що він тільки про неї й думав, мріяв без кінця. А, з другого боку, його незмірно дратувало те, що Катрусю його образила, та ще й як! Та ж вона була першою дівчиною, яка кинула йому в обличчя правду, сумну правду... Так, він не оре, ані не сіє... Але що це її обходить, чому вона осмілилася на цю нечувану зневагу? Досі в цілому Львові не було такої дівчини, яка б жбурнула йому подібну образу, такий безпосередній виклик у самісінькі очі. Якщо вже не респектувала Антошка цілковито, то бодай би була стрималася перед його п'ястуком, бо в нього він, як довбня. О-го-го! Не один раз рятував його із прикрої ситуації.

Антошко задумався над своїм життям. І зненацька майнула думка зірвати з темним минулим, змити зі себе пляму волоцюги, позбутися тавра львівського батяруса. Чому? Бо Катрусю перша вказала йому на його колишній темний шлях. Це ж правда, що він ані орав, ні сіяв... І за цю правду він ударив її в лице... Який жах!..

Заскреготав зубами, витягнув перед собою обидві руки й, розклавши долоні вахлярами, приглядався до своїх пальців, ніби вперше їх побачив. Це ж вони відбилися на її чудовій, тендітній щічці, це вони розпалили на ній болючі вогняні смуги!.. І досі перед зором ви-

різблюються перелякано-тривожні Катрусині очі, і досі бачить Антошко шнурки розсипаних на плечах кіс. Ось її торбинка. Лежить перед ним, як свідок негідного вчинку, а власниці немає. Щезла, мов камфора. . .

Тепер Антошко шукає її, виглядає, де тільки може, але ніяк не знайде. Виходить, що Катруся постраждала, а він терпить страшні муки й чує в нутрі своєму страшний біль, нестерпний жаль. Такий негідник, такий "збуй" ударив її, зважився на цю підлість, бо його виховала вулиця, бо він і мав матір, і не мав її. . . Та що там мама? Зварить, було, картопляної юшки, а на друге подасть до картоплі огірків, помастить зверху шкварками та й каже: "З'їж, бо страва вистигне!" Але ніколи не питала його про те, де він був і що робив. Завжди була замкнена в собі. Пригадує собі, що не раз він був би радий матері в чімсь допомогти, то й питав:

— Мамо, потребуєте якого "цента" на мило?

Але мама мовчала. Антошко, думаючи, що вона апробує його пропозицію, висипав із кишені на стіл і "центи", і золоті, а сам накладав набакир кепку й ішов до своєї братії. Але яка лють охоплювала його тоді, коли він, вертаючись додому, бачив нерушені гроші на тому самому місці, де він їх поклав! . . Згодом лють проходила, але уста невмолимо зіцплювалися й між ним та матір'ю майже не було ніяких розмов.

Тепер Антошко сидить, роздумуючи над цим усім, і чує, що в ньому сталася велика зміна, що в його душі загіздився новий голос, який каже йому, що так далі жити не можна. Бо от Катруся, така молода дівчина, чесно заробляє на своє життя, а на нього й глянути не хоче. А він же хлопець нічого собі: гарний, поставний, сильний.

Зірвався з місця, підійшов до торбинки, що висіла на стіні, і довго дивився на неї, немов би хотів вичитати всі Катрусині думки. А мама підглянула та й каже:

— А що це ти, Антошку, вже й торбинками гандлювати почав?

Відмахнувся рукою.

— Ет, мамо! Не смійтеся з мене! Не до гандлювання мені...

Почувши такі слова, стара Янова здивувалася. Постояла хвилину, хотіла розпитати сина докладніше, але не мала відваги. Лише похитала головою, і подалася до своїх балій.

А Антошко й далі не міг знайти собі місця. Борсався в своїх почуваннях, як муха в павутинні. Врешті не витримав. Пішов до будинку, де перебувала Катруся на службі, і задзвонив. Але її там уже не було. Забрала свої речі й пішла додому, бо мати захворіла. Пані страшно шкодувала за нею, бо вона була порядна і роботяща дівчина, а от так несподівано лишила її, наче серед води.

Та Антошко цьому не вірив. Був певний, що Катруся знайшла собі цей викрут, аби щезнути йому з очей. Тут знову приплив гніву оволодів ним. Перейшов через дорогу й сів на лаву. Перед ним височіли маєстатичні контури храму Св. Юра, а в душі розривалася хвиля нестерпної досади. Ось брама. Нею входить Катруся до собору, а тією зліва, попри школу, йде на сходи служниць. То ж там її кують на таку "тятю" шовіністку...

А він, Антошко, дурень, та ще й який! Скільки він жертв приніс у часі оборони Львова, скільки труду віддав, скільки небезпек пережив, життя готовий був від-

дати за Річ Посполиту Польську, а тепер зорить крізь браму й вичікує чи не вийде з неї якась там українка Катруся! Сплюнув із досади. Певно водить його якась мана, не інакше. Та ж він на кожному кроці тільки те й робить, що думає про цю горду дівчину. Тьху! Невже його хтось причарував? Але все одно — мусить її таки бодай ще раз один побачити, хоч би довелося йому в цьому парку переночувати. А як зустрине її, то вже не буде бити, ні, лише з цілою досадою скаже:

— Ти, Катрусе, є сяка й така!..

Та ще й плюне, так в самісінькі очі — нехай знає його, Антошка! Він не щобудь, не якийсь там "пентак", — його всі бояться і перед ним респект мають. Лише вона знайшлася така... ну, нехай уже не каже... Хай її чорт побере!..

Але Антошко чує, що така постанова ніяк не заспокоює його. Він підсвідомо здає собі справу з того, що перед цією дівчиною не може встояти, що кориться їй, що вона ступила ногою в його серце й душу й давить їх, не дає спокою... Ігій! Що це з ним сталося?

До своєї банди вже не показувався. Порвав із нею цілковито. Зате майже щодня блукав по під мурами собору, чекаючи Катрусиної появи. Та його колишні "кумплі" вже напевно винюхали причину відсутности і змовилися, щоб йому допекти. То один підійде, то кілька разом і задериковато питаються:

— А що це ти, Антошку, вже руському Богові молитися став?..

Та й заливаються сміхом.

Їхній зухвалий сміх розлючував Антошка докраю. Затиснувши свої жилаві п'ястуки, він кидався на них, мов поранений звір, але "кумплі" розбігалися в усі сторони й Антошко ледве встигав гукнути їм услід:

— Мой-мой! Уважайте на жарти, бо...

Та в "клапач" зацідити нікого не міг, бо всі зникали притьмом, ніби їх корова язиком злизала. Злісно дивився їм услід. Нехай сміються, нехай утікають — він до них уже не вернеться ніколи...

І от однієї неділі сказав собі: "Або пан, або пропав!" Устав раненько, одягнув найкраще своє убрання і вирішив чекати біля собору вже від самісінького ранку, бож Катруся мусить прийти на Богослуження. Довго довелося йому стояти, але мету таки осягнув. Побачивши Катрусю, почав ховатися за спину людей, щоб вона його бува не завважила й чого доброго знову не втекла із-під носа.

Зайшов до собору й собі, несміливо переступивши цілковито чужий йому поріг. Став позаду Катрусі й побачив, як вона набожно молилася. Дивився крадькома на неї, наче заморожений. Наситившись її видом, здавав собі справу зі свого положення та не знав, що має робити з собою. Клякнути, молитись, чи потайки вийти... Не так він почувався, коли не раз приходив до костьола. Там був як у себе вдома. Але чому він ходив туди — й досі не знає. Отак, більше з цікавості, або може просто таки тому, щоб свій недільний час якось заповнити...

Але тепер... Погляд його очей пробіг понад людськими головами, оглянув весь храм і зупинився на престолі. Старенький, сивий, мов голуб, священик, у супроводі двох інших, молодших, правив Службу Божу. Благословляючи вірних, він підніс високо догори чашу зі Святими Дарами, а сонце, пробившись крізь віконні вітражі, веселкою заграло на ній, сковзнуло золотим промінням по ризах священиків і засліпило очі.

Все миттю оживилося, а з ним і самий Антошко.

Все змішалось в незбагненному вирі світла, запаху кадильного диму й звуків проймаючої ціле ество пісні. І здалося Антошкові, що він зненацька опинився в раю. Пильно прислухувався відправі, але його зір чогось шукав, кудись мандрував розгонисто, забираючи із собою поплутані думки. Неначе шукав щось загублене. То спинявся на різьбленому іконостасі, то перебігав по старовинних образах, то линув понад Захристієм довкола собору, а потім стримів у незбагненну досі далечінь.

І от раптом перед очима виріс костьол. Його готичний стиль, його стрімкі гострі лінії, які здіймаються вгору, неначе були створені на те, щоб стрілами полетіти у височінь, пробитися крізь хмари й знайти собі місце в небі, не заторкнувши нічим Антошкової душі. А тут він бачить і чує щось зовсім інше. Як чудово лине з хорів мелодійно-молитовна пісня, до якої долучуються всі присутні! Слухає Антошко, захоплюється нею і чує різні голоси: сповнені любов'ю до Бога, голоси скорботи, скарги й одчаю, голоси тихі й покірні, голоси піднесення й хвали, радості й надії, голоси, які своїми звуками примушують забути всі земні турботи й горе.

У тій пісні Антошко відчув єдність, консолідацію народу, який в ім'я безмежної любови до Бога скупився в соборі такою масою. А все це, як цілість, творило куди кращі гармонію і мелодійність за ті, які він колись чув і спостерігав у костьолі. Здавалося, що то співав не хор живих людей, таких як він, але збірнота невидимих істот — херувимів чи янголів — молитва-пісня яких знаходила шлях до людських сердець. Торкнула вона своїми ажурними крилами й Антошка, торк-

нула і примостилася десь на краєчку його душі. . .

. . . Осанна во вишніх . . .

І тепер душа його співає, співає без кінця, лиш уста замкнені, не вимовлять ані слова. А так хотілося б співати, співати голосно хвалу Господеві, молитися в цій пісні за спасіння Антошкової душі, за прощення гріхів. Гріхи. . . Чи ж він нужденний колись застановлявся над ними? Хіба він не творив їх на кожному кроці й при кожній нагоді? Хіба він не кривдив часом і найбіднішого, витягаючи в нього з кишені чи з-за пояса останній гріш, призначений для обідраних і голодних дітей? ! Хіба ж то не він так часто обсипав прокльонами свою маму, коли вона не хотіла нічого брати зі "зароблених ним грошей"! ?.. А тепер він хоче молитися. . . Чи ж має право на це? . .

Антошкові думки перебиває пісня. Вривається у вуха силою, примушує прислухатися до її слів, до її чаруючої мелодії. Вона несеться могутніми акордами благання з церковних хорів, то бринить ніжними струнами самої душі, то пливе маєстатично, зливаючись в одну святочну неземну симфонію, а потім стелеться ніжним шовковим павутинням поміж старими фігурами й масивними колонами, відбивається від церковних древніх мурів і згодом затихає у високості срібно-сивих бань. . . А може й не затихає. Може пробивається крізь них і летить нестримною стрілою на ангельських крилах до самого Бога? . .

Антошкова душа двоїться. Одна її частина лишається такою, як була перед тим, а друга. . . О, ні, вона вже інша! . . Щось із нею сталося, щось її змінило. І звідкілясь приходить нова думка, кружляє вперто в голові, а свідомість каже йому, щоб він себе не дурих, бо

ціла його душа захована в цих старечих церковних мурах. Йому здається, що він вже чув колись оцю благальну молитву до Бога, яка тепер несеться з хорів. Але коли ж це могло бути?! О, ні, ні!.. То його душа, спрагнена Божого слова, шукає Бога, якого він уже давно загубив...

Хор заспівав "Іже Херувими" й Антошкові здавалося, що ці Херувими вселилися в його зболілу душу. Йому аж полегшало. Він мов би збудився з летаргичного сну, хоче все пригадати, але йому не вистачає пам'яті... Що це з ним?.. Аж піт із чола витирає. І поступово починає розуміти: то його ота друга душа, обдурена й приспана роками, раптово прокинулася, але не може скинути зі себе цієї димової заслони, не може вийти назовні й дістатися до його свідомости. Так, він колись клячав і бив себе в груди, але уста, складаючись до молитви, не молилися. Чому? Чи не тому, що він її не знав?.. А тепер ці уста шепочуть безустанку: Отче наш... Отче наш...

І от зненацька Антошко усвідомив собі, що він не є гідний стяти в цьому храмі разом із вірними, не гідний саме тому, що його душа є така ж нікчемна, як і всі ним зроблені вчинки. А хіба він не така сама людина, сотворена на подобу Божу, як решта вірних, що перебувають у храмі?! Чому ж тоді йшов беззастережно у прірву, чому котився й падав чимраз нижче, але ніколи не здавав собі з цього справи?!

Богослуження добігало кінця. Вже останні строфи пісні затихали під склепінням собору, а грішний Антошко все клячав, тримаючи покайну руку на грудях. Коли ж уже виходив, то на його душу лягло щось важке й недвижне, мов би великий камінь придавлював ціле ті-

ло додолу. . . Він перший раз у житті відчув, що залишає мури цього собору не як обновлена людина, а як страшний винуватець, що несе на своїх плечах важкий тягар, з яким йому ніяк не розстатися.

Зате Катруся була дуже здивована. Від Антошка вона могла сподіватися всього, лише не того, щоб його побачити в храмі. Відчула миттю, що за це простить йому його колишній негідний вчинок, пристанула на мить, ніби ждучи когось, а насправді хотіла з ним поговорити. І він дігнав її. Та це був уже інший Антошко, не той, що колись. З його попередньої пихи й задержаності й сліду не стало. Йшов поруч неї задуманий, зосереджений, із міцно зціпленими устами. Катруся не починала розмови. Взявши Антошка за руку, перевела його, мов дитину, через дорогу. І знов обидвоє мовчать. . .

Та ні, Антошкова душа не мовчить! . . І хоча він ще й досі не міг прийти до себе по тих глибоких переживаннях у соборі, до них долучилося ще одне. Він знає, що на вид Катрусі його серце стрепенулося, наче зранений птах, і забилося жвавіше в грудях, він чує, що ця дівчина загіздилася в його душі назавжди. . .

Перейшовши дорогу, вони попростували стежкою Єзуїтського городу. В одному місці дерева, збившись угорі гіллям докупи, творили над самотньою лавкою живий пишнозелений балдахин. Сіли на ній. Катруся й далі мовчить, схилила голову у важкій задумі, не знаючи як йому сказати, що їм не по дорозі. Аджеж їх ділить велика, непрохідна прогалина, якої разом їм не подолати. Але все одно — вона йому про це скаже, нехай зрозуміє такий стан речей і залишить її у спокою.

Ніби збагнувши це, Антошко не дав дівчині прий-

ти до слова. Почав розмову сам, повільно вимовляючи слово за словом, хвилюючись несамовито:

— Як би ти знала, Катрусе, які пекельні муки тортували мене після того негідного людини вчинку, що так жорстоко скривдив тебе... Якби ти тільки знала, що я відтоді пережив... Чи простиш мені?..

— Бачиш, коли б не простила, то тепер не сиділа б із тобою на цій лавці.

— Так, я знаю, що негідний я тебе... Та любов обмотала мене путами й із колишнього Антошка зробила щось на зразок ганчірки. Ну, що скажеш тепер, Катрусе?.. Зрозумій — я тебе люблю... Я полюбив так, що без тебе не можу більше жити. Коли відкинеш мене, я заподію собі смерть, але знай, що й тебе не залишу на світі... Тож вибирай!

Катруся мовчала. Що мала на це все сказати? Вона вже пізнала загонисту вдачу Антошка. Бажання виходити за нього заміж не було, але сходити зі світу не хотілося також, а все свідчило про те, що парубок не жартує. Схиливши голову, думала над тим, звідки й за що паде на неї така кара. Хотіла вкінці щось промовити, але Антошко перервав її:

— Я знаю, Катрусе, що ти відчуваєш, знаю, що в тобі сидить, і які ти маєш погляди на мішане подружжя. Та одно тобі скажу: всім найдорожчим я пожертвую в ім'я нашої любови... Як схочеш, так і буде... І до церкви ходитиму з тобою, і шлюб у церкві візьмемо, і діток у ній хреститимемо... Все, все зроблю для тебе. Твоє зарядження буде для мене законом, бо я вже давно став твоїм вірним слугою...

Слухає Катруся. Зашарілася, мов маківка, а словам Антошковим усе таки не вірить. Невже ж це правда, що

такий забіяка, такий "грім-хлописько" розтав, наче віск на сонці?..

**
*

Коли Антошко прийшов додому, то зразу потрапив у царство тіней, які снували по кімнаті від електричної лампи, що ледве її освітлювала. Озирнувся довкруги, немов би вперше побачив своє житло. Під стіною побачив складену матір'ю цілу гору брудної білизни, а поруч із нею незмінну балію. Повітря пахло милом і випарами. Сівши біля столу, Антошко підпер голову обидвома руками й замислився.

Наливаючи воду до прання, мати крадькома споглядала на сина, а потім важко зітхала. Йї знову стало жаль його. Це ж її син, її кров. І хоч він пішов на манівці, все ж її серце над ним уболіває. Коли вже устаткується?.. Байдакує і байдакує, а коли б так знайшов собі якусь дівчину й оженився з нею, то може змінився б, став би людиною, бо інакше пропаде. Вона не раз натякала синові на це, але він завжди відповідав, що пари собі ще не знайшов... Ой, дав би Бог, щоб дійсно не знайшов такої, як сам!..

Але в Антошка інші думки, думки про Катрусю. О, коли б він так із нею одружився, то провадив би зовсім інше життя, як було досі! Він уже не хоче того колишнього страхотливого животіння. Не хоче, бо Катруся кинула ненароком у його душу здорове зеренце чесноти, яке прийнялося, пустило здорове коріння і розрослося у буйний овоч такого ж здорового розсудку. Тому тепер його життя мусить бути іншим. Він не дозволить Катрусі сидіти в задушливій кімнаті, бо не хоче жити так, як його мама. Він хоче іншого життя, просторів, він прагне вийти з пивниці на світ Божий — гарний

і ясний, бо цей світ належить людині. Тому вже й працю знайшов собі добру: працюватиме чесно й сумлінно, а Катруся нехай господарством займається...

**

Стара Янова радіє. Боже, як вона радіє! Це ж Антошко привів у її хату Катрусю... Зболіле серце від радості б'ється і тріпоче в грудях, мов спіймана пташка в клітці. Може вже врешті й у її вікні засяє хоч промінчик сонця? Антошко оженився, згодом прийдуть онуки... І коли б їй почути з дитячих уст лиш одне слово "ба-бо", тоді вже й на вічний спочинок можна йти. Легко замкнула б свої очі, спокійно зійшла б із цього світу, бачачи, що невістка зробила те, чого їй, матері, не вдалося зробити — витягла Антошка з прірви...

Посадила Катрусю на покуті за столом, накритим білою скатертю, і, наливаючи чай у склянки, припрошує її до тістечок. А руки в Янової спрацьовані, пальці покручені, трясуться та, мабуть, роблять це в такт із биттям її серця. Але вона чується, мов на крилах, немов її молоді літа вернулися...

Антошко зауважив це й, дивуючись материній рухливості та балакучості, не пізнав свою стареньку. Зовсім не та, якою колись була — сумна й мовчазна. Звивається, наче дівчина, жартує, а на обличчі сяє радісна усмішка. Здалося Антошкові, що й кути його кімнати зненацька роз'ясніли на звук цієї веселої, безжурної розмови, якої перед тим ніколи не чули.

А Катруся щебече пташечкою:

— Не пускала мене мати на роботу. Знаючи її думку, я довго крилася перед нею зі своїм заміром. Але одного разу з'явилася із клунком у руках і, прощаючись із нею, сказала: "Я знаю, мамо, що вам тяжко зі мною

прощатися. Але я таки рішила піти до міста на службу. Зароблю трохи грошей, тоді знову вернуся до вас. Бо, скажіть самі, розсудіть на здоровий розум — чи нас четверо дітей може вижити на двох моргах поля? Треба ж якось цьому зарадити“. А мама в плач: ”Пропадеш, доню, в місті! Ти ще молода, не знаєш тих небезпек, які воно криє в своїх мурах. Там на кожному кроці лихо підстерігає молоду дівчину. . . А я ж тебе годувала, ночей не досипляла“. ”Мамо, — кажу я, — хіба ж я дитина, щоб не розрізнити добре від злого? Хіба ж ви можете закинути мені легкодушність? Не бійтеся! І не потону в місті, і не пропаду в ньому. Не одна я з нашого села буду там на службі — прецінь таких дівчат є багато. Але хіба котрась із них схибила з чесної дороги?“ Зітхнула мати та й каже: ”Ну, що ж. . . Коли ти вже наважилася йти, то йди. Нехай тебе Бог тримає у своїй опіці. . . Та пам'ятай лише одно: шануй заповіді Божі. Коли не пошануєш їх і схибнеш із чесної дороги, тоді моє серце кров'ю заллється вже на саму згадку про те, що моя Катруся, моя гордість і надія, завела мене. . .“ ”Ой, мамо, — скрикнула я, — чого ви так тужно говорите та бідкаєтеся наперед не знати чого? Не бійтеся! Не посоромлю я ні себе, ані свого роду. . .“

При цих словах Катрусі Янова неспокійно заворушилася і якось ненароком глянула на Антошка. Сидів край столу й, опустивши вниз голову, уважно слухав Катрусині розповіді. Коли ж вона скінчила її, наступила німа мовчанка. Щоб заповнити її чимсь, Янова спитала:

— А з якого ж ти, доню, будеш села? Бачу, що й рід твій не є темний.

— Ви хіба знаєте Ставки? Це село недалеко від Львова.

Стара Янова аж підскочила:

— Оо, доню! Та ж це не може бути? В такому разі ми є з тобою сусідки, бо я похожу зі сусіднього села Заїзду!

— Зі Заїзду?..

— Катруся відкрила широко очі, а руки склала, наче до молитви. І врешті заплескала в долоні, мов мала дитина, яка від утіхи не знає, що їй робити. Ця вістка була для неї такою цікавою і несподіваною, що дівчина прямо не могла повірити. Підсунулася до Янкової ближче й, дивлячись на неї невимовними і радісними очима, защебетала:

— Скажіть-но мені, що то за чудо й диво? Для мене це загадка. Та ж за моїх часів у нашім селі поляка й на лік не було! Навіть батько мій, коли б здоров був, усе було казав, що відколи він пам'ятає, то в Заїзді навіть зі свічкою в руці ніхто не знайшов би польської душі... А тут таке диво... Янова — полька!

У цих словах почувся не то докір, не то жаль, і стара Янова мимоволі глянула на сина. Прислухуючись до їхньої розмови, він схилився над склянкою чаю й механічно колотив його ложечкою. Та на останні Катрусині слова й він швидко кинув поглядом на матір. Їхні очі зустрілися і Янова відчула в синовому погляді якийсь німий запит, бажання почути щось іще цікавіше...

На початку Янова розгубилася, але вже наступної миті здала собі справу з того, що власне тепер прийшла відповідна хвилина. Її треба використати, щоб раз на завжди відкрити синові ту таємну заслону, яка так щільно й довго ховала перед його очима правду. Засіпала нервово кінцями хустини, якою була покрита її голова, й розкашлялася. А потім, опанувала себе, зітхнула й тихо промовила:

— Я, доню... так як і ти, з українського роду походжу... Та й полькою не почувалася ніколи...

Від такої несподіванки Катруся аж підскочила. Могла сподіватися всього, лише не того, що почула. Дивилася по черзі то на Янову, то на Антошка і відчувала, як до її серця підкочувала приємна хвиля теплоти... Виходить, що й Антошко, хоч би й частинно, а все таки приналежний до українців... Боже, яка ж вона рада цьому!..

Але з Антошком діялося щось зовсім протилежне. По ньому мов би електричний струм пробіг, розгарячив усе тіло, і від цього Антошкові стало важко дихати. Він сягнув рукою до коміра сорочки, розстібнув його, а потім почав поволі підніматися зі свого місця, пронизливо вп'яливши очі в маму. Його й так великі очі забілили своїми білками ще більше, на чолі з'явилися зморшки, а на скронях випнялися налиті кров'ю жили. Виглядав так, ніби був несподівано нападений ворогом, не знаючи як од нього оборонитися і де сховатися.

Заговорив глухим, повним трагізму й докору голо-
сом:

— Мамо! То ви мене, сина свого Антошка, обдурили? Ви своєму синові боялися сказати правду, що з українського роду походите?... А-га! Ви, напевно, не хотіли цього зробити тому, що по батькові я поляк і завжди бачив у кожному українцеві свого ворога... Чи не так, мамо? Стільки років пройшло, а ви все таїлися переді мною зі своїм походженням і ніколи навіть словом не натякнули мені про це... Як же це так, мамо?..

Антошків голос тремтів і хвилювався безмірно, а ціле його тіло трусилося, мов би було охоплене пропасницею. Стара Янова пробувала тримати себе в руках, але хвилювалася також, бо знала, що зараз розі-

грається драма, яка повинна була мати місце рано чи пізно. Скільки разів вона відкривала свої уста, щоб виявити таємницю, стільки само разів перед її очима з'являвся Янек і, погрожуючи п'ястуком, наче пригадував їй дотримуватися складеної колись перед ним присяги — не сказати Антошкові правди про його походження...

Серце Янової билосся так сильно, наче молотом гатило. Вона поклала на груди руку, мов би хотіла стримати його, щоб звідти не вискочило від безмірного хвилювання. Побачивши це, Антошко підійшов до неї ближче, подивився в її стривожені очі, наче мала дитина, а потім, вимахуючи вказівним пальцем у повітрі, заговорив співчутливо:

— Чого вам було боятися мене, Антошка? Навіщо ви ховали від мене цю таємницю? Та ж я ваш син, мамо!..

Страшна навала думок охопила його. Перейшовся кілька разів по кімнаті широкими, нервовими кроками, після чого зупинився у кутку й знову замислився.

Зате в Катрусі зайшли великі зміни. Її досі біле личко заясніло кольорами троянди й на ньому можна було читати, наче з книжки, вираз великого щастя та безмежного болю. Та понад усе дівчина раділа з того, що Янова не є полька. Сама не знала чому, але відчувала, що в цій старій спрацьованій жінці вона знайшла раптово щось рідне й дороге. Таке почуття жевріло в ній од самого початку, від першого погляду, і тепер Катруся була невимовно рада, що воно не завело. Хотілося нестримно притулити цю стару сиву голову до своїх грудей і попестити її, наче рідну матір. А в додатку до всього Катруся зрозуміла, що вона стала свідком такої важливої сцени, яка може мати вирішній

вплив на ціле її майбутнє життя. Мовчала, не знаючи, що має вчинити.

Натомість Яновій розв'язався язик.

— Ой, сину мій, сину, — заговорила вона, похитуючи головою, — я пробувала не раз відкрити тобі правду, але ти від неї утікав і ходив сліпцем... А тепер нехай діється Божа воля. Розкажу все, таки при Катрусі, — судить тоді мене, чи вина є тільки по моїй стороні. Тоді я матиму певність, що весь тягар гріха, який ношу на собі, можтиму забрати зі собою на другий світ... Бо бачите самі, що я постарілася не так від пережитих літ, а від тієї гризоти, яка давить мене й не дає мені спокою. Важка праця вже зігнула мене до землі, і вже скоро я пригорнуся до неї навіки... але я не хотіла б умерти з таємницею, яку прагнула тобі, Антошку, виявити давно, та чогось не могла... не зважувалася. Не знаю, чи боялася я тебе, чи Янека, що, здавалося, кожного разу вставав із гробу й загороджував дорогу до правди...

Груди Янової захвилювалися ще сильніше, а з уст, наче з розбитого горщика, вилітали скрипучі вривані тони. Бракувало віддиху. А Антошко продовжував ходити по кімнаті, роздумуючи над тим, чого йому мама ще не сказала. Чи ж мало для нього цієї новини про мамине походження, яка перевернула шкереберть усі його думки й почування?.. Що, властиво, є?.. І що сьогодні з матір'ю сталося?.. Добре, що хоч Катруся є тут, бо з нею йому легше переносити цю життєву несподіванку. Правда, все це йде на Катрусин млин, але це нічого. Мучила одна думка — що робила з ним мати досі? Невже мала його за якогось недоумного або твердолобого? Чи може боялася, щоб виявлена правда його не забила?..

Ступивши крок уперед, Янова стримала Антошка в ході. Заговорила схвильовано:

— Слухай, сину, що ще скажу тобі... Але не сердься і не проклинай. Уважно вислухай своєї матері бодай один раз, хоч би довелося тобі почути з її уст слова в останнє... Вислухаєш, тоді можеш, якщо схочеш, викинути мене за двері та ще й замкнути їх... За це я не матиму до тебе жалю, о, ні! Але, знай, ти маєш до мене великий жаль. Чи він оправданий? Вислухай спершу моїх слів і добре подумай над тим, про що почувеш. Я й так беру на себе весь тягар покути і гріха, тому себе ніколи не обвинувачуй, а як судитимеш мене, розваж, що не в усьому є тільки моя вина...

Антошко стояв, напрутий, мов струна, вп'яливши здивовані очі в маму. Чекав допитливо її слів. Нехай будуть гіркі, як полин — вип'є до дна й вислухає до кінця.

А Янова продовжувала:

— І знай ще, Антошку, що... Янек... не був твоїм рідним батьком... Він лише переписав тебе на своє прізвище... Твій батько помер, коли тобі було не цілих три роки... А крім того... зачекай хвилиночку... я щось принесу...

Метнулася в куток кімнати понишпорила в якомусь клункові, витягнула з нього сувій паперів, знайшла серед них фотографію. Потім несміливо підійшла до сина й, ніби вагаючись, простягнула її. Сказала тихо, але твердо:

— Знай, Антошку, що твій рідний батько, образ якого ти тепер тримаєш у руках, з крові й кости... з діда-прадіда був... українцем!

Сказавши це, осунулася на крісло, мов непритомна...

Охоплена несамовитою радістю, Катруся зірвалася

з місця. Підійшла до Антошка, сяючи безмежним щастям, глянула ніжно в його очі, поклала йому руку на рамена й хотіла пригорнутися до нього. Йй здавалося, що в цю мить до неї належить весь світ. . .

Та з Антошком діялося щось страшне. Вираз його обличчя миттю змінився не до пізнання. Він знову вп'явив свої великі, розпалені почутими словами очі в матір, яка непорушно сиділа на стільці і, відштовхнувши від себе Катрусю, ударив міцним п'ястком об стіл так сильно, що аж склянки на ньому затанцювали. Крикнув хрипким, розбитим голосом:

— Мамо, ма-мо! Що ви вчинили! . .

Ще якусь мить дивився на матір, а потім обидві руки благально витягнені до неї, безвладно впали додолу. Йому здавалося, що перед ним розколюється земля, і що він ось-ось полетить коміть головою у прірву. . . Але ні! Повівши навмання правицею в повітрі, він по деякому часі сягнув одвірка. Сперся на нього й стояв безломічно-тихий, немов бездушний манекен. . . Серед просторої кімнати виглядав на потопаючого, який у своїй безнадійності вже не знаходив рятунку. Тільки груди хвилювалися, підносилися й спадали, наче ковальський міх. . .

Наступила мертва тиша, яка всім трьом різала душі, й лише тикання годинника в кухні вносило в цю атмосферу проблиск життя. Власне, воно опритомнило Антошка. Неначе знеможений далекою дорогою мандрівник, він підійшов повільним, дещо непевним кроком до вікна й відчув на обличчі прохолодний дотик його шиби. Примкнувши очі, стояв непорушно.

Янова тривожилася. Невже ж вона зробила зле, що відкрила синові таємницю його походження? Може й зле, але тепер уже пізно про це думати. Це ж був для

неї останній момент відкрити синові очі на правду. Адже ж Катруся може вкоротці стати її синоюю... А там придуть онуки... То хай хоч вони вернуться до свого коліна...

Раптом Антошко стрепенувся, мов би щось пригадав. Ухопився руками за голову й вилетів, наче вихор, із хати. Здавалося, що на його сліди наступав якийсь жорстокий звір, загрожуючи йому дорогу до життя...

Янова продовжувала знеможено сидіти на стільці, немов статуя, висічена з каменю, а Катруся не мала відваги перервати мовчанки. В цій гнітучій тиші вона чула биття свого власного серця. Вкінці несміливо промовила:

— Бувайте здорові...

Хотіла вийти з хати, але Янова, прийшовши до себе від звуку її голосу, звернулася до неї благальним тоном:

— Лишися, Катрусю... Ще трохи посидь... Хай хоч перед тобою виллю біль свого серця, що накупів там каменем, тисне мене й розпирає груди, а його не маю кому відкрити... Бо, знаєш, і найбільший біль м'якшає, коли є з ким поділитися своїм горем... Людська доля, як те перекотиполе: котиться ніжним привабливим квітом по безкрайому полі життя. І тільки зачепиться за маленьке зсохле бадильце, як розвівається і розлетиться, а тоді з чудового шовкового квіту лишається одне колюче терня...

Янова помовчала хвилину й бачачи, що Катруся продовжує стояти, попрохала її ще благальніше:

— Сідай, доню... Бачиш, душа моя болить, її тисне глибока печаль. А як виллю перед тобою цей біль і мої страждання та тугу за всім тим, що втратила й змарнувала колись, то може мені полегшає... Я нічого не

заховаю перед тобою, нічого, люба доню... Чую серцем, що будеш моєю невісткою... О, коли б тільки це серце мене не завело!

Зібравши свої болючі спомини, вона продовжувала:

— Коли мій Степанко, царство йому небесне, мав зійти з цього світу, то моє серце цілий час нило... Я ходила як не своя, прочуваючи горе, й часто говорила Степанкові, що на мою голову спаде якийсь нещастя. Його віщувала й собака, що безперервно вила під вікном. А коли до хати приходив сумерк, я й на крок не відпускала Степанка від себе, а він, щоб мене заспокоїти, завжди потішав:

— Не, вір, стара забобонам! Ліпше помолися, то всі вони одразу розвіються і з вітром полетять від тебе.

Янова гірко посміхнулася:

— Але я знала, що він мене лише розраджує, а сам ходить посоловілий. Коли одного разу, після праці, ми посідали до вечері, то звідкілясь узявся птах. Затріпотівши своїми крилами, він ударився об віконну шибку й мало її не збив. А вона задзвеніла так протяжно й сумно, ніби стогін по хаті пішов... Ми глянули одне одному у вічі. Степанко взяв мене за руку й, намагаючись розвіяти мій переляк, почав запевнювати, що, поки я разом із ним, мені немає чого лякатися.

Та все одно, того вечора нам їжа не смакувала. Перед сном Степанко підійшов до сплячого Антошка й глядів на нього довго-довго, так як ніколи ще досі, гладив його шовкове волосся й навіть цілував у чоло. Я дивилася на все те збоку й чула, що мене охоплює ще більший переляк, бо воно видавалося мені якимсь незвичайним віщим знаком.

На розв'язку не треба було довго ждати. Всього через кілька днів після цього, переступивши поріг кім-

нати, Степанко раптом ухопився за груди й упав додолу. А Антошкові тоді саме минуло три роки. Таке маленьке, зі золотими кучерями дитинча, нахилилося над батьком і тягне його за руку, щоб устав. Але Степанко вже не підвівся більше ніколи...

Пригадую, я жахливо скрикнула. Позбігалися сусіди, зайнялися Степанком, поховали його, а мені довелося лишитися у великому місті самій, із малим Антошком на руках, не знаючи, що діяти, і з чого почати. Пішла шукати праці. Довго ходила по торговиці, й, нарешті, щастя мені усмінулося: одна жидівка найняла мене за покоївку, не зважала, що я з дитиною, ще й кімнату окрему приділила. Працювати довелося дуже важко, але я була щаслива, що мій синочок, одинока моя життєва потіха, є зі мною. Помалу приходила до себе після важкого удару.

Але лихо не спало. Воно виповзло знечев'я, наче з якоїсь пекельної щелепи, й вишкірило до мене свої диявольські зуби. Одного разу ввечері приходять до моєї кімнати Хаїм і питається, чи я не хочу заробляти більше грошей. "Та хто ж би то грошей не хотів? — кажу до нього. — Лише скажіть, яким способом я можу їх заробити?" — А сама підсвідомо відчуваю, що від цієї пропозиції тхне чимось лихим.

А Хаїм каже до мене, єхидно усміхаючись:

— От дурна! Прийшла зі села та й не знаєш як такі, як ти, гроші заробляють? Мужчини їм платять.

Я образилася:

— Е, Хаїме, — відразу йому, — ви до мене з подібними справами не підходьте, бо я не з такої родини походжу.

А він далі своє:

— А от як викину тебе на брук разом із твоїм си-

ном, то все одно будеш змушена добровільно піти на таку дорогу...

Я накричала на нього, він відійшов, а я сіла й тремчу за майбутнє дитини. Що маю робити? ... А на другий вечір приходить інший жидок і починає до мене в нахабний спосіб залицятися. Плюнула я йому з пересердя в лице, вхопила Антошка на руки й у двері, а жидок їх плечима заставив. Тоді я кинулася в другий бік кімнати, і жидок навіть не стямився як перескочила вікно зі синком на руках. А Хаїм, видно, пильнував мене. Доганяє мене й кричить:

— Дурна, вертайся назад! Вертайся, чуеш? Нічого тобі не буде!..

Не вернулася... Побігла навмання, пригорнувши маленьке дитинча до себе, боячись, що хтось його в мене відбере. Плачу й проклинаю свою долю, але всього цього замало, щоб сінка спасти від холоду й голоду. А чорна плахта ночі вже звисає над Львовом. Притулилася я в сінях якогось будинку й так не завважена ніким щасливо перебула ніч. А коли почався день, я пішла до парку й сіла на лавці, роздумуючи над тим, куди маю подітися...

А Антошко спить, як мале янголятко, ще й усміхається крізь сон, не знаючи як мати побивається над ним і його долею. Біднятко! Я гірко заплакала знову, дивлячись на нього безталанного, а коли змахнула сльози зі щік, переді мною в цьому моменті став Янек!..

На обличчі Янової з'явилися тіні, відзеркалюючі події давноминулих днів. Продовжувала свою розповідь повільно, потопаючи в спогадах:

— Усім найдорожчим, що тільки є в людській душі, що людина носить у серці, я заплатила йому за те, щоб урятувати Антошка. Але в душі постановила зали-

шитися такою самою, якою я вийшла зі села, і якою ділила спільну долю із Степанком. Я приобіцяла в ім'я моєї першої любови бути перед собою і перед тінню Степанка такою на все своє життя, а Антошка зберегти для свого народу. . . Одначе, друге моє "я" йшло сліпо на всі пропозиції Янека з тією надією, що прийде час, коли я знайду в собі настільки сили й відваги, щоб вирвати Антошка з тієї чужої для нього течії, до якої, силою обставин, була змушена його кинути . . .

Я дала згоду на все. Янек переписав мого Антошка на свою віру, дав йому своє прізвище і став його батьком. . . А серце моє нило. Багато разів уночі я не могла спати, бо перед моїми очима стало з'являвся Степанко у вишиваній сорочці, таким, яким він у неділю йшов з Антошком до церкви. . .

Янова не могла стримати сліз. І покотилися вони по щоках — рясні, гарячі, гіркі-гіркі. . . Змахнула їх, а потім, схилившись, довго витирала хустинкою безбарвні, злинялі від горя й турбот очі. Катруся не переривала, знаючи, що після сліз людині стає легше.

По якімсь часі Янова зідхнула важко, а потім закашлялася, ніби цим кашлем хотіла промостити шлях до дальшого оповідання. І попливло воно далі, сповнене болючими спазмами душі й серця.

— Антошко ріс і з кожним роком усе більше висмикувався з-під моєї опіки, цурався мене. Чим більше я старалася прихилити його до себе, тим більше він горнувся до Янека. "Уважай, стара, — казав було мені він. — Чого ти хочеш від Антошка? Хочеш його збаламутити? Вже в тобі відізналася гайдамацька кров? . . Чи ти забула як я вирятував тебе з багна і гнилі й розпусти, в яке ти мала потрапити? Чи ти забула за свою

присягу, що Антошка підпорядкуєш мені? Уважай, кажу, бо як тільки писнеш Антошкові одне слово, що в ньому руська кров, то сама кров'ю заллешся!..“

Янова знову закрила руками очі й, схиливши голову майже до колін, застигла непорушно. А хвилини минали, здавалося Катрусі жакливо болючими й такими важкими, ніби не Янову, а її притискали своїм тягарем додолу. Гнітили її. Але, поминувши це, дівчині страшно хотілося почути історію життєвого шляху цієї нещасної старої жінки до кінця. Та Янова мовчала, сидячи й далі нерухомо.

Тоді Катруся повільно звелася з місця і вислизнула з хати, забравши зі собою той великий тягар, що звалився на неї у висліді знайомства з Антошком. Ох, той Антошко!.. Йї було невимовно жаль у цю мить того бундючного, зарозумілого й непримиренного ворога українців... Чи ж винна тому Янова, що Антошко опинився в чужому таборі? Ні, і ще раз ні!.. Вона не така: в її грудях б'ється шляхетне серце. І тільки таке важке для неї життя, лише фатальний збіг обставин примусив її піти чужим шляхом та й то з переконанням, що все буде тимчасове. Ні, вона, Катруся, не збирається бути суддею сумління Янової. Ніколи! Вже сама доля жорстоко пімстилася на ній і винесла цій нещасній жінці свій суворий вирок...

**
*

Після виходу Катрусі Янова довго сиділа на тому самому місці, не піднімаючи своєї пониклої голови. Лише уста здригалися й корчилися, наче намагалися вимовити якісь слова. Але на обличчі не було ніякого вияву ні болю, ні терпіння, ні щастя. Життя для Янової було дуже шорстким і твердим, тому й на риси обличчя

наклало ту тверду, непохитну маску, з якої тепер не можна було розпізнати, що під нею криється: тихий вираз надійного щастя, тонка риска туги за втраченим минулим чи безмежний біль за тим, що вже ніколи не вернеться...

Звичайно, минулого не вернути. Хіба ж людина може спинити пекельний розгін стихії?.. Вона прошуміла, пронеслася і забрала зі собою все те гарне, що для Янової залишилося навіки ясним промінням, палким спогадом, чудовою візією... Але разом із тим ця стихія забрала й усі ті кошмари, той час, який залишив такі нестерпно-болючі спомини...

Бурхлива ріка життя знесла зі своїми водами багато, але не могла змити лише одного — того жадливого гріха, що син Янової, її кров, нащадок покійного Степанка, пішов на рідного брата... І в навальному сплетінні думок оця ріка далеким відгомоном скаженого шуму своїх розбурханих бурунів повертала до свідомости скривдженої долею матері пекло минулого. Воно палило її душу, а, водночас, якісь холодні бризки, наче замерзлі на камінь льодові бурульки, кололи шпильками її тіло, вбивалися в серце...

І щоразу перед її очима виринав образ сина з тими закривавленими черевиками. О, Господи, який жах!.. Вона ніколи не забуде цього... Пам'ятає ту мить, ніби це було вчора. А коли Антошко заснув, вона, здригаючись від обурення, кинула ті осквернені черевики у вогонь. О, як вони шкварчали, як стогнали й казилися, розсипаючи у печі жмені іскор. А потім уранці, як Антошко почав шукати черевики і не знайшов їх, то їй добре дісталось від нього. Коли ж він знову зібрався на свої "геройські" подвиги, то Янова, не витримавши, стала в дверях і почала благати:

— Бійся Бога, сину! Не йди ніде, бо великий ока-
янний гріх робиш! Він колись упаде і на тебе і на твою
матір так несподівано, немов би той грім із ясного
неба. . .

Але чи можна було вгамувати запальну вдачу си-
на?.. Він крутнувся, наче в'юн, висмикнувся їй поза
плечима з хати та й тільки його бачила. Чи душа її від
того не боліла? Чи серце не захлинулося розпукою й
одчаєм?.. Але вона не знаходила рятунку для свого
Антошка, бо ніяка її мова до нього не доходила. Він
робив усе, що хотів. А тоді вона замкнулася в собі й
почала губити ввесь біль душі у мрячних випарах бі-
лизни. . .

Минали дні, місяці, роки. . . Антошко відчужував-
ся від матері щораз то більше, і їй із життя не залиша-
лося нічого. Це життя стало для неї цілковитою пуст-
кою. А де ж заплата за її труд, за її посвяту для сина?..
Не мала спокою ніколи, а вже найбільше тоді, коли
приходили спомини про його злочин, коли шматували
її серце, її душу. . . Та з часом Янова знайшла раду й
на це. Сховала болючу згадку глибоко на дні своєї ду-
ші, де прихованим каменем вона лежала довгі роки.

**
*

Антошко блукав навмання вулицями міста — роз-
христаний, із розкуйовдженим волоссям, утопивши свій
зір собі під ноги. Чи він роздумував над відкритою
щойно завісою, яка стільки років ховала перед ним гір-
ку правду? Ні! Він посувався механічно з притуплени-
ми думками й зором, і здавалося, що це не Антошко,
але якийсь бездушний робот, накручений механізмом,
безцільно мандрує вирахованим кроком по хіднику. . .

Хтось штовхнув його в ході, хтось навіть починав

до нього говорити, але Антошко ні про що не хотів чути, ані знати. Він просто хотів утекти сам від себе, хотів потрапити у вогонь, стопитися в ньому так, щоб і сліду не лишилося. Так було б краще, бо хіба він своєю особою вніс у життя щось добре?..

Над містом залягали вечірні сутінки. На церковній вежі озвався несміливо дзвін, що скликав до Вечірні вірних. Він пролунав спочатку досить тихо, але коли до його звучання долучився другий і третій, це мимоволі вирвало Антошка із задуми. Зупинившись на хвилину, він почав обмірковувати своє положення, потім перейшов до парку, але на лаву не сів. Подався травником поміж деревами і, знову зупинившись, сягнув рукою до кишені.

Ось вона, батькова фотографія... Відчув тремтіння в руках, а серця свого вже стримати не міг. Воно забилося зненацька так голосно, як той церковний дзвін, воно скорчилося від болю й Антошкові здалося, що під звуки цього вечірнього дзвону він кладе свого рідного батька в темну могилу... А він же навіть не знає, де вона. Він ніколи не стояв над нею, ніколи не промовив молитви за спокій батькової душі. Молитва... Хіба ж він уміє молитися? Хіба він знає закони Божі? От жив собі й сіяв докруги зло...

Обертав фотографію на всі сторони, приглядаючись уважно кожній рисі батькового лиця. А за хвилину вже не бачив нічого, бо очі запливли слізьми. Він, Антошко, що мав тверде, мов камінь, серце, плакав, як мала дитина. Плакав удруге в житті, плакав над своїм сирітством. Він перший раз почув правду про рідного батька. А може батько, якби так був жив, випровадив би його, Антошка, на чесну дорогу життя?.. А може

силою свого авторитету примусив би його навчитися шанувати заповіді Божі? А він же, негідник, дві з них зламав — "не кради" і "не вбивай"...

Не вбивай... Не вбивай!.. Не вбивай!!!

Ці слова, зродившись у грудях, зануртували в них, потім вирвалися назовні, але згубилися в звучанні дзвонів. О, тепер Антошко знає, що ці дві заповіді будуть викарбовані вогненним тавром у його душі до кінця життя, залишаться в ній нестерпною близною. І власне йому до його серця не зможе прийти ніколи невинне слово любови. Воно припечатане вічним вогнем терпіння, що впало на його душу...

Оповитий такими думками, Антошко довго стояв непорушно, притулившись головою до дерева. Коли стемніло зовсім, він повільно підійшов до лави, сів на неї і похнюпився. Прийшов додому десь після півночі. Мати ще не спала. Сиділа на стільчику між баліями з підпухлими від плачу очима, неначе якась мумія. Антошко довго дивився на неї і відчув, що йому вперше у житті стало її жаль...

**
*

Від того пропам'ятного дня-неділі Антошко немов не той став. Часто заходив до парку, сідав на лавку і витягав батькову фотографію, припадаючи до неї цілою своєю душею. І тоді вишивана сорочка, яка була на ньому, ранила його душу подвійно. І не диво. Та ж він усі святощі цієї душі стоптав... він ішов на рідного брата!.. І хоч той страхітливий злочин був доконаний ним у дитинстві, хоч він тоді не усвідомлював собі наслідків свого поступовання, для нього було ясне одне: він нестиме свій тягар, пекучий і важкий через ціле життя, матиме на собі тавро Каїна аж до могили...

Свідомість цього робила Антошка задуманим і по-нурим. Лише тоді, коли йшов на побачення з Катрусєю, лице його випогоджувалося, починало променіти. Катруся, мов рідна мати, розуміла його душевний стан, біль серця і всі зв'язані з цим переживання. А коли одного разу він, не ховаючись перед нею ні з чим, оповів їй про свій злочин у подробицях, Катруся поклала йому голову на груди і залилася слізьми. Антошко тоді не знайшов у собі відваги приголубити свою кохану, але те, про що він думав, не давало йому спокою.

Думки гули роями в його голові й вирізьблювали в ній безустанку одну важливу дилему: хоч він і любить до нестями Катрусю, то чи не буде новим його гріхом зав'язати світ такій чистій, невинній істоті? Вже кілька разів пробував він забути про все, намагався жити оманю, переконував себе, що свій гріх він перебільшує, що забагато носить з ним і непотрібно додає йому ваги. Але все було надаремним. Гріха змити не вдалося, бо він, незалежно від того в якій формі, в яким виді та серед яких обставин був доконаний. Гріх лишився гріхом на все життя.

Катруся розважала Антошка, як могла. А щоб зменшити його терпіння, вияснявала йому, мов малій дитині, що злочини бувають різні. Коли злочин учинений свідомо, за нього є одна кара, а коли несвідомо — цілковито інша. Це подібне до сповіді: за несвідомий гріх дається розгрішення. Якщо ж Антошко вважає, що так має на своїй душі великий гріх, то вона вірить, що цей гріх належить до другої категорії. Його Антошко згодом позбудеться, а коли ж він і далі стоїть на своїй думці, то після того, як вони поберуться, Катруся готова взяти на себе половину Антошкового гріха, щоб тільки відтяжити свого любого...

Невдовзі вони побралися, і Катруся стала для Антошка живим скарбом, випадково знайденим серед пустелі життя. О, ця Катруся! Вона, мов малу дитину, вчила його історії рідної землі, не марнувала кожної вільної хвилини. Вона водила його, наче сліпця, львівськими вулицями, запроваджувала до церков, проходила з ним по Високім Замку, біля старовинних мурів, які пам'ятали облогу Хмельницького. А він, Антошко, слідкував за всім блискучими очима, прислуховувався до слів коханої із запертим віддыхом, дивувався усьому.

Він уже багато знав про свою землю, про наших славних князів, довідався, хто заснував Львів і яка була його дальша історія, починав пізнавати істину. І зрозумів: до цієї пори він був глухо-сліпим, а Катруся оздоровила його, немов животворчої води дала напитися і зробила з нього зовсім іншу людину. О, як він шанує і любить її за це! Скочив би за неї у вогонь і воду! Йому було приємно констатувати, що його молоденька дружина така розумна. А ті знання, не всі може, може тільки частинно, Катруся дістала з дому від батьків, а більшу частину таки черпала на сходах покоївок, гурток яких був заснований при соборі Святого Юра. А він, негідник, ще зовсім недавно погрожував в ту сторону своїм п'ястуком. . .

По якомусь часі Господь поблагословив їх двома синами. Старшенького назвали Ярославом, а молодшого — Богданом. Зробили так для вшанування пам'яті колишнього славного князя і великого гетьмана.

Сини росли швидко, а коли стали гімназистами, то взяли собі за обов'язок усвідомлювати батька далі, бо те, що він колись навчився від Катрусі, було лише ма-

леньким крайчиком хліба. Антошко з'їв його з великим смаком, але відчув себе голодним. Жадоба знання заволоділа ним, і він, відбуваючи разом зі синами їхні лекції, сам ніби став школярем, не міг відірватися від науки, ніби спрагнений мандрівник у пустелі від води.

Життя пливло, немов ідилія. Але колишнє все таки не давало Антошкові спокою. Не раз прокидався серед ночі від неспокійного сну-примари і сідав на ліжку, не можучи заспокоїтися. А місяць, ніби на злість, розстеляв довкола срібні пелени, кидав пригорщами світла йому під ноги й заглядав у його душу. Напевно хотів довідатися про заховану на її дні таємницю. Тоді Антошкове серце билось сильніше і розпучливо, але, хоч воно було справедливим, не могло стати суддею, щоб засудити або бодай відтяжити колишній гріх...

О, те серце!.. Часами воно приховувало від Антошка той гріх, здавалося, присипало спокійним сном, а потім дурило його, що він уже відпокутуваний. Але це була марна потіха для Антошка, бо той гріх часто ставав перед ним у цілій своїй трагічній дійсності, з'являвся у пам'яті так несподівано, ніби був поповнений не багато років тому, а щойно. І тоді Антошко не міг заснути до ранку...

Проїшли роки й Антошка безмірно втішило те, що його улюблені сини вже платили данину Батьківщині — працювали в підпіллі. Він довго думав над тим, як би прислужитися їй самому, і коли почалася рекрутація до Дивізії, він один із перших зголосився до неї добровільцем. Антошко знав, що не стоятиме в бою проти того ворога, через якого колись своїми таки руками заподіяв стільки кривди українцям, але битиметься

проти іншого ворога, ворога червоного кольору, і вірив, що прийде такий час, коли його сумління перед своїм народом буде чисте.

**
*

Останками сил Дивізія стримувала ворожий пролом під Бродами, але вогняно-залізний перстень довкола неї затискався щораз то сильніше. Це було справжнє пекло, а чи ж можна змалювати образ палаючих Содому і Гоморри?.. Та Антошко не був уподібнений до праведного Лота. Нагадував скоріше мітичного божка, від якого відверталися кулі...

Він ходив по всіх-усюдах під їх зливою, вишукував на бойовищі ранених і на своїх дужих плечах, немов Голят, зносив їх до дороги, якою відступала військова валка. А ворог натискав шалено. Ще вільними просмиками відступали у безладді вояки, але кількість їх безперервно зменшувалася.

І тоді останній відтинок одного з таких просмиків, що тягнувся узбіччям попри лісову галявину, несподівано зробився місцем жакливої масакри. Хто тільки з'являвся на ньому, падав од кулеметних черг, наче скошена трава, бо ворог мав перед собою цей відтинок, як на долоні. Та дивізійники продовжували свій пролив, а Антошко захищав відступ останніх із них несамовитими автоматичними чергами...

**
*

Один із розділів світової історії закінчувався. "Праведник" поєднався з дияволом, а загибав і червоні загибави покотилися далі. І де билися двоє, там, всупереч прислів'ю, один таки скористав... Мережані роками

надії завели і зів'яли, наче квіт троянд під сонцем. А молодого цвіту України впало таки багато...

**
*

Колишній підстаршина Осип віддалявся від рідних берегів усе далі й далі. Плив по розбурханих хвилях життя, веслуючи, боровся з ними завзято і таки виплив. А потім часто казав сам собі, що доля була до нього прихильною. Силою обставин проміняв кріс на трактор і почав фермувати.

А коли не раз туга за рідним краєм охоплювала його, коли спомини гадюками обвивалися довкола його серця, а перед очима воскресав образ останньої трагедії вояцького життя, він ішов навмання через розлоге поле, виходив на берег річки, що срібною стрічкою обхоплювала його ниви, а потім, перетявши пишні левади, звертав у ліс. Там сідав на колоду, дуже подібну до тієї, на якій колись він сидів з Антошком, і потопав у споминах, що проходили перед його очима дивним фільмом.

І в цій мішанині споминів завжди виростав образ Антошка з непомірним тягарем терпінь. Тоді Осипові ставало ще важче на душі, а голова мимоволі схилялася додолу, намагаючись знайти розв'язку питанню — чи встиг Антошко повністю сплатити свій борг супроти Батьківщини, супроти українського народу?..

Шумів чужинний ліс, але в його нашіптуваннях Осип не міг знайти відповіді і не знав, що там, під Бродами, в рятунковій акції своїх побратимів по зброї, закінчилася хрестиком остання сторінка з болючої книги Антошкового життя...

М А М О !

Леся сиділа у притемненій кімнаті, рукою підперла голову, а сльози немов спадаючі каплі зникаючого вже дощу котились по її обличчю, відбивались об плиту стола й тихим стукотом значили хвилини. . .

Вона сьогодні несвоя, їй вже від самого ранку так тяжко на душі.

То було — здавалось — недавно, бо всього п'ять літ, як вона, може в останнє, бачила свою дорогу маму. І дивно, що стільки пережила за час свого скитання, та ті переживання не притупили її душі, не скували серця в льодові окуви, а ще більше викарбовували любов до матері.

...Наближався фронт. Валки втікачів виснажених, голодних вказували на жах і нужду, що сіяла кругом рука червоної потвори. . .

Тоді Леся птахою летіла до мами, щоб її забрати зі собою в світ, у незнане, лише щоб подальше від того жаху. . . І вона переходила кордони поліції, робила собі вступ ліктями до поїзду, силою, бо там мати сама, а залишити її на поталу долі, не може. . .

Врешті, — по довгих днях дороги, прибїгла до хати стривожена. Бачить: мати якнайспокійніше чеше свою довгу білу косу. . . хоч чути вже відгомін далеких вибухів стрілен.

Леся силою здержала сльози від зворушення, силою старалась запанувати над собою, щоб не завдати матері тривоги. . .

Леся не мала багато часу, скоро пояснила мамі їх положення, просила спакувати дещо з необхідних речей і ще того дня вибратися з нею в дорогу. На ті слова мамине лице вмить змінилось, десь щезли — так добре знані — проблiski радості й щастя в очах, стала поважною. З піднесеною головою, з розплетеною косою, виглядала серед великої кімнати, як покинута самітня берізка на роздоріжжі, що її вітер хилить на всі сторони, вона держиться, — не подається. . .

— "Іхати кажеш? Іти в незнані краї, зложити свою голову на чужій землі? Ні, доню! Мої літа не схилили мене ще додолу, перебула не одне лихо в своєму житті, я. . . Лесю. . . лишуся." Та Леся не уступала. Вона тулила до себе її білу голову та просила, вмовляла мов справді малу дитину, але безуспішно, мати мов скеля, — не подавалась. І в мент її затьмарене лице прояснилось, немов якийсь таємний ясний промінь осяяв його, вона взяла Лесю за руку, та немов підліток — потягнула по кімнатах.

Мама стала немов щось пригадувати собі.

"Отут, отут, прийшло на світ кілька поколінь, тут кожний кутик, кожний предмет, це частина мого життя. . . А я?!"

"Ти? Знаєш, що ти для мене є всім. Я зараз. . ." Аж Леся відітхнула.

"Ух!" — втираючи піт з чола — почала пакувати. Та коли поставила три спаковані клунки серед кімнати, мама вмить змінилась. Її руки мов у лихоманці стали труситись, і надягаючи поданий Лесею плащ, заломаним голосом, що шматував серце, промовила: "Я їду з тобою, але знай, що недовго мені на чужині тішитися тобою. . ."

"Мамо!" — з відчаєм скрикнула Леся.

"Знаєш?!" — перебила мама. — "Бог на небі, невже так трагічно має усе для нас скінчитися? Я чую інстинктом, що на місці перебуду світову завірюху, світ зміниться і я свій рід стріну ще на своїм порозі!"

Леся занесла назад до хати мамині пакунки, а сама — до потягу.

Так жалко мами, але на роздумування нема вже часу. На прощання цілує старечу спрацьовану руку. Обидві стримують сльози, немов би справді на короткий час прощаються.

Надворі заплакана березнева погода, ще болячіше впливає на настрій. Здається, що вона плаче над трагедією, що віками висить над народом... Люде, немов сонні з похнюпленими головами, бо незнане їх завтра...

Поїзд починає вже рухатися і в Лесі, вже зі східця вагону, виривається голос розпуки: "Мамо!"

Та вмент поправилась і вже лагідніше докінчує: "Мамо! Шануй себе, не тривожся, чейже Бог добрий!.."

"Ми ще побачимось!"

Здавленим голосом відповідає мама. Поїзд вже рушив і Леся птахою билась до вікна, невже ж би в останнє мала бачити свою маму?.. І ще останній погляд на зморщене лице матінки...

Сьогодні поспішила змучена з праці додому, а думки роєм ходять в голові. Та нараз, мов блискавка з неба, — з задуми розбудив її виразний голос мами "Леся".." Ціла її істота, кожний фібр наболілої душі захвилювався, серце живіше забилося. Вона стала оглядатися, невже ж би дійсно чудо сталося? Та кругом не

видно нікого... На жаль, на світі тепер чудеса не діються...

До дверей хтось тихо застукав. Вона мовчить, сьогодні хоче бути сама зі своїми думками. Під дверима щось зашелестіло... лист... Білий лист, що прорізував темряву вечора. Тримаючи вже його в руках і вдивляючись у так добре знаний почерк мами, вона тулила його до грудей, цілувала, росила сльозами й від безмежної втіхи шептала: "Мамо! Моя люба мамо!"

Він мандрував через непроходимі нетри, летів голубкою через чужі кордони й врешті добився таки до неї...

Коли заспокоїлась від втіхи, то незлічено разів читала:

"Щодня молюсь до Бога, щоб мої очі ще раз тебе побачили, я певна цього, бо моя молитва щира. Ця очікувана хвилина щастя держить мене при житті, додає мені сили та енергії поборювати з успіхом тернисту дорогу, після якої ми обидві маємо вневдовзі зійтися..."

” Н І З А Щ О “

Чому ж би Гаврило не мав бути щасливий, коли він тепер вже став на державному хлібі. А раз він дістав хліб у руки, то мусить його добре пантрувати. І от, сидить він захований у будці, від ранку доночі пильнує, щоб хтось не підходив з коновками до соляного джерела. А джерело онде, у спадистій кітловині, з одного боку цілком заслонене смереками. І звичайно, підкрадаючись, люблять з того боку й підходити до нього. А те джерело, з якого випливає густа, прозора рідина та мов окропом витікає з землі, не так далеко від його заслоненої смереками будки. Це сировиця, сіль із неї роблять. Та хто робить, а хто ні, а хто таки так, сировицею під смак досолює страву. А хіба Гаврило не любить сировицю? О, чому ні! Жінка часто так робить, що зварить бурку в лупині, та й розведе сировицю із товченим часником. Він тоді бурку з смаком заїдає, мачаючи в часникову приправу. А потім поп'є гуслянкою і, постогнувши, встане з лавиці, та мов аж живіт погладить, немов хоче його поспитатися: а що, задоволений з свого життя, дарма, що люди в селі його не долюблюють. Кажуть, що він такий, і він сякий, а то ще останньо йому нову латку причепили "ляцького донощика..." Та хай зеленіють зі злости і зависти, бо він тепер не що будь. Він став немов би четвертою ногою в столі на якому наставлено поляками всякого добра. З обильного того стола буде тепер Грицько що місяця брати державну платню, і то не малу. І буде так ступ-

нево ґрунту докупувувати. Наперед купить ту царинку Анничиного Миколи, що то при Черемоші. Та царинка клином вбилася з двох боків у його поле. І через той клин, нераз мусить обминати її чи конем, чи волом, — орючи своє поле. Ой, то-то аж тепер вже пси вішати будуть на нього. А що він вірно ляхам служить, то кожному зась, бо то не за дурно, але за гроші. Але те щастя то не один хотів би мати й бути на його місці і фасувати такі гроші. Та то так легко йому не пішло, нехай не думають! Перше, поліцай почав до нього заходити, а люди стали його цуратися. Як ви такі, то добре, нехай задурно не мелять язиками на нього. Як нераз сказав яке одно-два слова, це на те, щоб не дуже то легіні у політику бавилися, нехай пантрують своїх гражд. А він знов задурно не хоче їсти панського хліба. От якось, як це йому і тепер смішно, підлазили жінки з коновками по сировицю, як уже добре смеркало. Та так потихенько, та так уважно і от-от коновки вже під джерело підставляють. А він з поза смерек, як не скричить на них, як не вилає, як не скочить по коновки, то жінки з переляку стрімголов та у долини, та аж хрестяться сходячи униз, лаючи його:

— А бодай жесь пив ту сировицю до суду-віку, ти Іроде проклятий. За шматок хліба, та душу би людині відібрав, щезник якийсь...

А він стане на горі, позбиравши біля себе забрані коновки і сміється їм услід. І сміх його несеться за ними, здоганяє їх, а вони, спльовуючи, клянуть його сходячи уділ. Та потім він перед своїми зверхниками має чим похвалитись — відібраними коновками від людей...

— Адить о, скільки тут коновок порожніх і кілько я вам сировиці зашпарував на цей тиждень.

Хлібодавці поплескають його по плечах, сміються з його витівок і хвалять його за таку вірну службу.

Ой, не спалося тієї ночі Гаврилові, ні! Хоч він мав добре лігво і ніч була така місячна, ясна, та він не любувався тим ніяк, як бувало. На його душу найшов якийсь неспокій, якийсь ляк... А-Гій, щоби то могло таке бути? То його душа віщує якесь лихо? Чи то ті ясні зорі, що блимають на небі та ворожать його долю, чи той блідий місяць, накрившись хмарами, гнівом глядить на нього?!.. Душа його чогось ние, наче прочуває якесь горе. А пек, цьому лиху! Сплюнув з-під фایки і положився на лігво. Та не спалося йому. А рано, до схід сонця зірвався і мов той чуйний звір у лісі так він, наче ніздрями пронюшив свого ворога. Так воно і є, хоч він не мав особистого ворога з яким мав би якісь розрахунки, але він чує, що недалеко є таки якийсь його ворог, що лихом дише на нього. Поглянув за ноговиці, чи ніж є на своїм місці і взяв у руки бардку й глядить крізь двері своєї будки. З темної стежки, що вибігала кривулькою з густого лісу, ідуть два легіні та ведуть за поводи по коневі, на яких по обох боках звисають коновки... Підійшли вони не кваплячись до джерела і, не питаючись Гаврила, підложили коновки під сировицю.

— А-гов! — скрикнув Гаврило. — Стійте легіні! Сировицю не смієте черпати, бо вона є панська!

Та гуцули не слухають його протесту, далі набирають у коновки сировиці. Тоді він скочив до коновок, повиливав усю сировицю на землю, а сам коновки перед себе, та йде вгору, під свою будку. Легіні заступили йому дорогу і один з них каже:

— На що ж ти нам повиливав її з коновок на зем-

лю, га?! — Чи вона тебе коштує, чи може ти коло неї заходився, чому не даш людям її начернути? Та це ж наша, гуцульська земля і вона із неї витікає, щоб на людський пожиток бути!

— Я на це тут сиджу і пантрую, щоб ніхто її не брав, за це мені гроші платять.

— Ой, знаємо, знаємо, що ти гроші не дурно береш! І рідного брата віддав би у їхні руки, такий то ти вірний їм, мов собака став.

Один з гуцулів зійшов до коня, та вийняв із бесагів кухоль, начернув сировиці і несе до Гаврила.

— На здоров'я тобі, ти ляцький прихвосню, напийся її сам, коли людям жалієш. На, пий! — простягнувши кухоль до нього, говорив з притиском.

Гаврило думав, що то лише налякати хочуть:

— Відійдіть парубки, не напастуйте мене, бо ще чого доброго, то штраф поліцаєві заплатите, як довідається.

— На, пий! Чуєш?!.. Напийся, щоб знав ти її смак. Мусить добре смакувати, нема що казати, та до того й дорога ж вона, коли ніхто не сіяв її, ніхто не орав, ніхто коло неї не заходивсь, бо із землі протікає та розливається по долині без ужитку, а ти не даєш нікому її начернути? Від бідних людей коновки забираєш, та гониш як собак?! На — пий, неборе, щобись знав її не лише ціну, але і смак. . .

— Та що ви легіні затіяли проти мене? Та як мені сировицю пити? Ідіть, та начерніть у коновки, нате їх назад, та йдіть здорові додому.

— Ні, ми таки хочемо, щоби ти напився її до сходу, щоб над людьми не глумився, щоб і сировиці не на-

брати, та ще й коновок позбутися. На, пий, нечиста сило!

Один скрутив йому руки назад, а другий заткав йому ніс долонею, та другою підставляє кухоль з напоєм. Кричав, пручався, копав, як кінь одначе дали лише тоді спокій, коли Гаврило спорожнив кухоль до дна...

Став на хвилину Гаврило як не свій, вирячив очі перед себе немов оце пробудився зо сну. А там як не скрикне, як не дремене додому, та таки з дверей до жінки:

— Анно, Аннице, давай мені молока, чим скоріш!..

Винесла Анниця здивована гладун молока солодкого і дає пити. А він п'є, та п'є і вирячивши очі водно дивиться на жінку.

— Аннице, хіба буду умирати! Ади з пів кварти сировиці дали мені випити. От так стиснули мене, злапали мов у кліщі та на силу напоїли мене нею. Біжи мерщій до доктора, Аннице, рятуй мене, бо гину! Пече, Аннице, пече!..

Анниця кинулась на всі боки, щоб свого Гаврила рятувати. Та навіть і лікар вже не поміг. Спух, сарака, як подушка і до тижня таки Богу духа віддав. А Анниця так побивалася, так голосила по ньому, так бідкалась, бо зійшов зі світу її газда нізачо, ні за цапову душу...

ШКОДА ПЛАКАТИ...

Коли молодість п'яніє, то тоді в життя приходиться такий час, що розум дурнішає... Це я про себе кажу, бо колись таке воно і зо мною було. Несподівано в моїй душі стала нараз порожнеча, і я тоді не знала, чим би її заповнити. І вона погубила мене. Не так вже на "амінь" погубила мене, як під прожиті вже літа підкрадається мов лиходій, та губить, нищить і так вже надірвані нерви, та забирає увесь спокій моєї душі. Бо так, це лише я вам скажу, що іноді здається мені, немов то я не існую на цьому світі, а лише існую у якійсь прірві, не маючи під ногами певного опертя. Достоту так, як у тій причті... І тоді я страждаю, борюся та у всі боки кидаю собою, бо дістаю страх, що ось-ось, буде мені "амінь", бо полечу в провалля, з якого не видобується мені одинцем...

... Але то моя уява бере верх над розумом, і гуляє без стриму так на волі. Ті думки сверлом вбиваються в мою голову і все захитують мою стабільність. А це не добре! Я хотіла би бути тепер сильною, як той дуб, та бути на всі життєві лиха твердою, як криця!.. Але де там, коли я з м'якої глини... Ой, коли б так літа завернути мої! А була я дівчиною щаслива. Ще би ні?! Здорова, до людей подібна, одиначка та ще й з багатшого дому. Все було носом кручу, бо жаден хлопець до моєї вподоби не підходив. І я так вередувала і перебирала, що мамі вже стало того досить. І от раз із пересердя й каже: "Вибирай, вибирай, бо хто високо літає, той

низько сідає...“ І слова мамині сповнилися, бо я таки низько сіла, що й казати!.. От і прийшла в моє життя така хвилина, що їй причеплюють назву — любов... Але тепер я стою на становищі, що то хіба не така щира любов від серця. То прийшов такий час, що хотілося б й собі пару до життя найти... І підібгався він мені, хоч усі відраджували — це я говорю за свою "половину", за свого Михаська... І не був він, як то у нас казали, жадний "хохмис". Навіть негарний був як хочете знати: ніс довгий, вуха, як лопухи та гей підстрілений трохи був... Та мав він дві прикмети: раз — як став він говорити, то так якось інакше, так якось відмінно від інших хлопців, що були у селі. Було стулить *невинно свої губи та вищим стилем балакає*. А я, вслухаючись у його мову, ні одного зайвого слова не находила, а подивляла його розум...

А друга прикмета його, це його спів... Ой, як він співав! Як було почне співати "Соловейку, братку мій", як потягне голос високо, то здавалось, що то не він, але *сам соловей своїми трелями підноситься у небесні простори і що на крилах тієї пісні душу мою носить*. А коли скінчив співати, то я вже не була собою, я наче відродилась. Обернувшись до нього, я дивувалась, що у нього такий гарний голос узявся. А він так, як би відгадував мою думку та й каже: в поганому тілі буває *нераз гарна душа*... І як почав говорити іншим стилем, як почав підлещуватись, то десь і моя відраза до нього щезла, а з часом, то я вже дивилась на нього, як на людину з гарними прикметами характеру... Я полюбила його... А мамі він не по душі. Що там спів, казала. Може у житті з ним бути так, як з тим сверщиком, що то влітку гарно співав, а зимою погибав, бо не настарав

для себе поживи на запас. А я їй кажу, що з ним так эле не буде, бо він є ще й громадським писарем у селі. А мама все своє: Писар, не писар! А хіба сільський писар, то вже таке щось велике?!.. А от немає жодного ґрунту. То ж уважай, бо я бачу, тебе він чисто засліпив. Та все було дивується з мого вибору. Але я таки вийшла за нього заміж.

З часом Бог поблагословив нас двома донечками. Ростуть нам на потіху. І як воно, оте моє життя не йшло би, я була ним задоволена. І хоч не переливалося нам, одначе з матеріальної сторінки пхалося якомсь біду вперед.

Та спокійне, уложене вже життя сколихнулось воєнною завірюхою. І ми мов з розбитого, переверненого корабля зіслизнулися у бурхливі хвилі безкрайного моря. Але якомсь викарабкалися на берег і ось опинились аж тут, на цій новій землі... Нове життя, нові обставини. Пішли ми обоє до праці, а дівчата вчаться в школі. Тішимося їхніми поступами в науці, та ощаджуємо гроші на хату, бо це є вже знане, що в своїй хаті, своя правда...

І цього ми добились. Дочки скінчили середню школу й пішли секретарювати. І вийшло так, що нам, як із води, як із роси йшло. І не снилося мені, що в таких гараздах буду колись жити. Та в рідному краю казали, що добро псує людину. А я додала би ще, що як котру. Бо мене добро не зіпсувало, ні! Але чи то залежить від вдачі, чи від розуму, не знаю. Але одно знаю, що воно таки звело мого Михася з правильної дороги. Та зараз, я чогось усе перебігаю...

І от доньки одна за одною повиходили заміж. Та Богу — дяка, що за своїх. Пішли вони жити вже до

власних хат. Виходить, що ми повинні вже бути зовсім щасливі, бо що тяжіло на нашій обов'язку, ми виконали усе як слід. Нам уже нема чого боятися, що наші діти попливуть чужим руслом. Аби лише здоров'я. І от ми обоє вже не молоді залишилися у своїй хаті самі.

Та з часом мій Михась почав чогось вередувати та видимо нудьгувати. І це йому не до вподоби, і це не так. І я не вмію по-міському вдягатися, і говорити поінтелігентному не вмію. І було мене вчить, показуючи на собі, як треба уста помалу відчиняти, і достойно, не спішачись говорити. Та все й головою мов затріпати маю, бо так пані з панів роблять...

— А-гій, чи не помішалось тобі часом в голові,— почувши те, я сказала.

— Ой, дуже ти проста, їй-Богу, — закінчував новонабутих словом свою розмову.

А одного разу таки каже мені, приглядаючись на моє лице, — що я вже постарілась, бо кругом очей у мене великі зморщки — та тицькає мені пальцем по-під очі.

— А цур та пек тобі, мій чоловіче! А чи ти свої зморщки не лише під очима, але по всьому лиці підрахував? Та ж я набагато років молодша за тебе.

— Та що з того, що молодша! Жінка чоловікові ніколи не дорівняє. По-перше, що жінки скоріше старіються. А по-друге, що і шістдесятлітній, може взяти собі шістнадцятку. Ну, а як думаєш? Жінка може таке зробити?

— Та таке зробити, хоча б і могла, але ніколи таке не зробить, шануючи себе саму... — відповіла я йому.

Та все мені такими колючками під ніс тицькає. Ой,

не добром це пахне, думаю собі. Він уже й після праці стріється, як ніколи перед тим, та все оправдує себе, що йде на сходи організації управи. Як на сходинах, то йди. Бо не будеш ти ходити, не буду я, то тоді й організацій не стане, а з тим і знаку по нас не лишиться. Я йому вірила, бо з роду вже така, що за плечима підозрівати нікого не вмію. Я сама нічого негідного не зроблю, то й вірю йому. Лише над одним почала застановлятися, що він тепер частіше стоїть перед дзеркалом і гальштука уважніше зав'язує, а перед тим ніколи цього не робив. Він піде на "сходинах", а я пригадуюсь хвилину та беру яку книжку в руки й читаю, аж поки він із засідання не поверне. Бувало, що і книжку закінчу читати, дожидаючи його.

Раз каже мені Михась, що я зимна як лід.

— А що, може хочеш щоб я кальорифером була?

Та знов йому щось на ніс сяде й каже, що мною можна орати...

— Та я знаю, який ти щирий для мене став. Але не бійся, мною ніхто не буде вже орати...

І заболить моє серце від почутих образливих слів. Бо в нашому житті спроквола стало щось псуватися: наша щирість, наше співчуття і прив'язаність — затратили своє обличчя і ясно було, що Михась добра мені вже не бажає. Чого? Як прийде сумерк у хату і застане мене на самоті, я починаю думати, чому він до мене вже так змінився і серце для мене вже загубив. Усе десь поночі блукає. А може ця тяжка праця робить з людини такого "рбота", в якому помалу тратиться серце? Ой, серце! Пощо воно у грудях б'ється і нащо болу завдає...

Читанням свої сумніви заспокоюю. Аж раз попа-

лась мені в руки книжка в якій була написана одна цікава історія. Коли чоловік оглядається за гарно збудованою жінкою і звертає увагу на її фігуру, вкінці зупиняє свій зір на ногах, то його жінка з нього потіхи не буде мати. А-гій! Жию з ним стільки літ, але цього ще не спрактикувала, бо він, аби здоров, усе поперед мене з хати виходить. Все наче спішиться, а я пояснювала і заспокоювала себе тим, що він "підвіяний". Це я не вигадую, ані з заздрости не двоїться мені в очах, як то Михась звик казати. Я ж ніколи не була заздрісною, бо заздрість — по моєму — це хвороба. А я Богу дякувати й духово ще не заламана, та й на тілі чуюся гаразд. Одного разу я таки йду поруч нього до церкви, хоч він не радий тому. І ніби дивлюся наперед себе, а зизом зиркаю на боки. А він — що жінка, та ще молода, як вцілить свої очі в неї, то й конем би його не відвернув. Не кажу нічого, бо відповідь мені, що я заздрісна, а я вже немолода на такий закид. Дивлюся, йде навпроти нас молода дівчина. Красна, а ноги, мов вилиті. А він, негідник, як спинив свій зір на ній, на її ногах, то як зачарований провів її своїми очима аж позад себе, мало що свої очі не залишив за нею... Ой, сором мені став... Аж почервоніла я за себе і за нього... Ще хтось знайомий побачить, та піде обмова.

— Ти маєш якесь спеціальне заінтересування до жіночих ніг, — я йому кажу. А він так, немов би ніколи нічого, каже, достоменно так, як у книжці я прочитала:

— Бог дав мені очі на те, щоб дивитися!..

А я йому у відповідь:

— Чи Бог дав злодієві руки на те, щоб крав?!..

Він помовчав, хоч я бачила по ньому, що мої слова йому не довподоби.

**
*

І от так пливло моє невеселе життя. Аж одного разу хтось дзвонить до мене. Це незнайомий жіночий голос остерігає мене, що мій Михась ходить до розведеної Софії й має з нею "женитися"... Я ще хотіла щось спитати, але розмовниця відложила слухавку. У мені дух завмер... Я все ж цьому не дала віри. Але щоб себе заспокоїти, я йду ввечері під хату тієї Софії. Заховалася у тіні дерева й жду того часу, коли звичайно мій Михась до дому приходить. Та діждатися його не можу. Ні, це не може бути, щоб Михась таке задумав робити, це неможливе!.. Помалу збираюся вже йти додому, як двері рипнули, а в них появився мій Михась, а за ним його Софія. Обійнялись... Я скоріш, направці, та додому. Не можу себе заспокоїти, так мої нерви відмовляють мені послуху, а серце молотом валить. Що тут мені робити, щоб себе на таку хвилину, що оце гряде — заспокоїти? Піду та чарку руму нап'юся, бо я все його по звичці краєвій держала до чаю. Приходить мій Михась, такий щасливий, такий веселий, аж радість з обличчя його б'є... А очі, немов вогнем щастя запалали. Ой, дурень-же ти дурень — думаю собі. Чисто вже в голові йому перевернулося. Та ж йому вже стільки літ, а оце метелики йому в голову залетіли...

— Де ти був так до пізна, — питаю його.

— Та хіба не здогадаєшся де я був? У товаристві.

— Але у яким? — недвозначно я поспитала.

— Ой, знаєш я забув тобі сказати щось важне. Я стрінувся в організації з моїм краянном, а до того ще приятелем з давних часів. Він має на приміті добрий інтерес, та шукає спільника. Не мусить бути готівка, лише треба би було, як запевнення під застав, заставити хату. А тоді то доперва, ти не ходила би на працю, бо

вже вистачить її з тебе. Досить вже начистилася і нами-лася отих офісів... От тут і є чек... Він буде задатком на інтерес, тому то й підпиши його тепер, бо приятель спішиться, щоб хтось той інтерес не перебіг. Той приятель вже багато своєї готівки до нього вложив, а я в тому щасливому положенні, що готівки не потребуую, лише поруки.

— Чому ні, підпишу, — опанувавши себе, сказала... — Лише найперше я хотіла би взнати, який той інтерес, ну і сама хотіла би поговорити з твоїм спільником. То не можна робити так на скоро, на галай-балай... та хату давати під застав. Я хотіла би взнати, яким майном він мені ручить. А все, зрештою, через адвоката треба робити, навіть, як би і прийшлося мені чек підписати...

Став мій Михась хвилину розчарований, пошкрався за вухом і щось думає-думає... Думай, думай Михасику, нічого путнього вже не видумаєш, я тебе крізь пальці вже прозріла й твоє мерзенне діло також...

— Чи конче той підпис на чекові має йти через адвоката? Діло спішне, хіба ти мені не довіряєш?!...

— Я тобі довіряю, але невже ж помилитися не можеш? От кінь — чотири ноги має і то не раз спотикнеться...

— Та я хіба не кажу, що ти усе якісь старокраєві порівняння наводиш. Де тут бачиш коня?.. Спотикнеться!.. Спотикнеться!... От і старокраєвими пересудами ти своє ціле життя проводиш. Забудь про все те старе, бо жиєш у модерному світі!..

— Ой, ти Михасику, я ще одно порівняння тобі скажу: забув ти чим колись був... Для мене старий край, це мій рідний, це край близький моему серцю. І

за ніякі модерні світи я його не проміню, а тим більше не забуду...

— От не зволюй і не плети дурниць. Ти радше дай мені пряму відповідь, що до заставу хати. Бо до того всього і я маю якесь право. Я на неї також тяжко працював...

— Я в тебе ні заслуг, ані жадного права не відбираю до неї... Але на мою думку не ризикуй, тому й не рипайся... Сиди у своїй хаті спокійно і жий як Бог приказав...

— А хіба я живу не по приказанню?!..

— Та хто ж його знає?!.. Може так, а може ні!..

— Ти щось дуже премудра стала. Напевно начитуєшся усяких дурниць з книжок, а потім верзеш, Богзна що... — відповів.

Мені уже терпець урвався... Досить мені з ним бавитися у цюцю-бабку...

— А от не верзу і не з прочитаної книжки скажу, але правдою у твоє мерзенне лице кину запит: де ти вчора був!..

— Гм... де був?.. Та був... та я вже казав, що з краяхом ми добивали інтерес. Обговорювали його, та укладали плян...

— О, я вже знаю, який інтерес і якого спільника у спідниці ти найшов!.. Не сором тобі — як не від мене, то бодай своїх дітей встидатися повинен. На старість, та здурів!..

— Чого чіпляєшся мене, як реп'ях кожуха?.. Хто тобі таких небелиць наплів? Як хочеш, то свідків наведу, щоб тобі сказали правду в очі з ким я вчора був, бо світиш ними, як божевільна...

— Хіба таких чесних свідків наведеш, як ти сам!..

Хіба думаєш, що я не бачила, з котрою ти вчора на прощання обіймався!..

Став він несподівано проти мене, та червоний, мов буряк.

— То ти за мною ходиш, мене слідкуєш?!.. А це від коли ти на таку дорогу зійшла??!

— На "таку дорогу" я не зійшла і не піду. То лише ти, "чесний газда" на таку дорогу збираєшся йти з нею... Тому то підло і піддурити мене хочеш, щоб я хати позбулася, а на старість щоб ходила та тинялася по чужих кутках... О, ніхто того не діждеться!..

— Я маю до неї також право, бо я на неї працював.

— Ти вже шукай того права у тієї, з якою мене до цієї пори обдурював... Ганьба тобі! Внук оце на світ прийшов, а дідо хоч куди: любитися хоче...

— Знай, що я вже більше з тобою жити не буду! Ти мені не до пари. Ти проста й огидна мені стала.

— Ага, нагадався, та трохи запізно.

— Ліпше пізно, як ніколи. От знай, я таки йду жити з нею... Оце підпиши чек на половину хати і розійдемося по-доброму

— Ні, ніколи!.. — твердо я відповіла.

Він дав мені у всьому відповідь: своїм потужним п'ястуком по під очі... Це вперше в житті мене вдарив... Ой, сильно мене той п'ястук заболів... У очах немов серед великої темряви засвітилися свічки і неприємна я упала на землю. А коли опритомніла — то Михаська в хаті уже не було... Він пішов від мене так, як той подорожний, що перебув негоду в тяжку годину. А там — сонце йому засвітило і світ вже до нього належить...

І от я стала з синяком під очима у своїх дверях і задивилась на всі мої кімнати, що тягнуться вздовж фронтних вікон. Дорогі килими вкрили всю підлогу. Зо смаком розставлені чудові фотелі... У вітальні на стіні мистецькі олійні образи, кристалевий павук золотими зайчиками бігає по стелі в соняшному світлі, в куті кімнати кольорова телевізія, а там далі квіти й квіти... І жаль охопив моє серце... Я сама залишилась тоді, коли вже все осягнула, що потрібне до спокійного і вигідного життя на цьому світі. І той жаль за минулим клубком рапавим підкотився і став у горлі... Я стала себе вмовляти, що шкода плакати над минулим, бо воно вже ніяк не вернеться...

І нараз щось задріботало по хіднику до моєї хати. Я виглянула, а то колишучись на двох ніжках, немов маленьке гусеня, витягнуло до мене свої рученьки мое внученя, моя радість і щебече солодким голосом: баба... баба... та впало у мої обійми. Мене перейняло ніжним теплом, а щастя — аж сльози витиснули з моїх очей.

І я подумала собі, що є ще мені для кого жити на цьому світі, я — не сама...

З КНИГИ ЖИТТЯ

Ні, Олега ніяк сьогодні наука не береться. Перекидає лише книжками, немов шукає чогось. А мама все бачить. Вона ніби то й не дивиться на нього, але він інстинктивно відчуває на собі її погляд.

— Олег! Чи часом не шукаєш ти вчорашнього дня? — нахилившись над шитвом, каже вона. — Ой, бідна ж та твоя книжка, бідна!.. Коли б лише уголос уміла говорити то не одно розказала би про тебе. Бо ти ніяк нею не цікавишся.

Але Олег думками далеко-далеко!.. Аж здригнувся коли слова мами дійшли до його уваги.

— Сьогодні вийнятковий день у школі. Нічого не завдано, — так ніби про себе сказав.

— Нічого!.. А то чому, цікава я знати?..

Олег лише знизав раменами. А в голові перебирає вже предмети, які повинен би знати на завтра: і історія жде на нього, і греку переробити, та ще до того всього слівця латинські завчити напам'ять... І задумався...

А мама каже:

— А-га! Ти думаєш, що наука не заєць, не втече від тебе, правда.

Олегове лице аж побагряніло. Бо ніколи не було в його звичці говорити неправду. Але ж у нього тепер вийнятковий час. Можна би сказати, що в його життя прийшла переломова дата, яка зрушила його зі спокійного шляху, по якому, як правило, мав дійти до матури.

Та переломова хвилина підійшла до нього так несподівано, ще й з такою силою, що немов переродила його. Бо по правді, якби то сказати, що до тепер його життя пливло спокійним, одностайним руслом, яким прямував до одної мети: до закінчення середньої освіти. Але вчора він таки переконався, що крім науки, на ньому тяжить ще й інше завдання, є ще інша ціль у житті, немов неписане зобов'язання супроти свого народу. Бо вчора він був перший раз на таємних націоналістичних сходинах... На тих сходинах почув реферат, який — коли б міг так порівняти до електричного струму, то так і порівняв би. Той струм, огненний струм, наче дістався до його жил, немов діткнувся кожної тканини його тіла... Той струм вогненний запалив його молоду душу до великого чину: до самопожертви для великої ідеї... На тих сходинах почув палкі слова, що рвали його до чину. Він готов тепер увесь стати на службу батьківщині. Але що з того! Він з болем душі мусів прийняти до відома, що він ще замолодий, — як казав сам прелегент. Мусить ще гартуватися, сил набирати, ну і вчитися... Бо людина без науки, без освіти, як той сліпець-великан, що стоїть безрадно на роздоріжжі та вистукує палицею на одному місці, шукаючи берега, щоб не впасти у пропасть... Прелегент говорив багато про Закарпатську Україну. Але тут, то бже й Олег мусить сказати своє слово: та ж він не віднині знає, що Карпатська Україна пробудилася з вікового сну. Він про це вже знав раніше, як зрештою й те, що отець Волошин, отой провідник свого народу, що посвятив себе для святої ідеї, — не дав народові пропасти, розплистися в кацапському руслі... Він збудив його з вікового сну і як той Мойсей на пустині, так

і він не кинув його у найтяжчій хвилині, та вивів його на шлях до волі, до сонця золотого... О, як він любить і цінить отця Волошина! Так, це правда, але покищо, як радив прелегент, мусить бути на стійці до відповідного часу. Тому таки треба надобре присістися до книжки і вчитися, бо і так кінець шкільного року вже не за горами...

Та ще до його переломової дати спричинилися його уродини... Оце недавно, бо минулого тижня минуло йому чотирнадцять літ... Чотирнадцять літ життя, це не що будь!.. От так минуло, як батогом тріснув!..

Мама зробила мале прийняття на відзначення такої важливої хвилини у його житті. І він перейшов ще раз усі подробиці отого незабутнього вечора у своїй пам'яті. За святочно-застеленим столом, на якому стояли різні присмаки, сиділи його шкільні товариші: Юлько — отой сміхун, що все було оберне kota хвостом. Це один його найближчий приятель, та до того ще й родич, ну і Славко. А що найважніше, прийшли його шкільні товаришки: Стефця і Одарка. О, як провів він той незабутній вечір весело!.. Славко почав деклямувати вірш: "Мені тринадцятий минало"... Хоч Олегові вже чотирнадцять проходить, одначе він хотів цим підкреслити таку важливу дату у житті Олега. Та Юлько спантеличив усіх, бо засміявся уголос. Стефця з докором обернула свою голову до нього, а Одарка огірчено лише сказала:

— З чого тут сміятися?..

Юлько засоромився і попросив вибачення, потім додав:

— Дивно звучить те слово "минало"... По грама-

тичному має бути "минав"... У Кобзарі так і є написано.

— А в моїм написано "минало" — уперся Славко.
— Якщо не віриш, то завтра принесу до школи Кобзаря на те, щоб лише тебе переконати!..

— Тихо діти!.. — напівжартом замирила усіх Стефця. — Залишім на завтра цю дискусію. Професор допоможе дійти нам до правди. А тепер продовжуймо забаву. Черга припала на Олега заспівати якусь пісню. Ось його фант у моїй руці, — сказала і піднесла угору його ручного годинника.

— Щось веселе, Олег!..

— І забавне... докинув своїх два грейцарі, як все, Юлько.

Та Олег ніби не чув їхні слова. Він наче задуманий вийшов на середину кімнати, постояв трохи, а тоді підійшов й попросив, щоб Стефця акомпаніювала на піано. Відкрив перед нею ноти. Стефця трохи зніяковіла, бо всього другий рік, як вчиться в Музичному Інституті, однак як зможе, так буде вив'язуватись зі своєї ролі. Поглянула на ноти, сіла за піано і несміло вдарила акорд до прелюдії пісні з "Запорожця за Дунаєм"... За хвилию попливла з Олегових грудей пісня, повільно, журливо і з ніжних тихих тонів неслася навкруги хвилею надії й любови до волі і слави блеском осіяної України:

... Ти воскреснеш моя Україно!..

В своїм блиску і славі своїй...

Рознісся вже останній акорд пісні й помалу розпливався навкруги ніжними тонами. Хвилину панувала мовчанка, ніби кожний ще був під впливом пісні. Стефця перша піднеслась зі свого місця, перша зробила реверанс у сторону "публіки". Усі заплескали в долоні,

подивляючи Олегів голос. Та йому спів — це не першина, адже він не раз виступав на святкових шкільних імпрезах. Батьки, приманені його співом, стояли з усмішкою у дверях і з задоволенням гляділи на нього. Сміхун Юлько кинув фразу:

— Так, так, Олег!.. Твоя майбутність золотими буквами буде колись записана. . .

— У твоїм пам'ятнику? !. . . — відгризся Олег.

— Ні, таки у твоїй книзі життя! . .

— А це з якої причини, цікавий я знати? !

— Бо ти співак з Божої ласки!

— Чого ж ти Юлька так причепився до Олега, що спокою від тебе не має, — сказав Славко.

— Бо я маю одну велику журбу, — відповів Юлько.

— Яку. . . — беручи його слова поважно відізвлася Одарка.

— Бо коли я перепаду при матурі, то мене батько віддасть тоді до шевця. . . Це мені вже не раз запевняє і пророкує. . . Але з Олегом, то інша справа. Він матурою немає чого журитись! Як перепаде, то використає той талант, яким його Бог наділив. Тому я думаю, що він колись може зробити нам велику несподіванку — бо одного разу ми лише почуємо, що от такий-то і такий, раб Божий, Олег, став придворним співаком у королівському дворі. . .

Тут уже й Стефця вмшалася у розмову:

— Я думаю, що Олег не злегковажить собі книжки, щоб перепасти при матурі. Він присяде таки надобре коло неї, тим більше, що отих королів тепер на світі є справді дуже мало.

Олег був дуже вдоволений словами Стефці, бо вона одинока, що взяла його в оборону.

**

Скоро проминув той вечір, в якому він зазнав стільки радості. І йому здавалось, що від тоді Стефця його більше респектувала. Та й вона все чомусь стоїть йому перед очима. . . "Все йде — все минає" . . . зацитував слова з поезії Шевченка. Подумав врешті, що все те гарне є вже за ним і пора йому вже перейти над тим до денного порядку. Він так і хоче зробити, та все одно, чомусь наука не йде йому в голову. Оце перед ним лежить розгорнена книжка і лише читати б, та що з того, коли він чомусь задумався над роками. Не над тими, що про них є згадка у "Кобзарі", ні, але над своїми власними. . . Бо йому вже дійсно чотирнадцять і гордий він з них. Як і пристало його рокам, він є вже у четвертій гімназійній. Властиво, одною ногою є вже у п'ятій, так би мовити, бо всього кілька тижнів ділить його від кінця шкільного року. А там дістане вже в руки свідоцтво, а це вже не що будь! . . . От і думки насіли на його голову і не дають вчитися як слід. Вони, мов ті джмелі, що ранньою весною пробудилися із зимового сну, розлетілись по полі, і вже ніхто не зажене їх силою до гнізда.

— Мамо, — каже крізь двері. — Я краще перейдуся трохи, а потім таки надобре заберусь до книжки.

І йдучи до парку, думає собі: якраз у цій порі Стефця проходить парковою доріжкою до Інституту на музику. . .

Він випнув свої груди уперед і держиться рівно, як "сцизорик". Навіть інакше ступає. Немов перейшов не чотирнадцять, але переступив межу до іншого світу, в якому саме так і вимагають від таких юнаків, як він. Груди випнув так, як вимагає на руханці учитель. Правда, це йому не так легко приходить, бо він все ходить

похило. Але, тепер, мусить приневолити себе до того, щоб держатись рівно, з піднесеною догори головою. І як це у нього виходить можливо? Немов і вищий став. Ступає, як доросла людина. Аж дивиться, а навпроти йде Стефця з нотами під пахою. Він збентежився, побачивши її сам-на-сам. Схилив голову кланяючись, а сам аж по вуха почервонів. Яка шкода, що він не бачив, чи вона відклонилась йому. Хіба обернутися за нею?.. Так, він обертається і вона також... Усміхнулись... Ступив крок у її сторону. Та вона мов метелик пурхнула і зникла йому з очей... Певно, добре вона зробила! Бо хтось міг би побачити їх разом, то завтра був би клопіт! Директор кликав би до канцелярії і менш-більш так би дорікав йому та говорив би через "ви":

— Може вам, каваліре, цигарочку закурити?.. — і подав би цигарку лише на те, щоб його упокорити, та провчити, що з дівчатами ще час на розмови, бо книжку треба пильнувати. А ще й хто знає, чи не додав би йому нового клопоту і сказав би додатково яку задачу написати, щоб він над нею собі голову ломав... Ой, та гімназія!.. А ще чотири роки до матури...

Походив ще трохи по парку, дивився, сам не знає чому, — на розложисті дерева, що тінями застеляли паркові стежки, то знов на синє небо, по якому, мов човники, пливли біленькі, кучеряві баранчики. То знов оглядав вершки камениць, що стояли з відкритими вікнами для прохолоди. Врешті вернувся до хати і засів за письмовий стіл. Відкрив книжку:

— Аем, еадем, ідем, іпсе, іпса, іпсум... — відміння латинські слівця, які чомусь ніяк не хочуть лізти у голову. Він встав від книжки і пройшовся по кімнаті.

Ні! . . Олег таки не згрішить, коли скаже, що не любить латини. Ні латини, ні греки! . . Що за сенс забивати собі "баки" такими мертвими мовами?! . . Від біди-лиха, ще латину міг би використати, наколи б йшов на медицину, або фармацію. Але грека? Нащо вона комусь здалася! . . Хіба лише на те, щоб в оригіналі прочитати Гомера "Іліяду" або "Одиссею". Ні, поправді сказати, він таки воліє перелицьовану "Енеїду" Котляревського:

"Еней був парубок моторний
І хлопець хоч куди козак.
Удавсь на всеє зле проворний,
Завзятіший од всіх бурлак. . ."

Продеклямував він ще декілька стрічок і сам себе питав: чи не гарніше це виходить в перекладі? Зрештою, він вже вибрав для себе професію, в якій йому ледве чи потрібна буде грека. Він по матурі має в пляні йти на археологію. Буде вивчати античний світ з розкопаних кам'яних плиток, з наверстувань шарів глини, він буде читати історію народу з дрібненьких, порозкидуваних, побитих черепків глиняних. . . Буде ходити землею українською і шукатиме славу колишню, що похована століттями у степових курганах-могилах. . . Адже йшов він раз зі шкільною екскурсією до Крилоса і Галича і бачив же своїми очима викопану нашим археологом — кам'яну домовину, в якій зберігся череп нашого князя Осьмомисла, що колись володів Галицькою землею. І от, нашу славу лише так принагідно хтось витягне з землі на верх. А він, по укінченні студій мусить прислужитися чимсь своєму народові. Це є його обов'язком!

Врешті, прийшов таки кінець шкільному рокові.

Олег подає своє свідоцтво мамі, а вона прочитавши його уважно, усміхнулась:

— Славний у мене син вдався! Не застидав свого роду...

Та й потягла його — жартуючи — за чуприну. А тоді таки не змогла здержати своїх почувань, приголушила його до себе і поцілувала в чоло.

Його свідоцтво, що з гори в долину записане було найвищими нотами в науці, наповнило її серце радістю.

Ввечорі радилась щось з батьком, а потім прикликала його до себе і сказала:

— Готуйся на завтра у дорогу, завезу тебе в гори, до бабуні. Весь рік ти пильно вчився, тож заслужив собі на дозвілля серед гуцульської природи.

"Це не зле", — думає собі Олег. Він вже й за бабуню стужився, ну і природу любить. А як довідався, що і Славко їде з ним, то сказав собі, що все складається для нього якнайкраще.

**
*

Бам!.. бам!.. бам... на громадському годиннику ритмічно вистукує шоста. Олег збудився. Протираючи рукою очі, сів скраю ліжка й каже:

— Славку!.. Славку! Чи чуєш?.. Вставаймо, бо вже шоста ранку...

— Та це не може бути!.. — протираючи й собі очі, каже Славко. — Дивись, надворі ще темнувато. А зрештою, хто зна, чи ворона й цим разом нам збітка не зробила.

— Ага!.. — так ніби про себе сказав Олег, та й собі заховав голову під ковдру. Лише ніс виставив і втягнув у свої груди зимне, гірське повітря. Очі вже знов клеїлись до сну, але в голову закрадались непро-

шені гості-думки та насували зі собою різні пляни на надходячий день.

”Такий-то годинник на провінції, що його ворони самі регулюють...” — думає собі і малощо в голос не розсміявся.

Бо це таки була правда. Той годинник стояв на вежі громадського будинку на цілу її фронтову ширину. Гарний він був собою, прикраса громади, та одно лише лихо з ним було, що обі вказівки на годиннику відставали від циферної тарілки далеко уперед. І ті дві вказівки були улюбленим місцем для всякої пташні, а головно для ворон. Вони своїм тягарем не раз прибавили або відійняли час. Тому з тієї причини постав анекдот.

Славко продовжував далі свій ранній сон.

— А може то таки справді вже шоста ранку? — подумав Олег. Він зійшов зі свого ліжка, сперся об поруччя ганку, що тягнулося через весь поверх його фронтової кімнати.

Навпроти розрісся буйний та пишний сад, обсіпаний дозріваючими овочами. Яких родів яблук там не було?!.. І золоті ренети, і кутські, і бурячки, і жабки, і плесканки, та ще й інші, яких йому не запам'ятати. А з грушок: довгачки, дзвінки, солодші від меду — бабки, і качанки і дерглиці, ей, та що там казати!.. Ранній вітер колише деревами, ніби будить їх з нічного сну, а вони, немов у подяку, кидають за це на землю свої овочі... А вітер шелестить з просоння і розносить кругом аромат доспілих овочів... Аж слинка Олегові тече, так з'їв би перед сніданком якусь ”бабку“, коли то ще так рано, нехай почекає ще трохи. Обернувся на ліво: он там, на небосхилі повинно би вже сонце сходити, та його ще не видно. Хіба заспало, що не спішить мандру-

вати? Але ось-ось з'явиться на рубежі і підноситиметься злегка, та розганятиме ранній туман, що сірим серпанком уноситься над землею.

А на право, на височині, розпростерся зелений ліс, над яким царює висока гора. Коли нераз рано погода була ясна і чиста, то виразно можна було бачити до схід-сонця чуб гори, покритий снігом. Який то дивний оцей Божий світ!.. Так як у тій казці, — де на даху хати у формі воза і саней — стрічалася зима з літом... Так і тут: по одній стороні зелень дерев, а в протилежній — на горі сніг!.. Саме сьогодні умовився зі Славком іти під ту гору ранком до схід-сонця по гриби.

На долині, під хатою, собачка вилізла зі своєї буди й дивиться угору до Олега.

— Джульбас! — втішним, хоч притишеним голосом, каже Олег. — Ти моя, маленька собачко! Виспалася вже?!..

Та Джульбас завертів хвостом, став на задні лапки і коли б лише міг, то вихром скочив би до Олега. Але що цього не зміг зробити, то таку "музику" завів, що не лише Славко збудився, але й кури у стайні на всі голоси закудкудакали, що аж бабуня вийшла подивитися, що то таке діється у її господарстві.

— Та то, бабуню, Джульбас такий галас спричинив, — каже Олег.

Але хто вже там винен, бабуня в те не входила. Вона лише погрозила Олегові пальцем і, усміхнена, подалась назад.

**
*

Славко й Олег врешті вибрались з собачкою на гриби. Зимне, ранне, гірське повітря холодило їхні тіла, добіралося --- здавалось --- аж до костей. Тут-то

Олег забув вже за свою поставу, зігнувся уперед, бо у цій позі йому буде тепліше. Одначе, коли стали підходити під гору, то їхні тіла загрівалися. Чим далі, то ставало їм гарячіше, аж ковніри сорочок порозстібували.

Лісове царство будилося зі сну... Пташня, літаючи, співом і трелями вітали Божий день. З просоння заколихалися сосни, а смереки зашуміли ніжно і тихим пошумом передавали дальше свої лісові новини... От і збудили зайчика, а він нашорошивши ушка, пострибав у глибину лісу, перебігаючи їм стежку, якою йшли. Помалу, червоне сонце підійнялося повагом над горою і золотило вже вершки смerek. Лише де-не-де кидало червоні плями через гілля — на поляну. Вийшли і вони на неї. З одного боку вид заслоняв їм ліс, за те з другого боку — безмежний простір, що на обрії зливався в одно безкрає море. Злилося небо з землею... Яка сила і яка всемогутня рука Творця, що в дарунок людині дала таку красу природи...

Та роздумування Олега перервав Славко.

— Дивись, скільки тут ягід на зрубі, Олег!..

— Але в що ми їх назбираєм, коли не взяли жадного начиння з собою? Ото, принесли б бабуні несподівано ягоди, а вона їх так любить!

Та Олег зарадний. Він зняв з берези кусень кори, скрутив її у лійку, а там ножиком провертів отвір, перетягнув його тонким шнурочком, який мав у своїм наплечнику і от вже є в що ягідки збирати. Збирають і заїдають, а собачка і собі пробує їсти, але не ковтає, видно, не для неї такі присмаки. Пішли дальше в ліс і знайшли цілу поляну грибів... Схилились над боровиками і оглядають їх. А боровики розсілися собі вигідно, з шапками завбільшки як долоня. Та ще й до себе

попригортали своїх дітей-грибенят. Славка не можна перекопати, і він збирає лише самі великі, бо каже, що бабуня матиме менше мороки з ними. За те Олег мав більше знання і досвіду, бо збирав лише малі і середньої величини. Повні наплечники грибів! А то бабуня втішиться ними.

Сонце вже добре пражило їхні тіла, коли вони сходили вниз, до потічка. А йдучи його беріжком, дійшли аж до краю річки, до якої той потічок вливався.

Сонце надобре вже піднеслося угору, та почало їх "припикати". Скинули наплечники з себе, а там і сорочки, та посідали у холодок, щоб трохи відсвіжити своє тіло. А собачка ганяє за птахами навпоперек річки, то загавкає на мотиля. Славко відійшов на поляну, став оподалік на краю річки і задумався. Котяться бистрі хвилі гуцульської річки, далі, вперед, у світ, а думки Олега за ними, до Львова, до мами, бо він вже і стужився за нею. Став над берегом, що місцями був порослий кущами верби. Обернувся кругом і мимоволі усміхнувся. Бо й до нього, здавалось — сміявся зелений ліс смерек, що мов добрі, здисципліновані вояки, стояли одна біля одної на струнко... Лише інколи закрякала ворона і, злопотівши своїми крилами, зникала за верхів'ями смерек, перериваючи тишу. Знечев'я, тихий вітер заколихав смереками, а вони знов, як достойні дами, маестатично, в один такт почали підносити свої віти та мов вахлярами охолоджували себе від спеки. Олег ступив на ринь. Холодна вода то підпливає, то відпливає з-під його ніг. Наче у мініятюрі приплив моря — подумав. Вода шумить, підскакує на камінцях, а з них попадає наче у вир. Лише по рівному пісковому кориті повагом пливе, та золотою стрічкою міниться до сон-

ця. Перейшов середину річки й сів на камінь, що один над поверхнею води, наче сирота — стирчав загублений. Став Олег на камінь і почав у свої легені глибоко втягати повітря, в якому розноситься запах живиці. І він по всіх правилах гімнастики вимахував руками то вгору, то перед себе, то вбік, та все повторював: раз-два, раз-два, раз-два...

— І три!.. — донісся враз голос Славка.

Бо він троха "загубився", збираючи квіти, що не давали йому спокійно перейти повз себе. Дбайливо поклав їх у холодильник, ще й водою вогчив, і давай ватру розкладати, щоб було на чім їжу приготувати. Олег зійшов з каменя та почав укладати ріща на вогонь, а Славко заліз у річку й попід плази-камені руками вишукував рибу. Він був у тім такий спритний, що з-під його рук риба ніяк не могла втекти. Правда, невелика там риба водилась, бо й річка сама по собі не глибока була, звісно: який пан, такий крам!.. Але Славко, мов який чародійник, устиг її доволі наловити для себе і для друга. Обчистили її ножиком, уложили на кам'яну плиту і на вогонь. А вогонь вже шкварчить під нею і здіймається полум'ям, аж золоті іскри сипляться. О, це є для них немала потіха. І риба напевно буде смачна... І дійсно! Кусок по кусочкові зникав у їх зголоднілих устах. Попили чаєм, що з собою принесли, та аж бралися за животи, ахкаючи і охкаючи, яка то смачна риба була...

— Але ж бо й смакувала мені так, що до цієї пори ще жадна так не смакувала...

— Але ж бо і я з смаком з'їв її. І наївся доволі, аж дихати тяжко... Напевно, що такої смачної риби у цілому Львові не найти...

— О, бо це гірська. Хто зна, чи вона потічками аж десь із-під Черногори, або може з-під Буркута — припливла сюди?! Хто ж може це знати? Одно знаю, що смаку її я вже ніколи не забуду!

— І я також ні!

Положилися ще в півхолодку, щоб по їжі відпочити, а там по часі, знов у хрустальну річку. Як дозвілля, то дозвілля! Це має їм вистачити на весь рік. Потім брили руслом річки, бігли у перегони, сміючись, кидались ниць у воду, що під тягарем їхніх тіл розбризкувалась навколо.

**
*

Майже кожного вечора, коло огнища — печі, збиралася у бабуні вся її рідня. Посідали півколом, немов би мали яку раду радити. А бабуня над усіма царює. Навіть як і пристало її повазі, сидить на вищому кріслі, а під ноги підложений стільчик. Та не тому той стільчик для неї мов від старости, ні! Це подбав Олег для її вигоди. Бо й справді! Вона не така вже й стара, їй усього шістдесятка і, як на свої літа, то досить проворна і зарадна в житті.

До тих прикмет Олег ще мусить додати те, що вона досить начитана. Обложиться, було, книжками і, як має лише яку вільну хвилину, то зараз бере окуляри на ніс... Бо в її житті книжка для неї була невідлучною товаришкою, подругою і розрадницею в її самотньому житті.

Сутінки вечора покривали все довкола. В вогні палахкотить соснина. Великі, червоні язики ростуть угору, піднімаються і, блимаючи, відбиваються тінями по обличчях присутніх. Потім з пересердя затріщать і вже фонтаном розкидують довкола іскри. Розноситься запах горючої живиці. А Олегові здається, що він десь

опинився в якомусь священному місці, де розноситься запах кадила і де настрій, відповідний до тієї хвили — освячує його душу... Він вдивлявся жадібними очима в лице бабуні, він ловив кожне її слово, — як дорогоцінну перлину, і ховав у глибині своєї душі й серця. Він вслухувався в її майстерні оповідання і річеві аргументи й дивувався, звідки в неї стільки знання? До того кожне її слово, кожна її думка немов би виточена прецизно артистична річ, — полонила всю його увагу. Попливла тоді розмова про далекі віки крижаної історії рідної землі, а далі, немов бистра гуцульська ріка, що знечев'я міняє свій біг, — переходили на таємну містику, що стільки полонила його увагу.

Та цього вечора сидів біля ватри новий гість. Олег його до цього часу ніколи не бачив, але видно було, що він для оточення не чужий. От такий-о, малий, похилий, та вже під п'ятдесятку. Сидів похмуро і лише думав. Зачалася мова про Карпатську Україну. Тоді незнайомий весь оживився. Бабуня каже:

— Так, це правда. Двадцять століття позначене є гоном до волі і незалежності усіх поневолених народів. І Карпатська Україна, наймолодша посестра у сім'ї нашого великого народу, скинула оце кайдани з тисячолітньої тюрми і по кровавих тернях іде до світлої волі... А вороги через неї занепокоїлися, бо вона їм з очей сон зганяє... Але бажання волі вже нікому не спинити... Це вороги добре знають, — бо незалежність Карпатської України, це є початок кінця їхньому пануванню на наших землях...

Всі слухають уважно бабусиних слів, а Олег, аж віддих притаїв. Вп'ялив свої очі в неї, немов з її обличчя хотів вичитати вже всю долю народу...

— О, пані добродійко! — каже гість. — Не треба себе дурити ілюзією волі і мати стовідсоткову надію, що усі наші землі від Дону до Карпат злучаться разом. Бо щоб воля України стала твердою ногою на своїй землі, то до цього треба світової завірюхи. . . Бо лише у ній може зродитися воля для нашого народу. Але що звичайно у світовій завірюсі постає хаос, то звісно, що з хаосу може зродитися ще гірша неволя, в яку ми поневолі можемо попасти. . .

— Та що ви, Корнель, так песимістично настроєні? Усе розглядаєте з найгіршої точки погляду. Що вороги на нас завзялися неабияк, це стара історія. Це видно наглядно, що одна лише мала вітка нашого народу — Карпатська Україна — зганяє ворогам сон із очей. О, коли б вони лише змогли, то з великою приємністю змазали би нас з мапи світу. А скільки ми ще тих ворогів маємо на рахунку!.. Більшовики — раз, Польща — два, Мадярщина — три, Румунія — чотири, ще й Чехи, що самі недавно дістали свою незалежність, — то п'ять!.. П'ять ворогів, як п'ять пальців на руці. . . О, вороги! Якби лише могли, то нігтями рознесли би, роздерли би живе тіло України для себе, як ненаситні вовки. А це таки правда, що вони, мов вовки голодні, а український хліб їх годує. . . Це вже знаємо з історії, що Україна, це шпихлір Європи. Але все одно, приходиться мені вас таки потішити, що в евентуальному хаосі, увесь наш нарід стане одною великою армією до боротьби з ворогом, щоб стати незалежним. Досить вже нас неволя навчила і загартувала.

— Одначе — я все таки прочуваю, для нас недобрый кінець, — упирався на своєму Корнель.

-- Ей, Корнель, не лякайте нас, а головно молодь,

бо ще не зможуть заснути в ночі, — з насмішкою сказала бабуня.

— Я не беруся нікого лякати, але як знаємо вже з досвіду, що перед кожним загальним нещастям, Бог посилає людям деякі знаки... Це для перестороги. Хіба газети не пишуть, що десь на Волині з'явився на небі вогняний хрест?.. Перед першою світовою війною як було?! Самі лише хлопчики-немовлята приходили на світ. Це на те, бо надходяча війна мала зробити великий перелім у лавах мужчин. Багато їх мало впасти на фронтах. Отже новонароджені мали колись той перелім собою заповнити. А які великі, нечувані врожаї зібрали люди зі своїх піль, що ніхто з живучих не пам'ятав ще таких. А які рясні, овочеві дерева, що аж галуззя від овочів ломалися... Це вже за поміччю Всевишнього природа усім покерувала. Бо надходяча війна мала забрати мужчин, оту робочу силу і той урожай мав надолужити собою і той рік війни, в якому поля, чи сади, мали стояти облогом...

— Коли ми вже зійшли на такі різні дива надприродної сили, то і я вже скажу дещо: переповім я одне пророцтво, що в давніх, молодих своїх ще літах я читала. Це про Сибілля. І не знаю чому, але зміст тієї книжки усе чогось стоїть мені перед очима...

Славко і Олег аж зірвалися зі своїх місць і підійшли ближче бабусиноного крісла. Олег нахилився до бабуні — і заглядаючи в очі, питає:

— Ну і що бабуню, що?.. Може у книжці було щось написано про голод, про мор, або про якусь нечувану війну?..

— ... Сибілля! А хто то була та Сибілля, що про неї у книжці написано? — допитувався Славко.

Бабуня каже:

— Це була єгипетська королева, що жила кілька тисяч літ до Христа. Вона була ясновидюча і її пророцтва, що до йоти справилися. Вона навіть була предсказала прихід Месії на землю... Та її останнє пророцтво дожидає ще свого кінця...

Всі сидять з притаєним віддыхом і ждуть на дальшу її розповідь. Та бабуня мовчить, її думки у тій хвилині полетіли далеко у світі, може навіть до пірамід Єгипту, де в одній з них, може, і спочиває Сибілля? Хто там знає! І Олег перший перервав мовчанку:

— Ну, і що далі бабуню, кажи!..

Бабуня піднесла задуману голову, поглянула на зацікавленого Олега, й почала розповідати:

— Вона казала, що у дватисячному році по приході Месії на землю, весь світ перестане існувати... Бо схоче цар зі сходу панувати... І будуть війни вогненні... та земля буде горіти... і не лишиться камінь на камені... Лише якимсь чудом горстка людей залишиться... Так мало їх буде на землі, що на милі один другого буде себе виглядати... А як стрінуться, то мов рідні, — впадуть собі в обійми і плакати будуть з радости, що вони не одинокі, бо себе віднайшли...

Кімнату наче перелетів дух пустині... Така мертва тиша, що було чути брєніння мухи. А в другій кімнаті стінний годинник йшов далі своїм порядком і ритмічно тикав: тік-так, тік-так... немов притакував на доказ правди бабусиних слів... Усі були під вражінням щойно почутих слів. У Олега розбурхані уявою думки метушилися, як розполохані джмелі ранньою весною... Сибілля! — розбирав у своїх думках. — Чи це є можливе, щоб мати таку силу ясновидючости, щоб аж на

тисячі років вперед бачити події на землі?!.. Це йому дивно. Він обов'язково розпитає учителя. Адже він знає щось більше з античної історії, то повинен знати і про королеву Сибіллю. Коли б лише вже скоро до школи, коли б уже наука починалася.

І Олег довго-довго тієї ночі не міг заснути.

**
*

І от Олег знов у Львові. Ступає вже тими самими вулицями, що з-перед двох місяців. А яка в його хаті святочна тиша і спокій, і настрій?! І мама наче помолодшала і в батька зникла та сувора риса, що все зарисована була на чолі. А вже про самий Львів, то годі й казати. Наче якийсь привабливіший, своїми мурами могутніший, немов він у ньому оце перший раз знайшовся і все щось нове в нім бачить... Може ні, неправда це?! Правда, чому ні! Вперше як рано по своїм приїзді з ферій збудився, то перші його кроки провадили, — як звичайно це було досі — до катедрального храму святого Юра. Там він усе чомусь міг щиріше набожно помолитися. У храмі, під час молитви, не розсівалися думки кругом, але скупчувалися над образом святого Йосифа, що держав на руках Дитя, Ісуса.

Оце стоїть він вже перед високими кам'яними сходами катедри і підніс очі вгору. Святий Юр на бистрому коні мечем пробиває змія... Які два контрасти: Святий Юр і змія... Святий Юр — молодець-красунь з атлетичними м'язами і неземною позою... От лише стояти і дивитися безконечно на нього... А він, Олег, не згрішить, коли правду скаже, що до цієї пори немов і не бачив його... А на змія, то й тепер не має охоти дивитися... Відпихає його ця потвора своєю будовою тіла і тою відкритою пащею, з якої, здавалось Олегові,

що ось-ось сипне пекельним вогнем довкола... Бр... відвернув зір від нього. Перейшов попри фронт катедри до огорожі направо. Став перед огорожею і свій погляд спрямував у даль. Ні, він також не бачив до цієї пори альтанки, чи може колись каплички, він цього не знає, але тепер наче її відкрив. Стоїть вона така ім-позантна, підперта чотирма колонами. Перед нею вниз, як і побіч катедри, зелень дерев котиться вниз, де розкрилася частина великого міста, города князя Данила, — Львів. Він збудував його, передав синові Левові, від якого і взята його назва — Львів. О, як би він лише зміг, то притулив би до своїх грудей ті могутні мури катедри, тимбільше, що в них дістав він Тайну Хрищення, коли ще він був немовлям. Звернув свій зір на митрополичу палату. Коли б він лише мав те щастя, щоб у котромусь вікні показаласть постать Митрополита... Бо, кажуть, що з його святого обличчя, б'є промінням неземським, якимсь святим і цілющим... І це вистачило би йому вже на все життя.

**
*

Не так вже давно, бо всього лише два місяці, як розлучився зі Львовом, а він тепер ще більше являється для нього дорогим і близьким серцю... А новин яких різних, Боже! Перше Катруся, домашня прислуга, прибігла з закупів і принесла повно вісток... Вона все така. У хаті працьовита, мовчазна, але як прийде з закупів, то немов жива газета: знає де "король обідає..."

— Ой, прошу пані, та там таке діється, що страх!

— Та що ж таке страшне сталося, — питає жартома мама.

— Ой, прошу пані! Та там поляки казяться... Б'ють вікна по українських приватних домах, по інсти-

туціях... З ножами ходять, як розбійники. Добре, що ми жиємо на поверсі, то на дзвінок я нікого чужого не впушу до хати. Ой, ні, треба стерегтися й уважати! Та вже таке діється, що навіть дорогою йдучи, небезпечно говорити українською мовою. Нащурюють вуха та б'ють, або таки ножами колять... Бігме, пані, я правду кажу. Сьогодні таки зрана, одного нашого академіка, як ішов на виклади, прокололи ножем. Ой, Содома і Гоморра, а не інакше... Ой Боже, що то буде ще з нами?.. — так бідкалася Катруся.

— Заспокійся, Катрусе! Вони не будуть вже довго знущатися над нами та безкарно гуляти. Це вже приходять їм кінець!..

— Правду, ви сказали, істинну правду, аякже. Приходить вже полякам нарешті "капут".

І Олег почув також багато новин, і від них всидіти в хаті не годен. Він чув, ще недалеко від них на сусідній вулиці польська боївка здемолювала маслосоюзну крамницю. І от стоїть він вже перед нею, що ще вранці ясніла своїм порядком і чистотою. Одна лише вивіска над крамницею похилена на бік оціліла. Там, де було вікно і двері, то одна лише порожнеча.

На нього війнуло духом руїни... На долівці валялися М-С товари, а на прилавку здоровенна камінюка...

Панна Ірина, така чорноока, з білим, мов аляба-стер личком, поденервовано говорила:

— Одна лише секунда — а був би мені оцей камінь — голову розбив. Як летів цей камінь, я відрухово відхились у бік каси, і це спасло мене.

— Ото розбійництво, — сказала одна пані. — Не досить, що нам жити не дають, а то ще у цей спосіб добираються до нас. Хочуть понищити увесь наш дорі-

бок, та цим відстрашити нас від приватної торгівлі, а тим самим і від економічної незалежності. . .

— Та то прошу панства, — каже вже старий пан, — вони не можуть забути нам Карпатської України, тому казяться!.. Боятися, що прийде тепер черга і на Галичину. Мають страх, щоб не відірвати "кусок від цілоти" . . .

В крамниці в один голос розсміялися. І Олег сміявся, чому ні? ! Бо то вже врешті прийшла "криска на Матиска" . . .

У крамниці більшає людей. Кожний ніби то ненароком, по товар прийшов, але насправді кожний цікавий побачити знищення, яке спричинили "моцарство-ві", а при тому почути й новини.

— Це ще нічого в порівнянні до того, що сталося в книгарні, напроти академічної гімназії. Зраня таки, прийшло двох "збуїв" і в присутності касирки, вкинули в середину запальну бомбу, а за собою спокійно зачинили входові двері. Та ще й стору стягнули, щоб касирка живцем згоріла. . . Але, на щастя, прохожі побачили дим, що щілинами виходив, ввійшли до середини й касирку на пів-живу витягнули з-під прилавка. От, таке то з нами тепер роблять, хулігани, а влада мовчить.

— Це вони показуть свою "вищу" культуру, — добавив один студент. — І хочу сказати, що то не лише моя думка, але й інших, що не можна так бездільно до всього приглядатися. Наша молодь хіба не запала у лє-таргічній сон! Зуміє взяти в оборону своє суспільство. Бо навіть по правилах неодмінного закону Ньютона, усе там, де є акція, мусить прийти реакція. . .

Олег присунувся ближче студента і приглядається до нього пильно, та думає: "Сказав би йому, що він є

з перших, що готовий стати в ряди оборонців, лише коли б дав наказ, то він зараз би пішов з ним. . .“

І над безборонним українським населенням Львова налягла своїм тягарем тяжка, таємна змора. Атмосфера ця чим-раз більш густішала.

**

Ні, ніколи вже Олег не забуде свій останній листопад у Львові! . . Не тому не забуде, що погода тоді стояла соняшна і дуже тепла, як на ту пору в році, але прямо тому не забуде, що той листопад, що рік-річно призначений був як день молитви за впавших героїв, котрі на жертівнику Батьківщини зложили свої молоді голови. . . — несподівано змінився у живу хвилю демонстрацій, що своєю масовістю і єдністю здивувала і налякала окупантів таки надобре. І ще й тому його не забуде, бо той листопад був вже останній його листопад у рідному Львові. Він буде все його життя стояти у пам'яті і записаний буде золотими буквами у його молодій душі на все, на завжди! . .

Пам'ятає, як тепер: вечір такий спокійний, лагідний, спускався вже тінями над катедру. А вона стоїть на горбі, царює над містом, така пишна, така велична, така красна. І не диво, що очі всіх звернені були на неї. Перетривала вона вже віки, але дух часу не надщербив її у красі. Сяє могутній хрест на вершку її бані, той хрест, що був дороговказом українському народові впродовж його історії. Під його покровом, мільйони вірних у тяжкі хвилини свого життя не заломилися духом, не падали у ворожі тенета, але находили у ньому джерело сили й віри у краще завтра свого народу. Бо той хрест, що на вершку катедральної бані, перетривав

вже віки; і одного дня заведе нас на шлях дорогої волі й слави... Під свій покров Святий Юр горнув до себе мільйони вірних, яких не злякали лиховісні світові бурі і які не заломилися духом під напором завойовників. А дерева, що росли кругом катедри, буйно розрослися по спадистій горі і обступили святиню мов вартові, голубили її у своїх дужих обіймах. Бо й вони служили їй вірно, як лише могли. Нераз вже наставляли себе на ворожі стріли, що їх ворог ніколи не жалів для катедри. Він знав, що катедра це немов живе тіло України. Як не стане її мурів та як зникне з її вершка хрест, то і легше буде проковтнути українську землю, а нарід забрати в неволю, закувати в ще гірші кайдани...

Вийшов Олег під гору до брами і прямує до церкви. Але що це?! Стільки вже народу, що йому ніяк не пройти. Перейшов до Єзуїтського парку і розглядається. А людей — мов маку!.. Немов ті муравлі, що по цілоденній праці зібралися коло муравлища... З кожної доріжки парку, з кожної вулиці мов на прощу або поєвячену воду, так спішив народ до катедри. Бо це небуденний день, це кожного гнала внутрішня духовна потреба помолитися за душі тих героїв, що у нерівній боротьбі віддали своє життя за волю України. Ідуть усі в святочному настрої, щоб своєю молитвою з'єднатися з тими, що ще не так давно згинули за волю Карпатської України... Йдуть благати Всевишнього, щоб змилосердився над поневоленим народом, та щоб уже і йому виділив пайку волі на його рідній землі... І несуть люди у грудях той жаль до загарбників, оповитий кривдою сторіч. І плести будуть молитви: за впадших героїв і за тих, що мучаться й гинуть по московсь-

ких казематах далекої, жорстокої півночі московського Сибіру...

Та несподівано живий ліс людських голів зашумів і захвилювався. Як то?! Польська влада заборонила першо-листопадову відправу в катедрі?! Двері до Святого Юра мають бути замкнені на ключ?... Новітній Зельман диктує?! За хвилину вже лагідніше зашумів людський ліс: відправа церковна відбудеться, але на сходах катедри, при зачинених дверях. І сам Митрополит буде відправляти Богослужбу. При кінці відправи несеться вже молитва з уст кількатисячної маси народу, несеться вона на янгельських крилах і паде до стіп Всевишнього, зі скорботою й смутком у серцях,

...Бо навіть молитись ворог не дасть...

А коли рознеслася вже остання строфа пісні:

"Волю верни Україні..." то здавалось, що то не лише вірні, але навіть і ті старі мури катедри гірко заплакали...

Ніч насунула вже на місто своє темне покривало. Кожний, хто лише був під Юром, самовільно, без приказу лучився у чвірки і ставав до походу... Маршували вдолину, повз університет, під мадярський консулят... Ішли демонструвати перед тими, що оце доконали Карпатську Україну, ішли гуртом кинути свій визов лютому ворогові. Маршують, і на устах пісня "Ще не вмерла України"... За нею пливла вже друга "Не пора, не пора"... По обох боках вулиць — відбивають слабим світлом газові лампи. І те все виглядало Олегові наче щось з містики. Він думав собі, що так колись мусіли молитись перші християни по катакомбах, з смолоскипами в руках... Бо царі-деспоти, вороги отого Христа,

що умер на хресті задля їхнього спасіння, кидали віруючих на поживу зголоднілим звірам.

Куди йде народ? Куди прямує? Йде щоб виявити хоч своєю демонстрацією свій гнів, свій біль. Ганьба вам, ганьба по віки вічні! Ганьба, жорстокі дикуни. Летять вже каміння у вікна мадярського консульату, з брязком розбиваються шиби, а з тим бренькотом котяться погрози мадярам, що роздерли недавно живе тіло Карпатської України.

— Поліція!.. поліція!.. — загуло. Не пройшло ще добре те слово, як поліція на конях ганяє навмання. Та народ не розбігається, держиться гурту, немов би то його хто залізним обручем скував. Налетіли на юрбу кіньми, в руках голені шаблі і нагаї... Гарцюють по людях, б'ють нагайками, толочать кінськими копитами... Крики, метушня... й стріли... О, Боже! І Олег був в клопоті. Та хто знає, що з ним було б сталося, коли б не велике розложисте дерево, що росло з краю хідника. Він пнувся вже на гору, як поліцай помітив його і мав велику охоту дістати у свої руки, бо крутився на коні як навіжений кругом дерева. О, який лютий був поліцай, і які слова викрикував до нього... Але врешті залишив його, бо не лише його одного мав на площі. Погнався далі, щоб мститися на тих, що лежали безпомічні, мов на побоевищі.

Коли врешті вже Олег зліз з дерева, то площа помалу порожніла. Де-не-де ще лежали ранені жінки й діти... А мужчин зносили ношами до поліцейного авта і відвозили в тюрму.

Аж ось, мов тріска-бомба: Гітлер зі Сталіном підписали пакт ненападу... З початку цьому ніхто не хо-

тів вірити. Як же це: два деспоти, що хоч прямували іншими дорогами, та все ж таки, до однієї мети, щоб запанувати над світом — еднаються!.. Це щось ворожить. Батьки зажурились. Виходить, що на місці поляків, треба сподіватись нового ворога.

А тим часом, радіо перестало надавати свої скочки-польки та наче пішло на службу конспірації. Цілі дні лише голосить: "Увага! Увага!.. Надходить..." і так в'одно... А далі, якісь цифри і букви, немов щось із Конан Дойля...

— Тату, — питає Олег, — що надходить?

— Надходить гроза.

— Для поляків?..

— В першу чергу на нас...

— На нас?!..

Ні, Олег цього ніяк не може зрозуміти. Поляків ненавидять, а коли їм приходить кінець, то ще й татові негода...

— Ой, дитина ти ще є, як бачу, — каже батько.

Може й має рацію.

**
*

Час би вже йому книжки приготувляти до школи, бо за кілька днів наука починається. От, як то приємно складати, приготувляти новенькі книжки в течку, щоб на першого вересня їх лише взяти в руки і йти до школи. Ой і стужився він, поправді сказати, — за школою, за товаришами, навіть і за своїми вчителями, які, мов рідні батьки, провадили його через чотири роки в гімназії. Він знає, що на першого вересня треба всією клясою під проводом учителя йти до церкви на Богослуження. Бо кожную нову річ, діло, треба з Богом починати. Потім треба ознайомитися з приміщенням

нової кляси, вибрати для себе відповідну лавку, а потім наговоритися досхочу з товаришами, яких не бачилося повних два місяці. Тому в перших днях лише балянсується... А справжня наука починатиметься десь другого, або навіть і третього.

Між народом ходили татарські вісті і витворювали загальний неспокій. Олег ще раз глянув на свої книжечки, чи усе в порядку, а сам узявся за нову повість Гжицького "Чорне озеро"... І хоч як та книжка цікава, одначе чогось не читається йому. От, ліпше як загасить світло і буде дивитися вгору, де колує місяць по багряному небі. Порозсував занавіски з вікон своєї кімнати й положився в ліжко. Підложив під голову обі руки й дивиться у небесний простір. А вид з його кімнати сягав півколом далеко у простір. Він ніби в башті, бо його кімната півкругла і служила колись за веранду. А тепер з неї кімната. О, як він її любить! З трьох боків великі вікна: з сходу, полудня й заходу. В зимі, як соняшно, то сонце його гріє, а потім як почне топитися сніг і природа стане пробуджуватися з зимового сну, то для нього тоді була, — здавалось, найгарніша пора року. Так раз він навіть написав свою шкільну задачу на довільну тему, і дав наголовок: чому я люблю місяць квітень. І за ту задачу дістав був "дуже добре", ще й професор прилюдно у клясі вказував іншим, як має така задача виглядати.

І з висоти свого вікна він не раз відмічував голені галузки дерев, що починали пуп'янками пучнявіти, наповнюватися життєдайними соками. І тоді йому здавалось, що і в нього приплива нова струя енергії й радості. І в той мент летів би на крилах вітру далеко в гори, до бабуні, скочив би на поляну під лісом, де з-під снігу,

наче зачаровані силою сонця, підносили свої ніжно-білі головки — підсніжки. А бувало не раз і так, що він здалека не міг розпізнати, чи під лісом біліє білий килим підсніжок, чи прямо таки не стоплена ще пелена снігу. . . Але тут, під його вікном, цвіти не цвітуть ніколи, одинока принада для його ока — розложисті корони дерев, що балдахинами згинаються вдолину. Ну, й те сонце на синьому небі, що своїм промінням загрівало все до життя. . .

У місячну нічку він слідкував за мандрівкою місяця, що, здавалось, не хмарки його, але він хмарки минав. . . А оце те дивне явище: полярне світло, що світить вже досить довго над Львовом. . . Бо кожна ніч тепер то вже зійшла зі своєї дороги, змінила свої шати. Замість темної — одягається як пава, пурпурою. . . Лише в одній точці, з полудня на обрії — світить ясно, ярко, немов самим вогнем. І так щонаочі, коли б лише Олег не відкрив занавіси, то те сяйво, мов би з поконвіку там світило. Лежить над Львовом те полярне світло, а з ним якийсь ляк, якась неописана тривога. Ніхто з старих людей не пам'ятає над містом такого дивного явища. І в історії цього старого міста не записано про це ніде у хроніці. . . Буде гроза! . . Ой, буде! . . Це Олег підсвідомо чує. . . Видно, що Корнель правду тоді казав на фєріях у бабуні, що перед надходячою грозою являються різні знаки. Так і тепер! . . Гроза висить над Львовом. . . Але чи хіба тільки над Львовом?! . . А те пророцтво Сибілли, про яке бабуня оповідала?! . . Чи воно у своїм висліді не жде ще своєї розв'язки? А радію як навіжено голосить: "Увага, Увага! Надходить! . ." Але що надходить, коли б то вже знати? От так і роздумував Олег, аж заснув. А ранком вибрався до школи, бо час дозволяв непомітно вже минув.

Над Львовом стояв соняшний, ясний день, як протір продерли гудіння моторів. Показались на ясному небі літаки: один, другий... три... п'ять... А це що?!.. До цієї пори ніколи не появлялись літаки таким гуртом. За яку хвилину прилетіли літаки з другої сторони і ніби якась стрілянина й вибухи... А потім тиша. Мешканці камениць вийшли перед брами:

— Бомбардують?..

— Та де там!.. це лише вправи протилетунської оборони... .

— А-га!..

Бо інакше навіть і уявити собі не можна. А радіо все те саме, на одну ноту голосить: "Увага! Увага! Надходить!" то й нічого ще не змінилося.

Катрусю ніяк не можна втримати дома. Вона — мов те живе срібло. Одягнулася і йде до крамниці, бо каже, що до обіду нема ярини. Нехай іде! Вона справжня господиня в хаті, то знає, що потрібне до столу.

Оце стала Катруся вже у дверях і своїм стилем починає:

— Ой, прошу пані! Та там один лише жах!.. Німці Львів бомбардують... Бігме, я сама на власні очі бачила розвалену бомбою каменицю. І люди у ній погинули, невинні люди!.. А може й діти?!.. — і заломила руки. — Хто його знає? От так-о, бомба розтяла надвое каменицю, немов сокирою. — І боком долоні ударила у свою розпростерту долоню другої руки. — Ой, кара Божа на людей, а на поляків, то найбільше!.. Та так носи попускали додолу, що страх!.. — щебетала своє Катруся.

Ніхто в хаті не хотів вірити ревеліціям Катрусі. Во-

на вже має у звичці усе перебільшувати. Але Олег від чого? Лише що прийшов зі школи, покрутився по хаті і вибіг. Як лише скрутив у бік двірця, то його сподівання перейшли уяву. Кілька поверхова камениця стояла впоперек розтята. На кожному її поверсі видно частину обстановки, що якимсь чудом стояла не торкнена вибухом. Лише з ліжок висіли у прірві накривала, що при подуві вітру немов дріжали зо страху... На одній стіні, як грізне мemento, висів на своєму місці календар із датою 1-го вересня... Перед тою половиною, стояло повно румовищ, в які замінилася друга половина камениці.

Це вже було ясно, що Гітлер з Мосціцьким не жартує...

Олег слухав, як інші говорили:

— Нема зла, щоб на добро не вийшло. Може якраз при допомозі німців відберемо Галицьку Україну від поляків.

— Ого! Лише надійтеся на німців!.. А хіба оце недавно не завели наших надій і не віддали Карпатську Україну мадярам?

А тим часом фронт наближався. Німецькі літаки надлітали і безкарно бомбили військові об'єкти, а далі то вже що їм попало. Польські літаки вже зовсім не з'являлися над містом.

— Повтікали... — як Катруся казала.

Мешканці камениць робили свої оборонні комітети, які мали стежити за настроями вулиці і пильнувати безпеки мешканців камениці. При вході до головної брами стояв українець і поляк, бо не знати було, чия боївка може несподівано з'явитись у брамі.

Яка шкода! Катруся покидає вже свою службу і

йде в село. Бо в селі, — як казала, — поляків на лік нема. А як би прийшло яке лихо, то "що буде бабі, те буде й громаді"... І пішла.

Потім Олег помагав зносити сінники до пивниці і деякі важніші речі для щоденного вжитку, бо не знати було, як довго потриває фронт у Львові. Поляки прецінь прирікають, що Львів не віддадуть з своїх рук...

А німці йшли непереможно вперед. Стрільна над містом густішали. Раз навіть Олег мало що не переплатив своїм життям, коли нерозважно ніс воду з міського водотягу. Коло нього почали летіти відламки розбитого стрільна і зі свистом відбивалися об твердий асфальт пішоходу. Та, на щастя, він ціло вийшов з тієї "оказії".

Чутки вже різні доходять: раз, що большевики маршують вже до Львова, то знов, що німці вже є під Львовом і от-от вже будуть в місті... Одначе по двох тижнях фронту стріли почали стихати. Повиходили з криївок люди, без радості й надії в очах... Що буде?!.. У Львові зійшлися нові приятелі, що так недавно побраталися: німці й большевики... Ще день, і було ясно, що у Львові залишаються большевики. Отже, Західня Україна попала до ще гіршого ворога у неволю, як перед тим?!.. Були й такі, що вірили, що з нами вже так зле не буде. Але були такі, що лишали весь свій дорібок на поталу, а йшли у світ за очі, "за границю", за лінію Керзона...

**
*

І батько радить збиратися, бо хіба він не знає їх ще з часів Української Республіки?! Хіба він забув про те, як вони нищили неповинних людей в Україні лише за те, що мали відвагу ставати в обороні своєї батьківщини?

— Та невже ж за тих двадцять літ свого панування вони нічого не змінилися? Та не будуть роками нищити людей без кінця, — так себе заспокоювала мама.

І висіло над домом те непевне завтра, як меч Дамокля.

Не минув ще й тиждень їхньому пануванню у Львові, як рознеслися чутки про арешти визначних громадян. А потім серед великих морозів почали вивозити людей на Сибір...

— Що буде з нами? — немов питаючись сам себе, каже Олег.

— Нічого!.. Ми прецінь є забезпечені недоторкальним, залізним листом, — не без іронії сказав батько, дивлячись у сторону мами.

— Не час на жарти! Збираймося, може нас ще хтось переведе за кордон.

— Тепер, коли границя вже ними так обсаджена, що й миші важко пройти?

Мама чує за собою провину. Це через неї, як батько казав, сидить родина на грані...

Одного дня мама стала дуже неспокійна. Ходила по хаті мов не своя, держачи руку на чолі. Її болить голова. І ще по тому кошмарному сні уночі. Але який сон, то нікому не хотіла сказати. Вона вже цілком охляла. Шукає чогось по шухлядах, щось сортує, а потім при обіді приступила до діла.

— Скажи мені сину, що ти робив би, коли б так одного дня, чи ночі, енкаведе забрало нас у тюрму?!..

— Ти навіть про такі речі й не говори, бо там де ти і тато, там і для мене місце. Я без вас не лишуся сам..

— О, ні, Олег, — сказала ніжно мама. — Ти мусів би себе за всяку ціну рятувати, бо ти одинікий, який

міг би з часом нас вирвати з заслання або... з тюрми...

— Мамо! Ти мене лякаєш!.. Защо мали би нас арештувати, в чім ми вже аж так провинилися? !..

— За що? От хоч би за те, що ми любимо свою Україну..

— А хіба любити свій край, це злочин?..

— Це не злочин, але святий обов'язок кожного з нас.. Але...

— Ні, мамо, жадне "але". Вони люблять свою Москву, а ми любимо свою Україну! Це я їм можу в очі сказати, — запалювався Олег.

— Але ж бо ти ще дитина, — обізвався батько.

Олег застидався. Не тому, що не в суті справи, а тому, що висловив свій погляд, свою думку так наївно.

Увечері сидять усі троє при столі, і ані пари з уст. Тато мовчить, бо чує докір до мами. Мама мовчить, бо чує провину за собою. А Олег мовчить, бо немає відваги переривати мовчанку обоїм. Врешті мама зідхнула й каже:

— Усе пропало! Але все одно, Олесю!.. Ти за всяку ціну, якби до того дійшло, мусів би себе рятувати від вивозу.

Тут вже вмішався тато.

— Хіба ти не скажеш йому скакати з третього поверху на діл?! Це ж неминуча смерть!..

— Певно, що ні, бо крім того, то ще й сторожа у таких випадках стоїть перед кожним входом, чи вікном.

— Говориш так мамо, як би ти вже наперед знала, що має з нами статися.

— Ні, сину. Це так про всяке треба бути тепер на поготові. Але знаєш що? Ходи зо мною.

Повела його до Катрусиного ліжка, підняла покривало, що звисало до долу і каже:

— Дивись!

Олег приклякнув схилившись і сам не знає на що дивитися. Підняв голову і питаюче подивився на маму.

— Придивись ближче, бачиш? До сітки є прикріплений дрiт. Там, в разі нещастя, засунеш ноги, ну а руками вчепишся за оті два вистаючі шнури, що на краю сітки і будеш так довго держатися їх, піднесений до дна сітки, аж обшук ліжка мине... Зрозумів?!..

— Мамо! Не кажи цього в лиху годину! Я тебе ніколи не залишу!

— Ти мусиш мене послухати, Олег. Бо вразі якого нещастя, я не пережила би того, що через мене ти пропадеш десь у снігах Сибіру... А потім тут буде запасовий ключ від входових дверей... а тут у цій-о, щіліні під столом, — гроші і деякі речі. Подашся до бабуні. А як що це буде для тебе невігідно, то йди до дядька, отця Василя. Він тебе пригорне, як рідну дитину.

А тато встав із-за стола, закашляв і було чути, як він силою стримував своє хвилювання, щоб не заломитися. Цілий вже вечір міряв своїми кроками кімнату і щось усе думав. Та нічого путнього він вже не зміг видумати. Бо прийшов знечев'я той час виворожений мамою... Час жорстокого тирана, що зганяв сон з очей, лише одним своїм йменням: Сталін!.. Тим іменням навівав кругом себе лише один жах. Сталін, наслідник Джінгіс-хана, що для своєї слави й осягнення диявольської цілі, виморив голодом мільйони українців, він, що заслав їх мільйони на каторжні роботи в пустелі Казахстану, у сніги Сибіру! Той Сталін, що преспокійно давав накази нищити непокірний український народ...

І прийшов той час в спокійну хату Олегових родичів. Боже! І світ не сколихнеться зі своїх основ, і не прудусить ту мерзотну потвору, що принесла з собою лише неволю, смерть і сльози, для спокійних жителів нашої землі. І сонце не сховається за обрій, і не притемнить землю, на якій діються речі, подібні до Дантейського пекла... Бо в Олегове життя прийшла така нагальна зміна, що він, спершись об дерево, не може зібрати думок. А ще вчора його життя було неоцінним скарбом... А сьогодні?!... Він кинений за борт життя, без нічиєї підмоги... бо буде тепер пливти його життя як тому зайчикові, що на нього у засідці чатують гончі собаки. А він вигнаний зі своєї криївки, тремтить зо страху і з великого болу по батьках, — цілим своїм тілом...

І в цій хвилині його вутленьке тіло здригалося мов від спазматичного плачу. А дерево, до якого був припертий, і собі задріжало. З дерева платки снігу клаптями стелились кругом нього, ніби доповнювались до його сліз, що спливали по обличчі. Так і сталося, як мама передбачала... Серед ночі застукали у двері... А мама, як той янгол хоронитель, вперше, ніж відчинила їм двері, його ще сплячого, майже силою запхала під ліжко...

Ввійшло їх трьох...

— Одягайтеся!.. — немов сокирою впав голос у спокійну та стривожену хату. Ні одного слова докору, ні одного прохання до своїх ворогів. Енкаведисти перешуковують хату, заглядають у кожний куток у кожну шухляду.

— А де ж твій син?.. — до батька.

— Він на селі, — відповіла мама.

І знову тиша. Лише крісами сувають попід ліжка впевнюючись, чи хто там не заховався.

— Скоріш!.. Скоріш!.. — кричить один у сторону його батьків.

Олег чує, як мати метушиться, немов щось шукає. Стала над ліжком під котрим був він захований, зняла зі стіни ікону Божої Матері і цілючи її, крізь сльози благала:

— Матінко! Рятуй його, мого сина! Не дай йому марно пропасти! — а дальші слова, заглушило ридання, що вирвалося з маминих грудей... Зареготали кати. Їхній сміх вогнем лягав на Олегову душу.

— Виходь!.. Чуєш, уже виходь, — кричав рудий до мами. — Вже досить панувала на чужій кривді. Пішла!.. Скоріше!..

Олег від жалю знепритомнів. В очах знечев'я потемніло, руки зав'яли, і він безсилий повалився на землю. Енкаведисти насторожились.

— То тут щось стукнуло! Невже ж у хаті ще хтось захований?!

— О, ні! То за стіною у сінях щось стукнуло, — сказав спокійним голосом батько.

"Стук", "стук", стукотів важкий молот при входових дверях до його хати. Той стукіт збудив його з омління. Він почав терти чоло і пригадувати випадки ночі. Зірвався з-під ліжка, і пігнав прямо до дверей, але вони вже закриті... Він в розпуці, бив п'ястуком у них, він кричав як мала дитина і не міг собі простити, що не пішов разом з батьками. Господи! Став він серед кімнати, заломив руки і молився й благав, і жалівся на лиху долю... Бо у тій хвилині чувся так, як та сирота,

якій саме оце — винесли дорогих родичів із хати, і пішли з ними в останню дорогу, з якої вже їм ніколи не вернутися.

Надворі світало, а місто будилося зі сну.

Пам'ятає: він зірвався з місця і ще раз перейшов кімнати думаючи, що те все йому приснилося, і що те все було лише сон. Ні! Це була гірка правда. Жорстока правда, яка своїм змістом лишила велику, болючу рану на душі на все його життя. Тремтячими ногами підійшов до дверей. Останнім зусиллям його малих рук, пробує ще раз їх відчинити. Він побіжить ще до поїзду, відшукає батьків і вже ніяка сила не розлучить його з ними. . . Бо він не є боягузом, і не є самолюбом, щоб у такім нещастю відпекатися їх, як Юда від Христа. . . Та двері такі тверді й такі безжалісні, що коли б мали серце, то й воно було б тверде, мов з каменя. Пригадав вікно у лазничці. І задніми сходами, криючись мов зайчик, вийшов на двір. Б-р-р-р. . . стрепенувся він цілим тілом, немов хотів з себе скинути увесь тягар невмолимої дійсності. . .

Стоїть оце на відкритому полі коло залізниці і бігає з одного кінця у другий і кличе про прізвищу батьків. . . Ніхто не відзивається. Лише цікаві голови засланців показуються у малих отворах задротованих ключим дротом вікон товарового поїзду. . .

Підійшов до нього військовик і каже:

— Не шукай своїх батьків, бо їх тут не найдеш, а напитаєш собі біди. Чим скоріш утікай звідси і. . . гартуй себе. . .

Але Олег не втікав. Постояв ще хвилину і оглядався у всі сторони світу, немов той князенько з байки, що не знав, у яку сторону йому йти по золоте руно. . .

То новітня сирітка шукає підпори, порятунку, поради, що йому далі робити, і до кого йти?!.. До бабуні? До неї далека і ризиковна на цю пору дорога, хоча в неї йому було би таки найкраще. Ні, він піде до отця Василя, до свого дядька. До нього всього тридцять кілометрів дороги, то якось вже доб'ється сам своїми ногами.

Стояв уже ранок, такий тяжкий, такий хмарний, морозний і такий безнадійний, як його сирітство... Не прийде вже зі школи з книжками, і не привітає його усміхнене лице мами... Не сяде до столу до теплої страви... Не буде вже ходити по своїх кімнатах, що були для нього немов святинею... Спрямував свої кроки на дорогу, мов без душі, мов оце померкло у нього світло життя. Недалеко задзвонив проїжджаючий трамвай. Своім дрібним дзвінком потішав людей: О, не журіться люди! Я все на службі вам і все готов вас возити... Та хоч він і був людьми заповнений, то наче й люди не ті самі. Ані того радісного обличчя, ані надії в очах, .. От так, якби те життя раптом перенеслося з другої планети на нашу землю.

Вийшов вже за мури міста, і став на роздоріжжі, оглядаючись, куда йому йти. На ньому теплий плащик і довгі до колін чобітки. І шапка на голові підбита кожушком від середини. Гріє його вуха. Та Олегові зимно, все одно зимно. Гострий, зимовий вітер морозом дیشه і чим даліше Олег віддаляється від міста, тим більше набирає він на силі. Стало йому зимно у ноги, неначе пальці ціпеніють від морозу. А в животі бурчить. Та хай собі як хоче — бурчить. Йому навіть і не в гадці їжа. Хоч би Бог зна які присмаки перед ним стояли, то він і до уст не взяв би, бо у горло ніяк би не йшло.

Олег нараз опинився серед зимової завірюхи. . . Не видно стало телеграфних стовпів, на які мав орієнтуватися у своїй подорожі до дядька. Розгулявся вітер метачучи снігом, немов цим хотів опам'ятати Олега, щоб занехав тепер мандрувати. Бо на полі вітер то пан! Кого схоче то візьме в свої обійми і буде його по проваллях блудом водити, а мороз то вже докінчить своє, як схоче. Хоч не все мороз так дуже лютує, бо він старий дідусь, пощипає своїми морозними кліщами, покусав своїм жалом та й нажене: звірину до їхніх леговищ, а людей до домів. І тоді лише він вуса підкручує та гладить свою довгу бороду, мовляв: от яку силу маю . . . А потім, з задоволення, йде у танець. Мете метелицею та свище протяжну мелодію зимової стихії і завіває все кругом. . . Рівняє поля з битими дорогами, ломить галуззя і кидає додолу, і все накрие довкола білою пеленою. . . Бо то пора його царювання. . . Одну владу над ним має лише весняне сонце. . . Але воно тепер вилегується у своїх хоромах, думає, що ще час йому вставати.

Олег ще більше насунув шапку на очі і йде навмання. Його молоде, вуглене тіло, мов у пропасниці трясеться. В голові має свідомість думки, що прецінь десь таки мусить дійти до людської оселі, або до хатини край села, де перебуває оцю хуртовину.

— Боже! Боже! — вирвалося з його грудей. — За що так караєш мене! . .

Це жаль безмежний на його лиху долю виявлявся в отих словах. Хіба помре так серед засніженого поля, немов та дівчинка з сірниками, що у казці. . .

Завірюха валить його з ніг, шарпає за поли плаща в якому вже і гудзики десь поділись. Заложив руки в кишені і горне ним плащ до себе, щоб вітер так

безмилосердно не морозив його. Йде, ледве витягає свої ноги зі снігу, що місцями горами навалило. Він став коло розложистого дерева, притулився до нього плечима, щоб трохи відпочити. А вихор гуляє, гуде, і своїм протяжним свистом заколисує до сну. Але ні, він не сміє заснути, як та дівчинка з сірниками. Він пережде! Мусить дійти таки до дядька Василя... Мусить йому розказати про арешт батьків... Може дядько зможе чимсь зарадити, може в якийсь спосіб вирве їх з тюрми, або заслання, хто знає?!

Помалу стихія успокоювалася. Простір вияснювався. Повів зором навкруги й глядить за людським житлом. Але нічого не видно, лише безкрає біле поле впоясане смугою лісу, покрите пеленами снігу. Де він?! Як йому вийти на дорогу, бо стовпів телефонних не видно. Аж нараз зі сторони лісу почали рухатись якісь далекі, темні точки. Ой, Боже! Невже ж це люди? З утіхи аж тепло пробігло по його тілі... А точки все більшають, і врешті він опритомнів... Ой, гроза! Це не люди, це вовки біжать тічнею до нього. Протяжне виття добилося аж до його костей. Він виразно вже їх бачить: один... два, три... сім... ціла тічня!.. Біжать у його сторону. Мабуть, здалека вже почули пир для себе. Оглянувся на дерево. Є ще йому рятунок! Він звинний, мов вивірка, зараз буде вже на дереві. На вакаціях не на такі високі дерева пнувся. Обхопив дерево руками, та що з того, коли його рухи спиняє плащ, а кровожадні звірі ось-ось будуть вже біля нього... Вже бачить відкриті пащі і довгі кливаки. У... у... у... виють протяжно, а він наче голову стратив, дивиться у їх бік — і стоїть... Невже ж где на неминучу смерть, жахливу смерть, з якої і кусочка тіла не залишиться по нім, немов він і

ніколи не існував на світі?!.. У... у... у... світилися вже фосфором очі хижаків, як він в останній момент кинув свій плащ у їх бік, а сам вже пнеться на дерево. Та що з того, коли йому на перекір долі ніяк дерева обняти не мож... Ще в додатку ні гілляки, ні галузі близько нема. Вовки обнюхують плащ, але не бачучи для себе з того ніякої поживи, порвали його на куски, кинулися в сторону дерева... І де та сила у нього нараз взялася?! Він наче в'юн скрутився і вже сидів безпечно на високій галузі, дарма, що один його чобіт вже був у пащі вовка... Його груди підносилися високо, аж віддиху не міг злапати. Вовки обступили кругом дерево та дерлися передніми лапами до нього. І чомусь пригадалася йому казка про Івасика-Телесика... О, бо він колись дуже любив казки читати... Як змія прилетіла під дерево на якому він був, та щоб його дістати, то гризла його своїми зубами... Гризла, гризла, і в останній момент, коли дерево вже хилилось додолу, то його вирятувала на своїх крилах гуска, що пролітала мимо. Це так, у казці!.. Але з ним є інша історія, не та з казки, але правдива, писана вже його терпінням і печаллю... І врешті, хоч вовки дерева не перегризуть, то все ж таки він є призначений на певну смерть... Плаща не має на собі... Його тіло помалу робиться неповоротне... Мороз добирається вже до кожної клітини його тіла, до кости... Коли б йому лише не впасти з дерева, як буде замерзати, щоб хоч вовки тіла його не з'їли і кости не розкинули по полі... Він мусить себе прив'язати до дерева. Так! Здійме з себе ремінь і прив'яже себе до дерева та помалу, так як та дівчина з сірниками, буде засипляти сном, з якого вже не пробудиться ніколи... Так! Нехай вже буде Божа воля коли так! Лише

одно бажання ще мав би: бажання, щоби у своєму останньому сні міг побачити ще свою любу матір і батька!.. Бо через ці останні два дні своїх переживань гразд пізнав, які вони дорогі й неоцінені були його серцю... А тепер вже все пропало. Його життя, хоч ще таке молоде, уже десь святий Петро у небі зчеркує з великої книги життя... І буде його душа летіти в небесні простори, буде дивитися, чи не побачить десь своїх батьків: може за ґратами ворожої тюрми, або може у поїзді гнаних в далекий московський Сибір?.. А може... може і вони вже жити не будуть і тоді їхні душі получатися на все, на віки!.. Підніс благально руки у гору і до Всевишнього звернувшись, благав з наболілим серцем: Ма-мо!.. Ма-мо моя!.. Мамо!.. Чи чуєш мене?! Чи бачиш мене у цій хвилині, опущеного, забутого... покинутого на певну смерть?!.. Ма-мо моя, чи чуєш?!.. Він вже спазматично, останками сил своїх кричав так, немов та людина, що на бурхливому морю потопає, і водою захлинувшись, витягає ще руки шукаючи рятунку... Потім заспокоївшись, склав руки на груди, немов щось найдорожче, найсвятіше тулив до себе. Там в медальйоні на ланцужку була маленька знімка його дорогої матері. Він звернув очі до неба і молився, і кликав заєдно свою маму. І те слово: ма-мо — неслося на крилах вітру, що хуртовиною котився, летів, квилів безмежними просторами, аж дерева гнулись від того. Те слово неслося на крилах підстреленої пташки і квиліло голосом розпуки по далеких сніжних просторах, та відбивалось зойком у лісових гущах...

**
*

Пластун Андрій пригнався на лещатах до криївки у

лісі задиханий і божився, що чув розпучливий голос, що кликав "мамо"...

Друг Антін зірвався з місця і почав похилено по кривіці ходити і щось думати.

— Може хтось до нас пробивається і по дорозі заблудив? Треба піти на звіди.

І двох побратимів вибралися лещатами, накинувши на себе білі накривала. У відповідній віддалі їхали один від одного вперед. Стояли вже на краю ліса, і розглядали в далековид. Нічого помітного, бо одне лише безкрає поле, покрите пеленами снігу. Об'їхали край лісу, але ніякого сліду людини, хіба лише відбитки зайчикових лапок. Один з лещетарів під'їхав під пагорб, що в одному місці заслоняв собою вид. Довго дивився в далековид, а потім умовленим свистом закликав побратима:

— Дивись, онтам!.. — подаючи свій далековид, сказав. — Під деревом немов щось чорніє. Чи не так? А там подальше, чи не бачиш, що тічною біжать вже в ліс. Це вовки!..

Оба відкинули свої накривала і взяли у руки нагани.

— І що ж би то могло таке бути? Може хтось, хто кричав "мамо", попав у зуби вовкам... і онде лише вбрання чорніє?..

— А може це большевицька стежа?

Один з них залишився на місці, сховавшись за дерево, а другий зійшов з пагорба і попри ліс підійшов ближче і розглядає терен в далековид. І по короткій хвилі оба вже гналися у сторону дерева. Коли стали коло нього, то аж стрепенулися від виду, що зарисувався перед їхніми очима. На дереві сидів припершись лицем

до гілляки молодий хлопчина. Ще й прив'язаний ременем до нього...

— Ой Боже! Чи лише він ще живий?

Зняли його зараз же, поклали на його плащ, що кусками був порозкиданий навкруги і шукають живчика, чи б'ється. Ні, не чують його. Одне додає ще надії на його рятунок, це теплота його тіла. Видно, що то не так давно скоїлося з ним нещастя. Чимскоріш роздягнули, і стали снігом натирати його тіло. Так довго натирали, аж воно дістало рожеву краску. Зняли з себе свої піджаки і завинули його, мов дитину. Положили його на зломане бурєю галуззя, і чимдуж погналися вперед.

**
*

Як довго Олег лежав в темній кімнаті і як там опинився, то ніяк цього не міг знати. Бо коли лише прийшов до свідомости, то властиво нічого не бачив, бо його криївку крила темрява. Лише в одному кінці побачив блимання каганчика і при його блиманню, відбивалася маленька іконка Богоматері. Він заспокоївся, бо вже знав, що не є в руках ворога, але між своїми. Коло письмового стола, що був зроблений із двох до себе прикріплених скриньок, сидів похилений молодець і щось писав. Олег протер очі рукою, чоло, і думав... І помалу, наче військо у марші, почали з'являтися одна по одній, — у його пам'яті, події — як думав — останнього дня... Молодець при столі обернувся у його бік, підвівся з свого стільця і, ставши над ним, спитав лагідно:

— Як там юначе, ще живеш?!.. Ой, викарабкався

ти з двох нещасть!.. Маєш ти щастя, небоже, що живеш!..

Олег підвівся на лікті в один бік і став пильно приглядатися до незнайомого. Десь він його вже бачив, але де? Але незнайомий не дав йому зосередитися над сказаним, а продовжував далі:

— Перше нещастя, і то найголовніше, що тебе вовки живцем не дістали у свої зуби. Друге: що на дереві не замерз... Правда, було трохи мороки з твоїми ногами, ледве, що ми тобі вилікували... А це завдяки таки одній школярці, що доставила нам ліків для тебе. А так, був би ти пропав нізащо!.. Грозило тобі каліцтво на все життя! А також подякуй ще другові Антонові, що якимсь чудом почув твій голос розпуки у лісі. Ти кликав в безконечність: "мамо!" Це така далека віддаль нас ділила від тебе, що й дід Онуфрій і до цієї пори вірити не хоче, що це не є жадне чудо. А голос твій долетів до друга Андрія серед такої завірюхи, що аж дивно! — сказав незнайомий і задумався.

Олег глянув на нього очима повними вдяки... і гіркого болю... Бо ніхто того не знав, що крім цього нещастя у його серці засіяне велике горе, скоїлася велика рана, що вже її жадний лікар не вилікує... І він прикрив очі рукою і силою стримував сльози. Друг Антін пошанував його біль душі, відступився до свого столу і щось уважно переглядав...

Ще більший жаль охопив Олега, бо то ніщо інше, лише мамина молитва вирятувала його від нехибної смерти...

Коли вже Олег цілком заспокоївся, друг Антін підійшов знову до нього, погладив його ніжно по голові і запитав:

— Скажи мені, юначе, як зवेशся і яка причина привела тебе сюди?

— Я звуся Олег Г. . . . . Моїх родичів у ночі енкаведе забрало. . . От так несподівано прийшло їх трьох уночі, не дали часу, щоб з собою дещо забрати. І що найдорожче було моему серцю, я в одну ніч стратив. . .

Голос його заломився. Відвернув голову до стіни. Побратим, немов зірвався зі свого місця і наче лев, що йому тісно у клітці, — почав ходити по криївці. А криївка мала всього кілька кроків, то виглядало, що він не ходить, а тупцює на одному місці. Та нараз задержався і підійшов до Олега та знову став питати:

— Ти кажеш, що вчора твоїх родичів забрали?!.. Ти навіть не знаєш, що ти вже третій тиждень лежиш у нас хворий. Тяжко приходилося нам тебе лікувати, бо висока гарячка палила твій організм і грозило тобі недобрим. Але тепер, то вже все в порядку. Лише треба тебе ще троха підкріпити, бо от який худенький ти став і зовсім виснажений. Але помалу, якось прийдеш до себе.

— Чи я можу вже вставати з ліжка?

— Пробуй, — сміючись, сказав Антін.

Олег закинув свої ноги вдолину і підіймаючись на них, мусів назад сісти на ліжко, бо в колінах не мав жадного чуття.

— Ох!.. наче зі старих грудей, вирвалося йому зідхання.

І те "ох", висказане устами молодого Олега, наче голками прошили наскрізь Антонове серце. Відступився від Олега набік, скриваючи перед його очима те враження, яке своїм одним лише словом спричинив йому...

Помалу Олег приходив до сил.

У глибокій китловині старого лісу, що розрісся буйно із трьох сторін, та обтулив собою малу поляну, зібралися в трійку: Олег, Антін і Андрій. Посідали під коливою, під котрою є видовбана їхня секретна землянка, у якій оце Олег перебував уже четвертий місяць. Сонце лагідно світить, усе збудилося до життя і на хвилю він забув про всі свої терпіння і переживання останніх місяців. Оба побратими — для нього, мов рідні брати. І не дають йому дармувати. Звідкілясь дістали шкільні підручники і по черзі підготовляють з ним лекції, немов це він живе, як ще недавно, нормальним школярським життям.

А новий окупант панюшився на нашій землі люто. Від вивозів на Сибір, на каторжні роботи, від арештів і переслідувань люди втікають зі своїх садиб, та міняють свої місця замешкання, щоб лише не попасти в руки ворога. То так стало, як співається у тій суплікації під святочну днину: Від води, вогня і війни, — сохрани нас Господи! Але те лихо прийшло на людей ще гірше за війну, гірше за вогонь і потопи!.. Бо в них умирала людина лише раз, а новий окупант дозволяв умирати не раз, і не два, але в муках, де смерть одинока була би бажаним приятелем. Люди втікали за границю, міняли свої місця замешкання, а декотрі знаходили безпечні місця в лісах, щоб лише переждати той тяжкий час. Бо це неможливо, щоб Гітлер залишив Сталіна на стало своїм сусідом, і то так, під боком. . .

**

Виглядало, що з Олегом усе в порядку, головно, коли не мав часу на роздумування. Але коли він на самоті з своїми думками, то все чомусь з'являється його

мати, у тому образі, як у ту лиховісну ніч стояла над ним, тремтячи цілим своїм єством. А потім, як молилася над тим ліжком, під яким він лежав захований. На саму згадку про те, його серце нечайно брав біль у свої окупи. А лице його — палив сором... Він не став тоді разом з ними у ту грізну ніч, і не ділить незавидної долі разом з ними... А до цього всього, старий дідусь, житель тієї лісничівки в лісі, в якій вони в трійку знаходяться, приніс йому болючу вістку: його дядька, отця Василя, одної ночі вивезли також у незнане!.. Нікого вже немає на цім світі, крім бабуні. І крім неї, йому вже ніде притулку не найти. Роздумуючи так, ловив себе мов на якому злочині. Картав себе, що він такий невдячний Антонові і Андрієві... Бо хто його, — як не вони — вирятували від певної смерті? Разом з отим стареньким лісником, опікуються ним, мов рідним...

— Не плакати нам і сльози не лить

Не нам, козакам, те діло робить...

тригадав собі пісню, до якої нераз дуже уважно прислухався і яку залюбки з іншими учнями співав на перерві... Тому геть — від нього сумні думки, бо він не одинокий у своєму горю, бо й піснею горе можна приспати.

**
*

І знов нечайно підловз до нього такий страшний у своїх наслідках день, як з-перед чотирьох місяців. І знов понівечив та забрав до решти вже його спокій. А на дворі стояв такий ясний, соняшний день, насичений весняним ароматом лісових дерев і ніжних квітів. О, який протилежний до своєї краси!.. По лекції, розсілися вони на поляні до сонця і кожний свою думку думає. Вони ж бо пошукувані енкаведистами, заховалися на

лісничівці до відповідного часу. Та їхній спокій зрушився з місця, бо відділ большевиків іде облавою у той ліс, бо хтось важний, якого вже мали у своїх руках, утік в ліс. Цю вістку принесла внучка старого лісника, молода дівчина.

— Боже! Та це ж Стефця!.. — побачивши її з близька, Олег скрикнув з невимовною радістю. Підійшов до неї, а серце мало що не вискочило з радості з його грудей.

— Стефцю, що робиш тут у лісі?!.. Що за радість, — говорив сам і не давав їй прийти до слова. — Що з Юльком, що зі Славком сталося, Стефцю, скажи!..

— Тихо, нема часу до говорення! — самопевно сказала вона. — Скоро збирайтесь і тікайте, де вважаєте за відповідне. Бо небезпека вже близько... Одне лише я тобі скажу, що моя доля така, як і твоя!.. Моїх родичів також забрали... Я на лісничівці, у дідуся... Ще побачимося! А тепер біжу до дідуся, щоб часом по дорозі ще й мене не застудили.

— Стефцю, то хіба ти мені лікарство приносила? — питався Олег.

— Нема часу на балакання! Бувай здоров і до побачення! — сказала вже на ходу.

То Стефця спричинилася також до його оздоровлення, а він цього не знав?! І хоч яка гроза навідала кругом, то все ж таки та несподівана зустріч потішила його трохи.

**
*

Ще й тепер він не може собі пояснити, як це сталося, що він попав ворогові в руки. Він лише один... Пам'ятає тупотіння людських ніг і малу стрілянину, пам'ятає, що чимсь його приголомшено, а опритомнівши,

узнав, що він лежить на соломі в якійсь stodолі. Сидить він замкнений і лише крізь щілини входових дверей stodоли пролітає до нього соняшне світло.

Зірвався і почав нервово ходити по stodолі. Роздумує, як то він сюди попав і як би йому звідси видістатися. У другому куті stodоли на соломі щось по-рушилось. Приглядається, а на соломі лежить також молодий мужчина. Певно товариш недолі! Обсохла кров на його обличчі і безнадійний погляд у землю вже казав сам за себе. Підійшов Олег до нього і питає:

— Ви... українець?..

Незнайомий лише притакнув головою. Олег залишив його... Побачив, що незнайомий нерадо вдається в розмову. Заглянув ще раз у щілину в дверях. Стійковий, можна би сказати, добродушний дядько, з крісом на плечах, обходив кругом stodолу. Олег приложив свої уста до отвору в дверях і каже:

— Слухайте, дядьку! Щось хочу вам сказати!..

Стійковий поглянув лише у його сторону, але не зупиняючись, пішов далі. Коли вже наближувався знов до отвору в дверях, Олег продовжував...

— Як маєте людяне серце у грудях, пустіть мене! Я так втечу, що мене більше ніхто не зловить, — аргументував Олег.

Стійковий усміхнувся... а Олегові полегшало. Невже ж натрапив на стійкового українця, який з душі поміг би йому, лише щоб москаль не бачив?

— Чи ви маєте маму, яку любили наді все? — питав Олег далі.

Стійковий усміхнувся... аж пристанув, почувши такі слова. Споважнів.

— Я був щасливий, як ви сиділи у Москві!.. Коли

прийшли до нас, то тільки й роботи собі завдали, щоб арештувати і засилати в Сибір. Однієї ночі моїх батьків забрали...

Було видно, що стійковий слухає його слів, але ходить далі своєю дорогою, не приставши ані разу. Та Олег не відступав від свого. Він інстинктивно чув у ньому свого приятеля.

— Чуєте, моїх родичів забрали одної ночі... А оце мене ненароком стрінули на узліссі... Не дайте мені пропасти! Благаю вас! Може і у вас є такий син, як я?.. Мені чотирнадцять! Порятуйте мене!..

А незнайомий устав зі свого леговища в куті столи, підійшов до Олега і рукою наче уста йому стулити хоче.

— Що ти, небоже, здурів?! Усю свою хроніку життя розпечатав перед ним? Хочеш собі біди наплатити на місці?!..

Олег виховзнувся йому з рук і каже:

— І так нам смерть і сяк нам смерть... але пробувати можна!.. Може якраз нас Бог має у своїй опіці?!..

Незнайомий відступився. А Олег знову вже стоїть коло щілини у дверях і знов своє:

— Дядечку, в ім'я ваших родичів, а якщо маєте дітей, то в ім'я їх, пустіть мене, чим я провинився перед вами?!..

Стійковий підійшов ближче до отвору дверей і посуваючись вперед, притишеним голосом сказав:

— За яку годину буде зміна варті... За той час, відбий собі дошку на горищі. Але пам'ятай! Коли б зловили, то не занести мене. Я також українець, та ще рважай на оту хату, що побіч, бо з вікна слідкують...

— В ім'я Отця і Сина!.. — хрестився Олег, відсту-

паючи назад від щілини. І осяяна радість з утіхою полонила його цілого. Він буде на волі, він це чує!.. Недаром то народня приповідка каже, що свій, як не заплаче, то бодай скривиться...

Підійшов до незнайомого, який чув кінець розмови й каже:

— Ходім на горище.

Та йому не треба було два рази говорити. Він вже драпався по стовпах, придержуючись сволоків і закинувши ногу на верх стелі в отвір, подав вже руку на поміч Олегові. Підважували в одному місці дошку, робили з себе живу торпеду, але ніяк їм не йшло. Аж під сіном знайшли поломані граблі. Одним кінцем граблів dokonали того, що хотіли. Дошка була вже у їхніх руках... Ждали ще на зміну варті. А коли наступила зміна, то Олег ще з цікавості глянув в обличчя новому стійковому. Ні, він не з наших! Рудий, низенький, з вилицями висуненими допереду. Коли стійковий обходив стодолу і був вже на закруті, то перший скочив на землю незнайомий. Потім підняв обі руки угору і без більшого зусилля поміг скочити Олегові. Бігли, як зайці під гору, що крила ліс. Коли вже стали певнішою ногою на краю ліса, то вперше що зробили, глибоко зідхнули... Потім почали радитися, як їм далше йти. Незнайомий знав добре ту околицю і знав, де є більше скупчення ворожого війська. Але йому треба спішно дістатися до своїх з дорученням. Одинцем, він думав, це краще зробити, ну й певніше. Тому Олег мусить йти у сторону річки, туди, де є побільше хат і напевно там подадуть йому помічну руку. Стиснули собі долоні й кожний з них, глянувши собі в очі, відвернувшись, подався у свій бік.

Та все ж таки мала тривога охопила Олега, бо відлучився від приятеля недолі, а тепер вже мусить сам за себе дбати. Ішов прискорено навмання, аби лише подальше від тієї стодоли, з якої оце щасливо відістався. Довго мусів прократатися лісом, бо сонце вже сходило з обрію, але ще доволі часу, щоб пробратися врешті до якогось житла.

От і замайоріла хатка край села. Одна, дві... і ніби заспокоївся від цього. Та несподівано почув тріскіт хворосту, а коли обернувся, то вже був знов у руках большевицької стежі. О, Боже!.. Невже ж він має пропасти?!..

— А-а-а, — зляпав тебе націоналістична сволоч! По лісу ходиш та шукаєш їхніх слідів? Ходи, ходи, побачимо, що ти за підлець!..

Від тієї несподіваної зустрічі з ворогом, Олег став опускати сили. Він навіть радий би був у той час умерти, і не переживати вже більше того гонення, страху й тривоги... бо він, мов той зайчик, гнаний собаками, не знаходив ніде для себе криївки.

**
*

Олега привели до громадського колись будинку, а тепер в нім примістився уряд НКВД... Широке подвір'я обгороджене високим плотом, по якому ще перетягнуто колючий дріт. Коло брами стоїть енкаведист, усіх приймає, та нікого вже з цивілів не випускає. Хіба лише візників, що привезли свій контингент: збіжжя, м'ясо, чи худобу. Примістили його в відосібленій кімнаті, де вже було більше таких, як він. Його конвоїр на хвилину вийшов, залишив їх самих. Хоч Олег з перевтоми і з голоду мало що з ніг не валився, але його голова подвійно працювала. Він не вагався ні хвилини.

Вийшов через незамкнені двері, не спішучись, і пішов у сторону брами, перед якою стояв віз, запряжений кіннями до виїзду. Він обійшов коней навкруги, погласкав їх, немов це його власність, а він їх господар.

— Но і що там, вороний? Підкріпився вже гаразд? Але вівсика тобі вже досить, не дам більше — і торбу з вівсом заховав на віз. Порожнього воза і так завезеш до дому. А ти що, гніда?! Напилася свіжої водички досить, то вже за інше — вибачай...

Спочатку енкаведист приглядався до нього й прислухувався до його розмови. А потім, закурюючи цигарку, відвернувся й пішов своєю дорогою. Олег використав той час. Він сів на віз, зацмокав на коней і подався через браму вперед. Їхав так довгий шмат дороги, а потім сповільнив біг і пристав. Зліз з фіри. Перейшов рів біля великого дерева і розглянувся навкруги. Кудю йому йти?!.. Одиноке для нього спасіння це бабуня. Коли б так до неї дістатися, то був би щасливий. Але як дістатися до неї, коли за ним, мов гицлі за собакою вганяються... Та ще й до того ні сотика при душі не має. І що йому робити, щоб знов не попасти у їхні руки?! Йде та йде, і вже перед його очима, неначе фата-моргана вирросло несподівано місто... О, як він втішиться! У місті буде йому скоріш де скритися. Коли б це не була дійсно лише фата-моргана!.. Та ні, от вже читає таблицю. Город Станислав... І виринають перед ним вже високі камениці, а коло них на скраю попритулювалися малі хатинки, як сирітки. І він тепер також сирота, але у гіршім положенні, бо таки не знає, де притулитися, та де переночувати, тим більше, що з умучення валиться вже з ніг... Ідучи дорогою, став чомусь коло одної хатинки і заглядає у кожне вікно, у кожні двері

так, як би з них мало вийти напроти його щастя... І щастя таки вийшло йому на зустріч. Бо з хати виглянула середніх літ жінка і приглядаючись до нього уважно, каже:

— Кого ти тут виглядаєш?!..

— Ой, нікого я не виглядаю... лише утомлений... прийміть хоч до сіней, нехай у куточку де спічну, бо...

Та жінка не дала йому докінчити. Взяла його за руку, як малу дитину і повела до хати.

— Я бачу, що ти утомлений. З далекої дороги, мабуть... Але нічого! Зараз підкріпишся, відпочинеш і буде все гаразд.

Нагодувала його, як рідна мати, повела до світлиці переночувати. Ой, довго Олег спав! Цілу ніч і цілий день! А як пробудився, то коло нього стояв вже господар хати і кликав до вечері...

**
*

Автоводій Марук і його дружина, не мали спокійної ночі. Усе їм у сні з'являлися марива, в яких головною особою був Олег... І він з'являвся їм такий нещасний, в подертій одежі, і ходив з розпростертою долонею, немов прошак при дорозі... Це після вчорашнього вечора, де Олег відкрив їм, мов рідним, свої переживання останнього часу. Пані Марук аж розхорувалась, так потрясли нею ті Олегові переживання. Вона вправді чула ще жахливіші історії, які приніс їм новий окупант, однак ніколи не уявляла собі, щоб доростаюча молодь несла вже від юних літ такий важкий хрест життя. Вона дуже розпачала над долею Олега, що в заранні свого розквіту, переходив вже таку гегенну життя.

— Знаєш, — каже до чоловіка, — візьмим Олега за свого. Ми своїх дітей не маємо, то зробимо добре діло.

Він ще молодий, змарнується нізащо тиняючись так по кутах. . .

— І я над цим думав, — каже Марук. — Добре, візьмим за свого. А поки що, нім розглянемося за школою для нього, я беру його за помічника до авта на короткий час. І завтра вже зі мною нехай рушає в дорогу.

**
*

Марук провадить свою машину, а побіч нього сидить Гершко і "баки" йому гне. Розполітикувався. . .

— От, що то значить партія править державою. . . Усі тепер зрівнялись. Нема бідних і нема багатих. . . Сталін, це мудрий чоловік! Ну і справедливий! До того ще він геній, якого земля раз на тисячу літ приводить на світ.

— Дивіться Гершку, — перервав йому Марук, бо в ньому вже варилося в середині на саму згадку про Сталіна. — Дивіться отут, — і показує на мірило пального. — Не стане нам бензини невдовзі. Ще горілку завеземо до складу, але не зможемо вже другий раз з нею сьогодні їхати, бо нема чим мотору гнати..

— Не журіться, Марук! Якось собі зарадимо! — І показав пальцем на свою голову, немов от там у нього розум сидить. . .

Олег сидить на скриньках горілки позаду авта, чує всю розмову й думає: Напевно, що ніхто не зарадить так, як Гершко. . . Гершко, це сусід Маруків. Марук здружився з ним, бо обидва служили разом рекрутами в польськiм війську. Правда, Гершко багато доброго зробив для Марука. Постарався, що тягарове авто покищо залишили у його посіданні та до того ще й працю дав Марукові, бо Гершко має тепер впливову позицію. Він працює заготовщиком у районівій управі. То

завдяки Гершкові, Марук перевозить один товар з району в район, до другого міста і те саме робить вертаючись, лише вже з іншим товаром.

Вони вже у центрі Станиславова. Стали перед будинком горілчаної розподільні. Гершко побіг десь поміж авта і вози та приносить зі собою відро.

— Марук, лізьте на авто до пляшок! — і подає йому відро.

— А що ви, Гершку, задумуєте робити?

— Горілки наточимо.

— О, ні, я цього ніяк не зроблю. Не хочу на Сибірі умирати! . .

— От, і не мудрі ви, Марук! Як я кажу вам це зробити, то не бійтеся. Я за все відповідаю.

— Ні, Гершку! Як ви щось проти закону зробите, то ви викрутитесь. Але я — ні! . .

— Але ж бо і не розумні ви, нерозумні! — киваючи головою, говорить Гершко. — Бензини не маєте, а журитеся, як будете їхати без неї. Одначе зарадити собі, то вже у вас голови не вистачає.

Гершко сам видряпався на гору авта. Взяв на бік одну скриньку з пляшками, і залізною штабою лише по шийках трах-таракх. . . Повідбивав так уже всі шийки і тоді вилляв з пляшок горілку до відра. Зніс повне відро горілки на долину і знов зник поміж завулками міста. А за якийсь час приносить велику бляшанку бензини. Марук аж за голову взявся. Чи зі страху, чи від здивування? Мабуть з одного й другого. . .

А коли здавали в магазин горілку, то Гершко і не заїкнувся:

— Спишіть, — каже, — одну скриню горілки, бо при ладуванню збилася.

Олег накриває брезентом мануфактуру, що тепер, у поворотній дорозі зайняла місце горілки. Обтулює кожну шпару, кожний куток, щоб була, як би так ненадійно впав дощ, не наробив шкоди, бо в цім випадку, то вже Марук відповідав би за неувагу. На долині обходить авто кругом сам Марук і пильним оком стежить за роботою Олега, чи виконує її солідно. Але вийшло, що кінець авта не вповні накритий брезентом, бо одна задня дошка чомусь відставала. Марук каже до Олега:

— Тягни ще, сину, брезент у мою сторону, от та-а-ак!

Олег тягне, і мимоволі подивився перед себе... Перед великим забудованням-каменицею, заїхало задом у широку залізну браму авто. Чорне, крите авто!.. Та ж це "чорний ворон" — пробігло у його голові. Так, це той, що його родичів забрав, проковтнув у своїй пекельній пащі!.. Ой, Боже! Та ж це "чорний ворон", майже скрикнув Олег...

— Вуйку, ось під брамою, "чорний ворон", — схливши голову до Марука, схвильовано каже Олег.

— Та це тюрма, сину. Не звертай на неї уваги! Сходи вже вниз!..

Але Олег не чув уже слів свого прибраного "вуйка". Він прикипів на місці, і вп'ялив свої очі у тюрму, заєдно держучи брезент у своїх руках. Бачить: вийшов з передньої частини авта енкаведист і відчинив задні двері. На подвір'ї камениці зчинився за той час рух і галас... Собаки, мов у псярні почали вити і гавкати протяжно... Що це?!.. Уже і брама камениці відчинилася... По обох її боках стоять вартові з крісами... А вздовж доріжки, що провадила до "ворона", уставляється енкаведе з собаками-вовчурами... З брами камениці, мов з челюсти пекельної, одинцем, серед-

ною, з заложеними до заду руками, схилені уперед біжать дівчата!.. Селянські діти... Боже! Такі молоденькі, як і він сам!.. Кожна у вишиваній сорочці і киптарі на плечах... У кожній коси спущені додолу... Енкаведисти цькують на них собак... собаки рвуться, але смичі придержують їх на місці... А вони, отой молоденький цвіт України, що вже призначений на загладу, біжать до "чорного ворона" мов би до свого прибіжника...

— Чого то ти став, Олег!.. Сходи вже, чуеш?!..

Олег сходить, але він мов у трансі, відступає назад, та все дивиться мов непритомними очима перед себе, і тремтить на цілому тілі... Відступаючи назад, так був задивлений на той трагічно-жахливий образ, що не стямився, як упав плечима на бруковане подвір'я, таки з брезентом у руках...

**

Олег дуже потовкся. Гарячка підносилася чимраз вище. Він весь час зривався з постелі, дорікав, то грозив, то плакав, він у гар'ячці виказував увесь свій біль душі... Пані Марук стратила голову. Найліпше би було, коли б Олега відвезти на лікування до шпиталю. Та цього ніяк зробити не можна, таки через Олега, бо своїм говоренням, через гар'ячку, напитає собі ще більшої біди. Вона покликала приватного знайомого їй лікаря.

— Леду, понайбільше леду... обклади робити йому на голову. Бо може эле закінчитися з ним, дуже эле!.. Може дістати запалення мозку!..

Минали дні, минали тижні повні непевности та непокою про життя Олега. Хоч Олег помалу приходив вже до здоров'я, але з тим він ставав наче іншим, не тим, якого вперше пізнали його Маруки. Все було си-

дить задуманий, без іскорки надії, без одної усмішки, а очі, наче глибшими стали і дивились десь понад буденщиною життя. Лише коли пані Марук підходила до нього, то наче його уста усміхались. Але на запитання — відповідь лише кількома словами, і далі западе у свою мовчанку.

Панству Марукам. було дуже прикро з цієї причини. І одного разу таки не стерпіла пані Марук.

— Олег! Що з тобою?.. Може ти на нас чимсь образився, що так відокремлено живеш з своїми думками?! Може ти чимсь став невдоволений у нас, скажи як рідній матері.

А Олег взяв її руку, притулив її до уст і поцілував. А потім підніс її до свого обличчя і притулив до нього, як колись руку своєї любої матері...

— Ой, тіточко! — бо так усе він її кликав. — Ви наче моя рідна мати! Піклуєтесь мною, як своїм рідним, лікували мене, як рідного сина, і не спали через мене ночами... Я знаю, що вже ніколи не зможу сплатити свій довг вдячності супроти вас... Але я... як би ви знали, як я терплю...

Серце пані Марук стиснулося з жалю. Вона і без вислуханих його слів відчувала у своїй душі ту безмежну глибіню трагедії Олега... Але держала себе в руках. Пощо ще більшого жалю йому завдавати!

— Олег! Дитина ти ще мала, як бачу. Що сталося, то вже не відстанеться! Ти гартуй своє тіло, гартуй свого духа... бо лише сильні не падають вниз...

— Це правда, тіточко! Але я не можу!.. Мені все перед очима, мов які привиди — стоять ті молоді, цьковані собаками — дівчата! У сні прокинусь, то чую дрібні тупотіння їхніх ніг... що гнані собаками, біжать до...

"чорного ворона"... Я бачу їх таких молодих, з пов'язаними назад руками!.. а коси, аж до пояса, — вкривали їхні плечі... Що з ними буде... хто їх порятує!.. І я бачу вже їх кинутих на визов гіркої доли, жорстоких окупантів — Москви!.. Тіточко, я не можу над цим спокійно вже перейти... я збожеволюю!..

— Заспокійся, Олег, не бери усього так близько до свого серця! Подумай лише: нас тут в Галичині аж сім мільйонів... І коли б лише половина з них брала усе те лихо близько до серця, то що сталося б з нами? Хіба половина була би у божевільні?!..

Пані Марук знає, що її слова наївні, висказані не до речі. Але вона хотіла б його чимсь переконати, щоб він ішов в життя таким, яким воно є, бо й так вже нікому головою муру не пробити!.. Але Олега якраз це найбільше заторкнуло.

— Власне у тому й річ, що нас тут стільки мільйонів, а такий зайда з півночі дусить нас, мов курию, як той тхір, знечев'я. А ми сидимо й очікуємо, коли і на нас прийде черга ноги простягнути!..

— Ей, Олег! Ти вже переборщуєш!..

— Ні, тіточко! Я не можу зжитися з думкою, думкою підлеглого раба! Та ще й в такому пеклі, що його створив на нашій землі Сталін! Родичів мені забрали... Дядька, отця Василя також... молодь і старших нищать, а я сиджу у вигодах завдяки вам — тіточко — і жду часу, коли одного дня, і мене під звук гавкання собак не замкнуть до в'язниці!.. Ну, і так я мав би пропасти нізащо?!.. У моїй душі — вулканом зривається визов ворогові: будь проклятий тричі, кате Сталіне!.. Бо ти вже стільки літ безкарно мордуєш український нарід на його рідній землі!.. І я не спочину, тіточ-

ко, доти, поки одного дня не звільниться наша земля від червоного і вже останнього окупанта... І тоді аж засяє нам сонце радості, свободи і щастя!.. Так, тіточко! Аж тоді ми вільно відітхнемо...

Пані Марук сиділа як зачарована. Такі запальні, боеві слова з уст молодого Олега вона ніяк не сподівалась почути. Вона дивилась з зацікавленням на нього очима повних сліз і великої пошани... І де в такому вугленькому тілі стільки запалу і самопосвяти взялося?!.. О, у нього, велика душа!.. — казала собі. І мимоволі, почула себе перед ним такою малою меншевартісною... Бо хоча, як би хотіла, то ніяк не змогла би у своїй душі знайти ту посвяту і самопожертву для великої ідеї... Але що ж? Вона вже немолода. Її таки справді треба би було жити у спокійному куточку, без боротьби, без гризот і доживати вже свій вік, так оправдувала себе.

— Тіточко, — перебив її роздумування Олег. — Я думаю, що ви мене може зле зрозуміли. Я не хотів би вам зробити найменшої прикрости собою. Але... хочу лише одно поспитати: чи я зміг би вже навідатися до своєї бабуні? !..

Марукова аж охляла. Вона його полюбила як рідного сина і життя її не стало таким безмістовним, як дотепер. Але бабуня для нього повинна би таки бути на першому місці.

Вона відповіла:

— Ну, що ж, я не маю права тебе силою держати. По моїй думці: тому, що ти ще такий молодий, повинен би сидіти у нас, кріпити своє здоров'я, і, розуміється, продовжувати науку. Ти прецінь знаєш, що твоя бабуня живе мов би на селі, і там немає середньої школи. Але

як бачу, ти вже взяв постанову. Тож іди, нехай тебе Бог благословить у дорогу!..

Покищо було обоім Марукам дуже прикро розставатися з Олегом, але це було б не по-людяному силою його держати при собі. І хоч знали, що без Олега постане коло них порожнеча, якої нічим їм заповнити, та для його добра, щоб бути йому разом з бабунею, вони вже не мали що більше сказати.

— Одначе... Олег, — ще на прощання сказала пані Марук, — коли б ти з яких причин не схотів би жити на селі, то тоді вертайся до нас, а ми як сина тебе приймемо...

**
*

От стоїть вже Олег недалеко бабуниної хати. Скрився за розложисту смереку і дивиться у сторону хати, чи не побачить де на подвір'ю свою бабусю... Він хоче зайти несподівано, через задню хвіртку і застукати у шибку кухонних дверей. Вона у цій порі повинна би в кухні сидіти... Але... що ж то біліє на фронтівій стіні?!.. Якась вивіска?!.. Дивиться, і вже бачить виразно: НКВД... І у бабуниній хаті енкаведе?!.. А де ж бабуня?!.. Гей, люди добрі, де бабуня?!.. Невже ж за ним ходить оте прокляте, зловісне фатум?... То його нога не може вже ступити у бабунину хату, бо й там вже розсілися прокляті вороги?!.. Ну, і бабуні вже там немає?... Але ж де вона, де?!..

Злапався руками за голову і майже в голос себе питав...

— Слава Йсусу Христу! — ввійшовши до сусідової хати, каже так до Гриця, отого що робив бабуні деякі домашні прислуги.

Гриць пізнав його зразу, але ніяково якось відвер-

нув голову. А Олег дивиться на нього питаюче і мовчить, вичікуючи від нього якогось слова.

— Нічого я не можу сказати, — врешті відізався. — Вже кілька місяців, як їмості нема... Тоді на дворі ще сніг лежав... Увечері, як звичайно, я нарубав дровець, попідмітав сніжок, і води приніс... От так, як кожного вечора я все робив... А рано, гляджу крізь вікно, а там вже новий господар... А Бог би їх побив!..

Сів Олег край столу і підпер голову рукою... Тяжку голову, що здавалось від надміру турбот трісне надвоє... Гриць став собі збоку, не розважав його розмовою... нехай сам трохи заспокоїться...

**
*

— А де ваш син, Микола? — згодом спитав Олег.

— Гм... Микола?.. — і Гриць махнув рукою. — Він не держиться хати... полонинами ходить, та... та вівці випасує... Аякже, вівці пасе...

Олег пригадав собі минулорічні ферії, як з Миколою вибирався в полонину. От такий молодий, чорнявий легінь, що коли заграв на трембіті на вершку полонини, то аж сосни схилялися додолу і в безконечність передавали його спів горам і долам.

— А може ти хочеш відвідати Миколу, га? — відгадуючи Олегові думки, питався Грицько. — А йди, сину, до нього, йди! Лише йди пляями, та й то мили слід за собою, бо знаєш, тепер біда по людях ходить... А на полонину ти потрапиш, чому ні! Та ти вже торік ходив туди. А як не потрапиш до Миколки, то не бануй. Надибаєш чабанів, то вже вони тебе справлять до нього, аякже!

Олег залишився на нічліг. Ну, у хаті не хоче спати, він піде на стіг сіна, заріється в нього і звідти буде

стежити за бабуниним господарством... Нехай в останнє ще надивиться і пригадає собі свої безжурні дні на дозвіллі. Ще не так давно він з гуцуликами вганяв по леваді, спинявся по горах, купався у срібній річці, а тепер, мов який злочинець, перекрадатися буде через ті місця у лісові дебри... Боже! — подумав він собі: — усі його переживання, усі гарні спомини з його недавнього життя, буде носити у своїй пам'яті, як чарівну, дорогу казку, яка вже безслідно минула для нього.

І пригадав собі, як одного разу ще у родинному домі, йшла дискусія, як зрештою все. Тато спитав його: — Скажи мені, Олег, що є найдорожче у житті людини?..

— Життя, — відізався без надуми Олег.

— А чому?

— Бо його за жадну ціну не купиш!..

— В таких разі, скажи мені, яка є найбільша ціна, яку людина в разі потреби, повинна зложити в дарі батьківщині?

— Життя!.. — каже Олег.

— То значить, що слово "життя" мов у зачарованому колі, бо його можна двояко розуміти, — додає ще Олег.

— Ні, сину, ти лише уважно вдумайся в нього, і побачиш, що його інакше не можна розуміти. А вчилися ви вже у школі за Тернопільців?.. — ласкаючи його голову, продовжував батько... .

І тепер оце він роздумує над своїми родичами, які то вони були для нього. І він йде їхнім дороговказом і готов, як до цього прийде, усі свої скромні сили віддати на службу батьківщині... .

**
*

Холодний гірський вечір добирався вже до нього цілою своєю силою. І хоч батько Миколки, газда Грицько, — намовляв його переночувати у ванькирі, то Олег відмовився від того. Він втоптав свої ноги по коліна в сіно і сидить, та дивиться у бабусину хату, не то з увагою, не то зі скорботою. . . Бо перед його очима, наче накручена фільмова стрічка, розвинулася, і завертає його спогади узад, на місяці. . . на літа! . . . А він сам не мав багато прожитих ще літ. І ті спогади з його дитинства, такі милі його серденьку, стають чітко перед його очима. Вони наче степенуються літами, бо кожний рік в часі ферій на селі мав свої чари, і мав свої ходи. . . За ті два місяці прожиті у бабуні, він здружився з хлопцями цілого села. Гуртував їх коло себе, учив пісень, робив з ними руханку, а раз навіть забажав їхніми силами устроїти маленький концерт. Хлопці вже вчилися співу, деклямацій, але цілу нитку дружби перервала поліція. Строго заборонила йому гуртувати біля себе хлопців. . . Ще й арештом загрозила.

І от тепер востаннє він хоче надивитися на пам'ятні місця, ба, навіть і оком кругом обняти, кудюю він з хлопцями мандрував з піснями на устах. А над все, хоч думкою, хоч зором іти по слідах бабуні, по її господарстві. Бо ясна нічка, немов би призначена в дарунок йому! . . . Обгорнувся ліжником, який йому Грицько приніс і не клався на сіно. Йому не до сну! Бо його остання вже надія, яку лелівав у своєму серці — побачити бабуню, — завела його. Та хіба це вже останній раз. Бо нічого більше він вже до страчення не має. І чув тепер незатертий докір сумління, що своїм відходом з дому дорогих йому Маруків зробив їм прикрість непотрібну, а собі ще й жаль, бо де ж тепер він склонить свою го-

лову? Його скуйовджене волосся, пересипане сіном виглядало кумедно. Можна було би посміятись з його вигляду, коли б те все не було таке трагічне. Бо він стався подібним до випханого сіном страхопуда, якого у літку ставлять між грядки на пострах горобців. Але він не бачив себе. А як би й побачив, то не переймався б своїм виглядом, бо у його серденьку велике горе зробило собі місце ще від тої злопам'ятної ночі, коли забрали його батьків. І те горе не зменшується, воно чим день більшає, а там далі виростає у великанський камінь, що своєю вагою хіба задавить його на все. Бо чи він зможе протиставитись усьому?!.. Бо із заведеною надією і сили його опускають.

Незлічимий раз дивився у сторону бабуниної хати, і не може зрозуміти, що на світі існує така жорстока, підземна, чорна сила, яка руйнує спокійні й щасливі родинні гнізда, нищить людей і їх дорібок, створений трудом цілого життя. Чи ж бабуня не помагала будівничому при будові своєї хати? Та ж він на власні очі бачив, як вона трудилася при її будові. Бачив і дивувався, що її енергія ніяк не йшла в парі з її літами.

То пильнувала зруб хати, який святочно посвячено. Потім він з бабунею подавали кругляки, щоб городити стіни. А стеля?.. А покрівля?.. Усюди була її рука, її праця. А коли вже просторі вікна блистіли своїми склами до сонця, о, то була для неї радість немала. Ходила кругом хати, то знов ставала здалека і від загороди, немов той маляр, що дивиться з перспективи на свій образ, так і бабуня гляділа на свою хату і з радості аж сяла, що вже збудувала свій власний куток... Пригадує, як одного разу повела Олега на поверх, до одинокої ще не викінченої кімнати на горі, і передала

йому до його власного ужитку. Коли б він не приїхав, то його чепурна кімнатка буде все його радо дожидати. . . Він був такий радий, що аж! Поцілував бабуню у лице, обняв за шию и мало що не задусив її з утіхи. Але одного він просив у бабуні: щоб фронтової стіни у тій кімнаті від ганку не викінчувала. Він хоче безпосередньо, а не через вікна і двері черпати гірське повітря у свої груди. Той запах життедайної живиці, що так лагідно розносився кругом, хоче черпати пригорщами у свої груди. А до того ще хоче мати відкритий вид на широкий небозвід.

Він так природу любить, що не раз хотів би замінитись у якусь чудову квітку і рости он там, серед зрубу, високо, на онтім гірським хребті, і обертатися кругом, як той соняшник, що свою голову обертає за сонцем. Але чому то він хотів би бути квіткою! . . . Який романтичний! О, то нехай би був вже і шишкою на стрункій смереці — але щоб мати очі. . . но, і душу. . . Щоб очима бачити і подивляти красу природи, а душею впиватися нею. Тому то майже що вечора, коли вже пора була на спочинок, він не йшов до ліжка, але, спершись на поруччя ганку, дивився на захід сонця. Уже воно не пекло його очі так, як в полудне. І на тему сонця, пригадалось йому одно поучення отця катехита на шкільній екзорті, перед виходом учнів в неділю ранком до церкви. Отець казав за одного могутнього колись царя, що був такий гордий з свого багатства і влади, що вже й Бога став зневажати. . . А був такий сильний у свому володінні, що йому всі сусідні царі, без бою уступалися. При тім був необмежений у своїх забаганках, а в парі з тим і жорстокий. Він чув, що у його царстві живе славний маляр, який так досконало малював крає-

види, що не один, щоб позбутися ілюзії, мусів рукою доторкнутися полотна. А вже як намалював портрет людини, то з рис її лица можна було заздалегідь відчитати всі прикмети її характеру. Коли привели того маляра до царя, то він наказав:

— Бачиш те сонце, що на небі? Я його хочу мати на полотні!.. Але щоб воно було таке саме, щоб було золоте й щоб кожному очі сліпило. До тижня його намалюй — дістанеш велику нагороду. Але... якщо не намалюєш його, то видно, що фальшиву славу носиш, і як такому, я скажу голову з пліч зняти.

Але маляр не налякався! Він покірно зложив руки на грудях і вклонившись смирно, відповів:

— Царю, ти є паном мого життя і смерті!.. Від тебе воно залежить. Я дуже хотів би тебе вдоволити і виконати твоє бажання, але вислухай вперед і мою просьбу: звели комусь замачати оцей пензель у сонці і принести мені його фарбу... Тоді то я намалюю його таким, яким воно на небі світить... .

У цей час чомусь прийшло йому те порівняння між отим, почувим колись на екзорті царем, і теперішнім, червоним, що наказав звати себе "ясним сонечком", що розсівся на царському престолі та руйнує все: і родини, і людей неповинних, і церкви, і людський дорібок... А все те в ім'я облудної ідеї, щоб лише запанувати над цілим світом, ... щоб стати божком на землі. Та, дарма! До сонця він не діпнеться... .

І тепер задивився Олег на сонце й призадумався над ним. Помалу заходило воно на спочинок. А коли вже зникло з перед його очей, то ще по собі залишило ясність на обрії. А потім запанувала така спокійна, тиха ніч, що можна було почути шелест маленького листоч-

ка. Та на тому не кінець! Помалу — місяць князенко, немов нечаяно нагадав щось собі, немов його обов'язком є доганяти завчасу сонце, з'явився на темному небі покрадьки, і вже дивись: пливе тією дорогою... Та, де йому до сонця, де!.. А там, подальше, вже відзначились темні контури лісу, а потім на небі свічечки позасвічувались... І Олег глядить кругом і любується й спати не йде. А на високих горах, на широких полонинах запалював хтось вогні... На небі свічечки, на землі по горах вогні... Це ватаги з чабанами запалювали їх, щоб вовків відстрашувати від ягнят, щоб не поривали... А то й проти ведмедів, бо їх там не бракує. А деколи, може раз, може два рази до року, роблять ватру таки для себе. Так Миколка йому казав, що у таку ясну, місячну ніч, їм щось спати не дає... Щось водить їх по горах, по полонинах... Тоді беруть сопілки в руки і грають на них. Ой, грають, як тужно грають!.. І на звук тих сопілок верхів'я немов пробуджується і передає їхній спів ще далі, ще вище, аж донесеться той спів до Чорногори... А спів той Олег на власні уха чув, то ж чому не мав би вірити Миколці?!.. Той спів сопілок, що верхами зливався в одну надземну мелодію, здавалось йому, що то не спів сопілок, але молитва вселенної летіла звідусіль і хвилювала його молоду душу... На той спів, як казав Миколка, усе братство полонинське збиралось до гурту. Розпалюють ватру, вкидаючи смеречиння, а воно горить та іскрами розкидає, та живицею аж у долини заносить... Посідають кругом неї на звалених колодах й грають... Лише перед тим, одне місце, одну колоду коло вогню на почесному місці лишають вільною. Бо коли вже той спів сопілок у ту вийняткову ніч донесеться даліше вер-

хів'ями до Чорногори, то затихає аж коло Довбушевих комор... А стереже їх лютий орел, але на той час його сила перестає діяти. Можна тоді кожному добратися до Довбушевих комор, до золотих червінців і вийти щасливо, з життям і з необчисленим скарбом... бо в іншу пору той орел скидає кожного смільчака у провалля... А орел той страшний, що й казати! Такий великий і такий жорстокий; бо має силу необмежну, чародійну. Крила у нього по метрові, а дзюб, як кушка від клепала, що то косарі клепчуть ними коси. А кігті, — ой, які великі... То в ту пору, Довбуш зривається з свого вікового сну й блукає полонинами й горами, немов шукає чогось. І так довго блукає, аж опиниться на отій колоді серед братства лісового, що кругом ватри посідало... Сяде на вільне місце і прислухається до їхніх розмов... Але, коли вони щось недоладу говорять, то тоді він лютий стає: всю ватру розкидає, загасить... І лиш чути, як лісом щось зашумить, і немов щось тужливе, немов з болю щось протяжно застогне... А за тим ліс зрушиться зі свого спокою, розвіється і буйним пошумом подасться й собі геть... це ліс і собі затужить за Довбушем... й він вже не з ним, бо вернувся до своїх комор...

І Олег з свого ганку немов зв'язаний з отими невідомими йому ватагами та чабанами якоюсь трівкою ниткою дружби — стоїть на своєму місці й немов чує подих минулого, впадає своїми думками у їхні думки, почування та бажання і дивується їм, і гордиться ними... і довго-довго стоїть так, приглядаючись, як остання ватра потахне...

А рано, півень не будив його ніколи! Він з накинутим на плечі коцом, стояв вже опертий об поруччя ган-

ку. Бачив вже, як природа укладалась до сну, тож хотів ще побачити, як вона пробуджується до життя... І то хіба, чи лише оцей одинокий раз?!.. Та де там!

Чому він так захоплюється природою? Чому її так пристрасно любив? Раз навіть звірився перед бабунею з тим. А бабуня щось довго думала, а врешті сказала:

— Краще було б, Олег, не спинятися так уважно над природою. Не розглядайся забагато кругом за нею. Коли йдеш, то йди своєю дорогою... Бо потім, серце твоє розм'якне і буде вразливе на кожную красу, — а нещасне на всяку погань...

І при згадці отих слів, серце у грудях ще більше защеміло. Глянув кругом: небо ясне, видно хоч маком сій... А місяць рогатий, срібний, рогами звернувся вгору немов став човником для зарозумілого молодця... Так само, як тому вже два роки назад. Та вогнів полонинських вже не видно. І Довбуш не блукає горами... Спить дальше своїм сном цілющим... Усе кругом байдуже до його горя... І щось стало давити його в горлі... якийсь рапавий клубок підкочувався чимраз вище і став давити його аж до сліз... але не витиснув їх з очей... А так хотів би заплакати та хотів би змити ними своє горе, та дарма!..

І думає дальше, коли б він у тій хвилині побачив перед собою свого ворога, що стільки кривди зробив не лише йому одному, то стиснув би п'ястуки й грозив би цілою своєю ненавистю, як би вона сиділа стало у його серденьку. Але він не вмів ненавидіти... Нераз бабуня вчила його християнських чеснот і наводила приклад з науки Христової:

"Як хто кине у тебе каменем, то ти кинь у нього хлібом!"

"Як хто ударить тебе в лице, то підстав йому ще друге!.."

Але він пригадує собі, як на той час був у бабуні пан Корнель, то звернув бабуні увагу, що тому, що ми за багато ворогам прощаємо, ми тим самим зам'які... А м'які люди, усе будуть "підметом в предметі"... І ще казав, що талмуд учить жидів зовсім чогось іншого:

"Око за око, — зуб за зуб..."

І тому по стільки тисячоліттях своєї історії вони, як нарід, не загинули.

А Олег потім довго роздумував над почутим, та й тепер думає, що не дуже то добре у теперішньому часі бути самарянином... І наче перед ним явилися, як вивоз — почуті з уст енкаведиста слова у ту злопам'ятну ніч, висказані до його батьків...

"Нажились на чужій праці..."

Щебто на чужій кривді?!.. І ота старенька смирна, добродушна бабуня, що в біді, — останній кусник хліба віддала би голодному? Нажилась!.. Він знає від свого батька його родинний родовід. Від діда — прадіда, усі чесно заробляли на свій прожиток. Життя нікому не стелило троянд під ноги... А тепер вороги наживаються на бабуниній праці так, як оце недавно на батьківській!.. І покищо, на це нема жадної ради.

Він вже не ступить ногою у бабусині пороги. Вже примостилося на її праці енкаведе... Ще й бабуню його десь запроторили... Дивився жадібно у вікна, та з них лише відбивались темні плями у віконних рамах, бо позакривали вікна чорними занавісами, щоб ззовні людське око не доглянуло їхніх чорних діл... Але малими щілинами світло пробивається, то ж видно, що якесь там життя таки пливло. Але яке? Може таке, або

подібне до того, яке бачив тоді у Станиславові, з тягарового авта дядька Марука? Але, геть його думки! Геть спогади! Пощо вони тиснуться усі нараз до його голови? І пригадав собі як раз бабуня казала, що людина, коли покидати має цей світ, то в останнє у своєму етапі на ньому, пригадує собі ціле своє життя. А голов-но боляче спиняється над своїми лихими ділами, які хотіла би у якийсь спосіб направити, та часу на те вже не стає... І від тих думок йому страшно стало...

Бо він оце перебирає у своїй думці своє життя, переживання останніх щасливих своїх літ, немов хотів би висповідатися з своїх гріхів, хоч на сумлінні нічого грішного немає. І ляк його огорнув від одної цієї думки... Може це і йому вже вневдовзі закінчиться життєвий шлях і він оце відкриває перед собою всі свої переживання? Як що це так, то ще трохи нехай потішить свою душу ще одним спогадом, що зв'язаний таки з оцим оборогом сіна, на якому тепер сидить... О, нехай ідуть до нього лише самі гарні спогади, бо в дальшу, незнану йому дорогу життя нехай несе їх як дорогоцінну цяцьку. Бо коли, йдучи дорогою, спотикнеться, і його заболить, то тоді на потіху собі нехай поставить перед свої очі ще одну картину: Свят-Вечір з-перед двох літ.

Ще раз обвів поглядом ясну нічку над селом. Скільки змін зайшло у його житті, але коли глянув навкруги, здавалось, що тут нічого не змінилось. Он хата стоїть так, як і стояла. А он там, на право — левада, де влітку з гуцуликами стрічався. Кругом села темна сільветка гірського пасма, залісненого смереками та ялицями. А над усім темно-синяве небо, з місяцем нагорі. Лише хатини тепер, мов мертві... Ніде світла не бли-

мають, ніде не чути голосу людського, як бувало. Навіть собака не загавкає. . . Пам'ятає, як два роки тому на Різдво, в останнє приїхав з батьками на свята до бабуні. І хоч то була гостра зима, то місяцеві зимно не було. Він так само, як і тепер світив, ще може яркіше, а зірки моргали до нього. Кругом, де не глянь, білі пелени снігу. Сніг вдалині і сніг на верхах. . . А хатини біленькою ватою, пухом — присипані. Такі привітні гуцульські хатини, мов маленькі діти, притулилися до нього, немов дбайлива рука матері попритулювала їх до землі, раніш обвинувши їх добре у білі пелени. Два роки тому. . . В сумі життя не такий то вже далекий час, але який болючий, який трагічний для його молоді душі.

Мати й бабуня порались коло святочних страв. Це ж бо не жарти! Дванадцять їх приготувати треба! А він з батьком ялинку приготував. Миколка її у верхів'ї зрубав. Це для нього, для Олега: що найкращу, що найзапашнішу, як казав. І дійсно, яка вона чудова, яка має статична, що хоч стій — і дивися. А ще коли всякими солодощами та прикрасами прибрав, а зелені галузочки притрусив ще срібними ниточками, а на кінець кожної ще й свічечки попричіплював, то цілим своїм еством радів. А ті свічечки були різних кольорів: і сині, і жовті, і білі, і зелені, а всі у скісні рубці. Батько дідуха у кут їдальні поставив, а мати розставляла великий стіл, притрусила вперед ніжним сіном, а тоді аж закинула вишиваною скатертю. По середині стола поставила плетену булку-калач, а обабіч свічники, перев'язані синьо-жовтою стяжкою. Ставила тарілки: бабуні, собі, батькові, йому. Ну, і Миколці, і його батькові — Грицькові. Бо у них не було вже матері і газдині, вони самі,

тому у бабуні вже втретє спільно свят-вечеряють. А потім ще одно накриття: для покійного дідуся. Олег його не пам'ятає. Бабуня завжди залишає вільним почесне порожнє місце. На столі перед ним стоїть порожня тарілка. . . Порожня? ! Та що він каже! Тарілка з кутею. . . І окремо ще свічечка перед тарілкою. . . Олегові на той вид стає жалко. А бабуня ніби то святочно настроєна, не то сумна. . . Олегові здалось, що сльозу втирала і все споглядала на портрет, що висів навпроти. Такий ще молодий, у священничій рясі, з ясними проникливими очима. Бабуня нераз казала, що він є відбиткою образу покійного дідуна.

Став вже день хилитися до ночі, до вечора.

— Бабуню, чи довго нам ще ждати на вечерю?

— А що, Олег! Шлунок домагається їди? Ти хотів з нами постити, а я тебе попереджувала, що діти не є зобов'язані до посту.

— Діти! — ображено сказав Олег. — Так, як би бабуня усе бачила мене малим, а не школярем-Гімназистом.

— Не гнівайся, Олег. Ти все будеш для мене, і для батьків — дитиною. І хоч вийдеш вже в люди й будеш на своєму хлібі — одначе все для нас залишишся дитиною. . . Ну, але не час на дискусії. Треба мак терти. Небавом вже вечірня зірка засяє.

Олег радо засів при макітрі. Обняв її своїми колінами і макогоном тре мак. Тре й тре, а він не хоче біліти. Бо терти і притримувати враз макітру, це не легка справа. Кличе батька на допомогу. Та несподівано з'явився Миколка. Обсніжений, червоний і задиханий і не гаючи часу приступив до Олега і шепнув йому щось на вухо. Олег відложив макітру і просить дозволу вийти

на хвилю з Миколкою. Вона воліла би щоб Олег у цю пору вже не віддалювався з хати, бо ось-ось приступлять до Вечері, та до того ще й помочі потрібно, але сказала: йди. Олег, мов вихор вирвався з хати з Миколкою. На ходу замутував на шиї шалик, і заціпав плащ, спішився. Пам'ятає, як під ногами скрипів сніг, немов би хто великою пилою різав у лісі дрова. Скрип-скрип, і скрип-скрип, якимось так незвично, прислухається до своєї ходи. А мороз морозить його лице, аж пече, тоді підніс він шалик і натягнув його аж на ніс. Добре, що то вже недалеко.

— Та до мене усе перше принесуть, — говорив Миколка. — Наколи не можуть не зауважені пройти селом, о, то вони вже знають, де її зложити. Там, де є сховок, у дуплі дуба... . Мой, неборе! Дуб той старий-старий, а розрісся, як напасть коло колиби. Усю її собою заслоняє. А дупло, обложене мохом та так майстерно, що аж! У літі тебе там поведу і покажу, а тепер ходім кривульки... . от сюди, от під сусідову клуню. А потім ще трохи і вже на місці... .

І водить Миколка Олега і сюди й туди, милить слід до тої хатини. А зоря вечірня вже на небі. Вже навіть доносилася з далека дитяча коляда. І пригадав собі Олег, що й бабуня і батьки вже виглядають його і ждуть зі святою Вечерою, а тут така незвична для нього історія вийшла... .

— Ну, де ж це вже буде, Миколко?

— Он, у тій хатині, де темні вікна.

Дійсно, де не гляне Олег, усюди ясність, усюди світло, а з тим і радість пробивається з вікон. А в одній хатині темно, так, якби для неї не існувало Різдво. Як би

для неї не народився Спаситель світу у Вифлеємській стайні на сні.

— У сні, в оборозі я заховав... Припорпав глибоко в саму середину, та в долину. Не бійся, ніхто не найде. Лише, щоб його... отого студента... якось привітати...

— Привітати?! Та ж це Святий Вечір! Навіть і худібка у стайні дістає відповідну опіку. І ти кажеш, Миколку, що він аж з Чехо-словащини з літературою?!

— Може так, а може вже йому хто тут доставив. Я про такі речі не питаюся. До мене все що деякий раз верхами переносять, та кожним разом інший. Нераз я не день, не два у сховках колиби передержую, аж хтось по неї до мене зголоситься. Але сьогодні через заметіль у гори ніяк було дістатися, то я літературу в сіно, а його, отого студента, примістив у тій порожній хаті... Христос приходить на світ... я би його радо до себе, та...

— Не гризися цим, — перебив йому Олег.

Врешті стали віч-на-віч з незнайомим.

У хаті було доволі темно, але Олег відразу розпізнав обриси постаті, що піднялась їм на зустріч. Це був Ромко, старший його товариш із гімназії. Але він і виду не подав, що його знає. Про це правило його ще повчали на перших сходинах гуртка.

Коли вони вже в трійку зближались до бабуниної хати, то батько Олега вже виглядав його край дороги. А бабуня, побачивши гостя, дуже зраділа, кажучи:

— Гість в дім, Бог в дім, та ще й у таку святочну хвилину.

Бабуня засвітила свічки на столі, а хлопці на ялинці. Притемнила нафтову лампу і закликала усіх до мо-

литви. За нею півголосом промовляли всі. Лише Грицькова молитва якась сильніша, голосніша, та вздыхаючи, він чомусь сильніше бився у груди... Певно, пригадав собі у той вечір свою газдиню, що вже кілька літ як відійшла.

Мерехтіли прикраси на ялинці і парували борщ на тарілках. Бабуня взяла тарілку з поділеною просфорою і з усіма поділилася. Дрижачим голосом бажала усім щастя, здоров'я, а найважливіше, щоб чергове Різдво стрічати вже на вільній від ворога землі. Потім перша засіла за стіл, а за нею інші.

Довго тягнулася Свята Вечеря. Бабуня сиділа навпроти вільного місця і все на те місце споглядала, немов би там бачила покійного дідуся. А Грицько, батько Миколки, скромно сидів, немов боявся порушити той святочний настрій, що панував у кімнаті. За те Миколка був дуже радий, що все йому вдалося як слід виконати. А найважливіше, той Роман, якого очі аж сіяли з радості, що він хоч далеко від своїх батьків, але святкує народження Христа не менш святочно, як би у себе вдома. Трійка їх сиділа поруч, а Миколка посередині. І в однім моменті він зляпав у свої дужі рамені і Олега, і Романа, і з радості обняв їх за шиї, що аж головами зударились. Всі раділи. А мама від вдоволення і від варива так зарум'яніла, немов би її десять літ вернулося назад.

Що до стола мама носила! Борщ з вушками, такий червоний, бо приправлений кислим буряковим соком. Чотири роди вареників, пісних голубців, риба у булці смажена, риба-тріска в грибковій підливці і палянички, і кутя, суш, і пампушки. Боже! Чого на столі не було.

Як потім у трійку хлопці почали рахувати страви, то вийшло більш як дванадцять.

**
*

По вечері всі почали колядувати. Понеслася коляда, аж шибки задзвеніли. . . А Миколка якимось непомітно висунувся в сіни і вже стоїть із зіздуою у руках. Крутить нею і співає, бо як же не радіти, коли Христос прийшов на світ? Зіздуа у нього гарна, зроблена з сита, що його обтягнув бібулкою насиченою оливою. Через те, зоря була прозїрна, немов би зі скла. Наклеїв на неї картини з Христового народження, в середину, на осї застромив засвічену свїчку. Вісь поверталась, а свїчка мерехтіла й Олегові здавалось, що це та зірка, яку він сьогодні виглядав із неба, і що з'явилась над вифлеємською стаєнкою. . .

... Щоб спасти-и люд свїй в-е-е-е-с-ь,

І утішився. . .

О, як приємно було при повторюванні рефрену відривати від складу букву "е" і знижувати її до кінця! Як чудово зливалась коляда і доповнювалась усіми голосами. По коляді, Миколка висунувся зі зіздуою на середину кімнати і звертаючись до бабуні, став складати побажання-вінчування:

— Вінчую вам, їмосте, від щирого серця, від деда і мене, і від нас усіх тут присутніх, — щоб ви прожили у здоров'ї, щастю — до другого року, а від другого до сто літ, щоб вас слабїсть минала, а біда не знала. . . Жий нам, їмосте, у щастю хоч сто літ! . .

А Олег дивився на Миколку, як на якийсь чудовий портрет. Бо отой синьоокий гуцулик, той красунь з буйним чорним волоссям і білим лицем, та ще із зіздуою в руках, аж просився під пензель, та що з того!

Олег мав дар спостерігання, але хисту малярського у нього не було.

**
*

Селом неслась коляда. Гриць і Миколка стали збиратися додому, але батько дав знак до нового співу й "Нова радість" залунала в кімнаті. А потім "У Вифлеємі нині новина" і хлопці знов почали виявляти себе, впадаючи кожен новим рядком. А тут собачка почала гавкати, підбігаючи до вікон, а потім до дверей... Коляда перервалась. Батько сказав, що це, мабуть, колядники з колядою, але бабуня дала знак пальцем, щоб малися всі на увазі, бо собачка Джульбас ніколи не гавкає на знайомих. Адже ж ціле село жило з нею, як одна родина. Бабуся сказала Ромкові залізти під святочний стіл, а всім не рухатися з місця. Хтось застукав у двері, батько відчинив. У дверях показалися голови двох поліцистів...

— Свят-свят-свят!.. А це що за несподіванка на сам Свят-Вечір?! Невже ви прийшли до нас із колядою?..

Поліцисти зміряли батька своїм поглядом. Перший із них звернувся до бабуні (це вона тут господиня) зі словами, що мають наказ перешукати хату, бо дістали вістку, що в селі знаходиться "пачкар" із заграниці. Один з них стояв при дверях, а другий пішов з батьком по кімнатах.

— Пачкар? — відповіла бабуня. — А що спільне я маю з пачкарством?

Поліцист не відповів, тільки пильно спостерігав товариство. Тут Джульбас затрівований приходом чужих людей і нагавкавшись доволі на поліцаїв, чомусь звернув свою увагу на другий бік. Посунув свій чор-

ненький, маленький мов гудзик ніс під стіл, до Романа і давай гарчати... Мати зблідла, а бабуня неспокійно ворухнулась на місці.

— Кітка, там киця, — скрикнув Миколка, збагнувши небезпеку, бо поліцист вже відступив від дверей, щоб заглянути під стіл.

— Вижени її, — спокійно сказала бабуня до Олега, що й собі поліз під стіл, щоб забрати Джульбаса. В тій хвилині повернувся батько з другим поліцистом. У кімнатах нічого й нікого не знайшли...

Грицькове обійстя було чисто випрятане, як годиться доброму господареві перед святами. Тому відразу впадала в око драбина, приперта до оборога. Грицько аж задеревів, коли перейшов від бабуні з поліцистами на своє подвір'я. Це ж Миколка не здогадався відставити драбину, коли переносив літературу до сховку. А ще й свіжі сліди залишив на снігу.

— Це я сіна коровам ліз набирати, — пояснює поліцистам. — Але це не допомогло. Один із них пішов оглядати стайню, а другий вже ступив на щабель драбини... Ще хвилина — і підніметься на гору... Тут прийшла Олегові спасенна думка. Він стояв на ганку бабусиної хати, з Джульбасом на руках. Міцно притиснув до себе собачку, та схилившись сказав до її вуха: "Бери, бери, Джульбас!.." Собачці не треба було два рази казати. Мов вихор перескочила огорожу, і погналась до гурту, на Грицькове подвір'я. Саме в хвилині коли поліцист заносив другу ногу на щабель, вона вчіпилась в його ногавиці і не пускає... Поліцист спробував її відштовхнути від себе, але копаючи ногою, прибільшив своїм рухом вагу, щабель лиш затріщав... І дивись: лежить вже поліцист коло драбини на землі...

Справа з оборогом щасливо закінчилась для Грицька і Миколки. Лиш бабуня мало не позбулась собачки, бо коли на другий день прийшов наказ віддати його песоловові на знищення, — мовляв — він є скажений, то Джульбас на руках Олегової матері вже був на залізничій станції. А з ними Роман, переодягнений за гуцулочку, з бесагами на плечах, в яких містився звій підпільної літератури. Ішов невпізнаний. Поїзд затуркотів, зарипів, вдаряючи вагонами об себе і помалу, стогнувши, рушив зі свого місця. А здалека їм у слід доносились коляда читальняного хору:

”Глянь оком щирим, о Божий Сину,
На нашу землю, на Україну
Зійшли їй з неба дар превеликий,
Щоб Тя славила на вічні-віки! . .

**
*

Ще добре не світало, як він правцями йшов під гору. Коли б то його душа була спокійна, то став би тепер на оцій гірці і радів би красою гуцульської природи, що оце раннім ранком будилася до життя. Але йому ніщо не миле. З одною думкою він покинув своїх добродіїв Маруків, але з іншою думкою-постановою йде тепер у полонину. Він має йти узгір'ями, як радив йому батько Миколки, потічками, пнутися по скалистій горі, а потім проваллям попід звори на полонину, до Миколки. . . Бо де ж йому тепер дітись? Іде і не чує ні голоду ні втоми. Одна лише його головна думка заступила усі його побічні бажання — дістатися до Миколки, якнайскоріше. Тому то з нею йде вперед.

**
*

На політичному горизонті збиралися вже малі хмаринки, які вневдовзі мали перемінитися у громові хма-

ри. та буревісні блискавки... Але одного дня, таки трісла бомба... Гітлер пішов війною на Сталіна. Недавно ще такі сердечні приятелі, а тепер вороги... Вперед йде побідно німецьке військо, сунуться гусеницями танки по полях і дорогах, та гордо піднесені дула гармат впевняють людей, що цей буде побідником. І дійсно, без бою майже гнався Гітлер за Сталіном, а той ледве встигав утікати.

**
*

Б'ють дзвони радості по всій Верховині, бо завітав на рідну землю, як думалось, очікуваний Великдень волі, що оновив радістю, щастям і надією вільних синів гуцульської землі. Б'ють дзвони по всіх церквах гуцульських і їх золоті звуки несуться симфонією радості по високій Черногорі, по долах і верхів'ях полонин. Сповідчають, що оце не стало вже жорстокого наїзника... Зник з її землі бузувір, який недавно так панюшився, скаженів, і жорстоко розправлявся з її жителями. Не стало того, хто замикав церкви, забирав дзвони, в'язнив священиків і засилав спокійних жителів Гуцульщини у далекий Сибір...

Лише не радіє гурток гуцулів, зібраних коло Гуцульського Музею. Вони хоч дивляться перед себе, та їхній погляд без життя. Бо гуцульське серце зранене докраю. Їхніх синів, молодих легіників оце забрали з собою... Вони, що ховалися перед арештуванням у горах, на вістку волі поспішили на діл, до своїх рідних хат, щоб поклонитися рідній неньці і дедьові... щоб привітати їх з надходячою сподіваною волею... Але не всі зайшли далеко. Вороги заховались, а радше вернулись на кілька годин, щоб побешкетувати!.. Погуляти! З роду в рід буде пам'ятати про те вся Гуцульщина. Чотир-

надцять їх половили, і повели до музею. Цілу ще нічку блимало світло по його кімнатах. А коли їх вже врешті не стало, то і світло щезло з ними. Бо гуцульські хатки, хоч позакривані за зеленими розложистими соснами і смереками, мали очі, — усе бачили. А ніччю, утікаючи, вже нікого зі собою не провадили. . .

— Люди добрі! Де ж наші легінчики поділися? ! . .
— голосили печальні матері.

— Ей, газди! Шукайте мого Василька, шукайте! Віщує моє серце, що його між живими вже немає. . .

— І мого Гриця нема, і Парациного Федя нема і, адить, усіх шукаймо. . . Вони їх там залишили! . .

Усі разом перешуковують кожний куток, обстукують кожну стіну, у кожну щілину заглядають, підлоги підважають, та ніде ані сліду.

— Стійте! — несподівано сказав газда, будівничий того музею. — Підвал не так колись виглядав, як я його будував. От тут на цьому місці, повинен би бути ще льох.

Копають, риють землю, джаганями б'ють по ній. . .

**
*

Лежать легінчики всуміш зі собою. . . Пов'язані їх руки колючим дротом дозаду. . . На скронях, на лиці, по одежі, — засохла кров. . .

Плачуть батьки, ридають матері, головами б'ють об німі стіни музею. Христом припадають над ними. . . А вони мовчать, бо пам'ять вже їм віддзвонила. . . Відб'язують уважно колючий дріт, що впився у їхні молоді руки. . . Тринадцять легінчиків зложили один коло одного. . .

А де чотирнадцятий? Де?.. Їх було чотирнадцять, як їх вели. . . Хтось заглянув у димар.

— Є!!!.. — вирвався оклик радості. — У димарі є людина!..

Розібрали димар в одному місці.. Вийняли уважно, мов яку дорогоцінну цяцьку. Положили на стіл..

— Ой, горенько! Та це ще дитина. Такий молодий, мов школяр, а білий, як голуб.

Вдивляються уважно на нього, а він відкрив помалу свої очі, повів кругом по людях і знову їх замкнув.

Закликали лікаря, який взявся його рятувати.

Відійшов Грицько від свого сина, що лежав впоряд других на землі і приглядаючись уважно, впізнав Олега, при якому вже заходився лікар.

— Це Олег, — внук нашої їмості.. Він до мого Миколи в полонину пішов. Але ж і білий він став як голуб.. Це з жаху він так посивів.. Ой Боже! Нащо вони так скоро сходили з гір!.. — І заплакав гірко..

**

При великій опіці лікаря, Олег скоро приходив до сили. Ба, вже і по шпитальній кімнаті проходжувався. А Грицько, батько його вірного друга, Миколки, частіше до нього навідувався. А одного разу й каже:

— Ти вже незабаром вийдеш зі шпиталя. Я і так сам — як палець. Ходи жити до мене. Удвох то й не так тужно нам буде.

І ще один раз, може в останнє, прошилось болем його серце. Коли споглянув з Грицькового подвір'я у сторону бабусиної хати, то бабусиної хати вже не було. Щоб затерти за собою сліди, утікаючи, енкаведисти спалили її. Крізь вікно Грицькової хати не міг Олег дивитися на ту оголену рану, що у вигляді обгорілого, обсмаженого комина являлась усе перед його очима. І хоч який великий сангімент мав до Грицька, Олег остаточно

но вирішив, що не залишиться тут, але повернеться до Маруків, до своїх дорогих добродіїв, що у тяжку хвилину його життя подали йому свою батьківську руку.

І вирушив він знов у дорогу...

ХАЙ ГІРШЕ, АБИ ІНШЕ!

Тривожиться Анна без міри. Та може б і не тривожилась так, коли б перед її очима не являлась сумна картина грядучих змін на рідній землі. І хоч її життєвий виднокруг не сягав далеко, все ж і він не дає її надії на краще завтра. Той виднокруг вже притемнився чорними хмарами, тому то вона й тривожиться, хоч чоловікові що інше говорить. Це на те, щоб троха посперечатись з ним. А то він прийде з праці додому, сяде за стіл і дивись, нема з ким поговорити, бо встромить носа в газету і, здається, що весь світ його не обходить. А є про що говорити. От шепочуть між собою люди, що поляків вкоротці вже не стане... От, тоді би то відіхнути повними грудьми на своїй землі. Бо то вже осточортіла її та пиха, те зухвальство польських зайдів. І хіба лише їй?!.. З будь-якою справою до них зайде її Андрій, то не узгляднять, жадного зажалення не возьмуть під розвагу, а лише так, мов з ласки вислухають та все дзінькають по-польськи, немов то не горстка їх живе серед українського моря. А останньо, то вже таки каменем стало у її грудях: ниву сусідську, що то через межу, не дозволили їм купити. Кажуть, закон такий вийшов, що десять миль від границі не можна українцям жадної землі купувати, бо то погранична смуга... А ляхам можна?!.. А жидам можна?!.. А чума на них упала б, Іроди лукаві!.. До чого вони вже добираються.

Аж ось трохи від серця відлягло, бо вже явно говорять люди між собою, що коли поляки відібрали від

чехів землі на Одрі і Ніссі, то поради напевно вкоротіть скажуть їм: гальт! Коли ви такі справедливі і мудрі, що свого не попускаєте, то ми не попустимо вам Галичини і Волині, бо вони, законно — частини України, а ви їх незаконно собі загарбали. І як поляки добровільно не віддадуть, то можуть на них піти війною. Хоч для нас і один, і другий є ворогом, та все ж таки може там, у Києві, в уряді наш чоловік сидить...

— Чуєш Андрію, що вже люди говорять? — відірвала його увагу від газети.

— Та чую і можливо, що таке станеться. І знов ворог лютий може собою залляти нашу землю і знов горе...

— Та яке там горе, Андрію! А зрештою, нехай буде гірше, аби лише інше...

— Ой, тебе як бачу, життя ще нічого не навчило. Коли б ти перечитувала часописи не від останньої сторінки, але читала передовиці, то не одно довідалалась би, що те, "інше" то ціле пекло жаху, терпіння і смерті... Тому замовчи і не викликай вовка з лісу!..

Але Анна не з тих, щоб могла загамувати бурхливий потік своїх почувань, що тепер мов повинню заливають усі її думки. І знов вона відриває чоловіка від газети і знов виливає перед ним свої міркування:

— От, подивися лише Андрію, — переконувала його далі, — чи жаліти нам того, що можуть прийти другі окупанти?.. Та може не будуть вже такі як ці! ?.. Бо сам знаєш: прийде до нас у гори сякий-такий, скоцблений, посинілий від свого гаразду поляк. Спочатку удає покірного, а потім, коли прибереться на працю та підгодується — а все на нашому хлібі — то вже голову дере, та йде, як гусак, нікого вже не помі-

чаючи. Тому то я й кажу, що хай прийде гірше, аби лише інше. Нехай вже раз і їм увірветься. . .

— Та цить вже раз, Анно, цить! Розговорилася, як доброго року. Чи це хіба від нас залежить, що новий ворог може до нас знова прийти? Пощо ними голову собі сушитимеш? Що станеться, те станеться, нас ніхто про нашу думку у цій справі не поспитає. Тому й не думай про них.

Та як Анні не думати про них? Оце знов нова вістка дійшла: Гітлер задумує відбирати від поляків свої землі. О, коли б це лише була правда! . . Нехай собі побудуть під чужим чоботом, та хай закоштують того гарразу. . . То одно таки виглядає напевне, що коли Гітлер задумує відбирати свої землі, то відбере, бо то не з Грицем справа. . .

І відобрав, і поляки розлетілись так, що й знаку по них не стало. Наче й ніколи не панували на наших землях.

А це вже Андрій, вернувшись з праці сам її новину приніс: Гітлер зо Сталіном скумались. Що? . . Це все мов у якому кошмарному сні, що й часу нема своїх гадок зібрати. Одно по однім так скоро наступає, що Анні здається, що вже ніщо нове не може більше статися на цьому світі. Це хіба вже Содома і Гоморра. . . Це вже світ валиться у пропасть. Аж у голові від тих вісток крутиться. А все ж таки її дуже цікаво, чи Андрій змінив урешті свій погляд на ту справу?

— Андрію, як ти думаєш? Може воно для нас не буде вже так трагічне?

— Не лепечи своїм язиком без кінця і міри! Один ворог відійшов, другий лише паношиться, а третій гірший, як надійде, тоді побачимо, що ти тоді скажеш. . .

Внедовзі прийшов новий ворог, як на замовлення Анни: інший, та гірший, та ще й червоний. . .

**
*

У шкільній залі на трибуні, серед червоних прапорів, дебела постать депутата до Верховної Ради, — таки свого Ілька Гринчишиного, що то тепер Онуфрієвичем зватися став — зайняла почесне місце при столу. Оподалік з уряду комісар, а подальше від нього.. Анна очам своїм не вірить: це Аба! Аба Гіршгорн, що то грибами і шкурою торгував і належав до середньої кляси заможних "обивателів". Це той Аба, що за "небіжки" Польщі разом з оцим Ільком, теперішнім депутатом ішли, ба, навіть несли на своїх плечах труну зі своїм одноступцем Семеном. А труна була покрита плахтою, та такого самого кольору, як і ті прапори, що тепер побіч. Це був похорон, якого ніхто до того часу не бачив: без хреста, без священника. . . Музика трубна грала. . . А над відкритою могилою — Аба промовляв. Стояв над нею у шапці на голові і приказував: . . .

"Семене, Семене! Чи ти чуєш, як тобі музики жалібного марша грають? . . А ти поспішився, щоб з нами у марші разом кроку не тримати? . . Але бачиш, ми всі як один, — карні члени нашої партії зійшлися над твоєю могилою, щоб тобі останню почесність віддати. Чи ти бачиш нас засмучених, пригноблених, бо ти ненадійно від нас відлетів, як та птиця у вирій. . . Тому виглядати будемо тебе з весною. А весна вже не за скелями. Весняне сонце вже ятриться, збирає стільки запасу енергії, щоб у наші серця вляти, для праці, для будови наміченого світу. Тоді тебе розбудим зі сну. Тому віримо, що ти не вмер, але живеш і з весною таки вернешся до нас — щоб нас засумованих потішити. . .

Анна з цікавості пішла на той похорон, бо хотіла побачити, як то людину без священика ховати будуть. Сумно їй було на те дивитися, але на почуті слова Аби вона силою здержувалася від сміху. Та дехто таки угло-с розсміявся. Ще того самого дня облетіла містечко вістка, що Семен не вмер, але з весною з'явиться серед Аби й Ілька, це прецінь вже мусить бути правда, бо ж це Аба казав...

А тепер диви: Аба є на трибуні і знов разом з Ільком, але вже Онуфрієвичем, депутатом, і знов оба на одній скрипці грають... Але Семена нема! Довгу промову втяв депутат Ілько. Він дякував від імени "народу" советській владі за визволення Західної України від "панської Польщі". Говорив він про усякі дива і блага, які злука наших земель зі собою принесе нам в дарунок, та про усякі гаразди, що ждуть щасливих советських громадян. На закінчення своєї промови питався, чи хто з присутніх має якісь свої завваги чи запитання. Він радо вислухає і віддасть під розвагу там, де слід.

Мовчать усі, мов їм язика заморозило. Але Анна від чого? Глянула сюди-туди — ніхто таки не збирається забрати голос? Аж дивно їй стало, що у нікого відваги не достає. Є прецінь стільки наболілих справ, про які таки годиться розпитати. А чого їй боятися? Прецінь ще за Польщі вигнала з хати "пшодовніка", коли той чіплявся до її чоловіка, немов то з заграниці літературу підпільну дістає.

— Товаришу депутате! Я маю одне скромне запитання, яке кожному з нас не виглядає таке скромне, бо лежить боляком на серці: коли же врешті по крамницях будуть розділювати — принайменше для дітей — при-

діл цукру і хліба? Вже всі наші запаси, які були до цієї пори, вичерпалися. А дітям треба ж дати їсти. . .

— А-я, а-я... — почувлись притакуючі голоси, бо в той час Анна немов явилася речником їхніх думок та їхніх наболілих питань.

Піднісся ще раз зі свого крісла депутат і поважним, як пристало його становищу — голосом, почав говорити:

— Товариші і товаришки! Ви знаєте, що нашому урядові у Києві не є байдужа доля усіх нас, а понайбільше наших дітей. І на цьому місці я хочу ваші наболілі місця таки зразу вилікувати. . . Я, — як знаєте, їздив до Києва на з'їзд депутатів. Поза справами партійними я мав приємність не одне гарне подивляти. Аж серце радувалось, що то все своє, рідне. Між іншим завели мене до величавого м'ясного заводу. Та розговорюватись тепер багато не буду, бо на це треба би було довшого часу. Лише скажу кількома словами: коли я опинився серед безконечних рядів ковбас, то бігме — я сам не знав, як з-поміж них вийти. Я поміж ковбасами таки заблудив. . .

Притишені хихикання та веселі жарти тихим пошумом пролетіли по залі. Зніяковілий депутат пристав на хвилю. А потім обвів поглядом присутніх, і коли впевнився, що заля притихла, продовжував далі:

— У Києві, рідна наша українська радянська влада. Знайте, вона за вас дбає як рідна мати. Вже заладували у вагони всякого добра для вашого вжитку і ті вагони з добром вже їдуть до розподілу. Лише. . . не треба вам пригадувати, бо самі здорові знаєте, що війна спустошила нашу землю, а з тим і понищила залізничі рейки. І все те тепер скорим темпом направляється і

за тиждень-два уже усякого добра будете мати по ву-
ха. Лише не будьте такі нетерпеливі! Помучтеся ще тро-
хи, а це вам оплатиться.

Так помучитися трохи й треба, — подумала і собі
Анна, та з людьми пішла додому.

Минув не один тиждень, та вже другий місяць до-
бігає, а по крамницях і далше нема приділу для дітей.
Лише батьки живуть надією, що все ж таки "наш"
уряд у Києві не залишить дітей на поталу.

І одного разу вже з досвіта вичікують жінки біля
крамниць, бо рознеслася вістка, що в одній з них бу-
дуть напевно розділювати приділ для дітей. Ждали дов-
го, але приділу не було. Тоді гурт жінок домовився
піти вечором ще до Аби Гіршгорна. Він прецінь має
"плечі", то напевно скоріш за депутата подбає за при-
діл.

Сумерк вже надобре насунувся на містечко. Це мо-
же й ліпше, бо ніхто не буде знати, до кого і за чим во-
ни зайшли. Ввійшли до обширного будинку і опини-
лись в кімнаті ніким не спостережені. Що це?!.. Серед
полум'я свічок лежить на білій скатертині калач.. Ве-
ликий, рум'яний, та запашний-запашний!.. Ще й ма-
ком поверх посипаний.. А побіч ще й пляшка вина.
От-такої! А їхні діти й куска чорного хліба не мають.
Серце з жалю стиснулося. А далше думають, що це за
оказія така сьогодні для Аби? Та це ж п'ятниця, ша-
баш. Треба чимдуж утікати, щоб Аба їх у такій си-
туації не побачив. Та запізно. Аба побачив, бо відчи-
нив з другої кімнати двері і на їхній вид розгубився.
Але зараз склав приємну усмішку, що аж розплива-
лась на його масному обличчі.

— Ну, і що скажете доброго, товаришки?..

— Та що ж ми доброго можемо сказати, — каже Анна, заєдно глипаючи на калач. — Наші діти не мають що їсти.

Потішив їх, що зараз таки на другий день, піде до самого комісара у їхній справі.

Але при відході, таки при дверях, Анна не стерпіла, щоб не висказати своєї думки.

— Аба, не гнівайтесь, що я хочу вас поспитати: на мітингах ви і другі такі як ви, говорите, що Бога немає. А чому ви для свого бога у шабаш свічки світите та ще й калач йому спекли?!..

— Люблю я вас за це громадянко, що ви такі відверті. І думка ваша на часі. Бо бачите: світ старий зникає, а приходиться новий, без богів та без забобон. І от моя мама... вона живе ще у старому світі та це вже недовго, бо вік у неї такий. Я вже її і сварив, і ганьбив, і дорікав, але що з нею зробиш?! Вона стара, та дурна, тому мене не може зрозуміти. І я подумав собі: коли вона хоче вірити у Єгови, то хай вірує! Для нікого з цього ущербку не буде! Як є Бог, а вона молиться до нього, то піде до неба. А коли нема Бога, то що вона взагалі стратить через те?!

Соломонова відповідь — нема що й сказати — її ще більше засмутила, але не облегла їхніх наболілих питань.

**
*

А приділу як нема, так нема. Вже третій місяць добігає. Але одного разу дійшло до їхнього відома, що приділ таки остаточно вже будуть давати. Від третьої години ранку ждуть біля крамниці у черзі. Та надармо. Приділу не буде. Огірчені, бо обдурювані, повні жалю і злоби. Бракує лише малої іскри, щоб розпалила во-

гонь, а з тим можуть вони піти на ризиковний крок та розбити склад з поживою.

— Всі, як одна, ходім найперше до депутата. Ще оцей один раз спитаймося його, де є приділ для дітей.

Ідуть громадою, а Анна попереду. На дворі ледь світає. Стали під хатою депутата, біля вікон, та гукають, щоб вийшов до них. Ні слуху, ні диху! Навіть за слона на вікні не порушиться. Стукають у вікна та депутат не відзивається.

— Виломім двері, бо заховався, мов тхір...

— Немає відваги стати перед нами і світити своїм лицем, бо пробрехався, сарака...

— Ільку, виходи!..

— Онуфрієвичу, вилазь зі своєї палати!.. Ану-ко відчини, бо таки зараз виломимо двері своїми плечами.

— Депутате! Чому нас так довго за ніс водиш?!..

Безмежна тишина налягла на все. Здавалось, що не лише депутат, але все довкілля поснуло твердим сном.

З гурту відділилося декілька жінок і підставляючи свої плечі під двері, стали на них натискати... У ту мить з'явився депутат... Висунув свою голову, а властиво половину лица, і крізь шпару дверей став їх просити:

— Не робіть халабурди, жінки, успокійтеся! Я вам прирікаю в останнє, що завтра вже будете мати приділ для своїх дітей.

— Ні, досить ти вже нам наобіцював!

— Золоті гори!..

— Обіцяв пан кожух, тепле його слово...

— Та коли панів уже не стало...

— А-якже, бо тепер уже усі стали дідами...

— Та успокійтеся громадянки, я на цей раз...

— Та вже досить нас баламутити. Ходи до нас до гурту, на двір. Нехай ми востанне при свідках почуємо от-тут твою обіцянку...

Він став помалу закривати двері, але жінки не дали йому цього зробити. В одну мить мали його вже в своїх руках. Тягнуть його силою надвір... А ранок зимний, морозний. А він босий, у піжамі. Його скуйовджена чуприна мов льняне клоччя, що от на прядиво приготоване. Очі його лише бігали навкруги, шукаючи підмоги у своєму нещастю. Але містечко ще спало. Навіть вороння, що все так гучно крикало, і те ще не пробудилось.

Депутат Ілько стоїть серед жінок скулений, обгорнувшись руками. Тягнуть його до гурту, але він пручається, як норовистий кінь, та відбивається на всі боки. Та перед силою йому не встояти. Не дають йому спокою, то торгають, то щипають, то тягнуть за рукави, ба вже й сорочку дерти почали.

— А-ну-ко жінки, подивіться, який у нього вигодований живіт. Це на кошт наших дітей!..

— О, тепер на назву живота є вже нове, радянське слово: пузо... Так на мітингах навіть оцей наш депутат говорив, про капіталістичних п'явок, що вони на нашій праці паслися, та плекали "пузо"...

— Ану, покажи й нам своє вигодоване пузо... — та й сміються без міри.

Його сорочка подерта вже, у стрипіхи розлазиться, та таки на очах присутніх зникла з його плечей.

— Та дайте спокій, та дайте спокій... — заєдно повторював депутат, а зуби із страху, чи від зимна, лише цокали об себе, і голос його виходив тремтячий. А ще так недавно, так самопевно пишався на трибуні

поряд з Абою і комісарем, і представляв собою таку велику шишку.

— Дивіться на Ілька, який він тепер серед нас став смирний.

— І соромливий, як дівчина...

— Ілька, депутате! А ти у Києві між ковбасами блудив?!..

— Та блудив, — гуртом за нього відповідають.

— А тепер пора поблудити трохи коло нас...

Знов його щипають, скубають, а він, обороняючись, скоцюблено плигає, та вертиться в усі боки, захищаючи себе руками. Та хто зна, чи не були б обскубали його з життя, коли б у критичний момент не з'явився комісар, повідомлений кимсь про бабський самосуд над депутатом.

Комісар побачивши його у такій комічній ситуації не міг здержатись від сміху, хоч як опановував себе. Довго старався прийти доладу, хоч як те все трагікомічно виглядало, а коли опанувався, сказав:

— Громадянки, — розійдіться додому спокійно. Завтра вже будете мати бажаний приділ...

— Але не здурите нас так, як депутат дурив, — відізвалась Анна.

— Не здурю! Це вже я даю вам своє радянське слово честі!..

За той час депутат Ілько, напівнагий, зайцем поскавав до хати. А жінки заспокоєні радянським словом честі самого комісаря, розійшлися по домах.

На дворі утихомирилося. Комісар додержав свого слова, бо діти дістали приділ, а Анна хвалила комісаря, що ось свій не поміг, бо на її думку він байдуже поставився до тієї справи, а поміг чужий.

— Вважай жінко, щоб на нашу голову ти не стягнула якої біди!..

— Біди?! Та за що? — засміявшись, сказала. — Їжа для дітей, це не політика!..

**
*

Прийшов врешті кінець пануванню нового окупанта... Вже здосвіта виїжджають родини старшин автами, підводами, везучи зі собою усю хатню обстановку... Їдуть та їдуть. А деякі мешканці містечка поставили край хідника й дивляться їм услід, ніби засумовані, а насправді втіха — аж душу розпирає. Дивиться Анна, минає їх вже останнє авто наладане вщерть усяким барахлом. А останній, серединою дороги, іде... Хто це?!.. Впізнала: це комісар, отой, що приділ хліба постарав дітям...

— Щасливої дороги!.. Щасливої дороги!.. — услід комісареві кричить Анна, махаючи рукою на прощання. Це ж бо вона мала до нього не абиякий сантимент. Комісар зупинився серед дороги багрянний, мов буряк. Скорим рухом руки вийняв пістолю і підносячи його в напрямку Анни, кричить:

— Ти смієшся з нас?!.. Тепер нещаслива, але будеш щаслива!..

І вистрілив у її сторону. На щастя, Анна не ждала вистрілу, але попри вугол хати дала драпака, що чоловік і другого дня не міг її знайти. Аж під вечір вийшла з-поза загороди охляла з перевтоми, що на ногах стояти не могла, перелякана і голодна.

— Андрію, а чи їх дідько уже забрав?!..

— Ага, недавно ти ще говорила, що хай буде гірше, аби інше. А тепер уже прийшла до голови по ро-

зум, бо вже іншої співаєш?!.. Та добре, що ще не запізно, бо могло бути гірше, багато гірше!..

Анна винувато схилила свою притрушену сіном голову в долину, аж чоловікові стало їй жаль:

— Ну, ходи вже до хати, ходи!

І попровадив за руку, як дитину, додому.

ЕНТШУЛЬДІГЕН ЗІ...

В сумерках літнього вечора на старій спорохнявільній лавці, покритій мохом, сиділа стара жидівка, та гіркі думи розбирала... Кругом лавки у городчику плахтами розрослися лопухи й покрили його собою. Лише де-не-де будяки випнулися вгору й самопевно ждали на свою жертву, щоб причепитися хильцем і з нею вийти з городчика дальше у світ, у мандри... І вона думає, що в її голові так, як в цьому запущеному городчику — розіслалися безпросвітні, темні джунглі думок, що й не розбере, що воно таке. Одно лише знає, що ние чогось її серце. Бо той Хаїм... чого ж він учора такі страшні речі розповідав? О, Хаїм таки її надобре налякав... Глянула кругом по сусідських садах і ніби від леготу вітру душа заспокоїлась на хвилю. І думає: чому їй не було частіше приходити до цього городчика, сідати на оцій лавці й наблизитись до землі, до природи, бо, прецінь, як не завтра, то вкортці таки прийде до неї та хвилина, що піде на лоно Авраама... Бо ще до вчора вона про це якось не думала, і зрідка ходила у свій городчик. Та, врешті, чого було їй ходити, коли крізь вікно фронтової кімнати видно їй було і небо, і землю, і людей на ній... За це вона своє вікно любить, мов рідну душу, бо воно багато казало її впродовж цілого життя. Воно розказувало місцеві новини: хто побрався, кому родина прибільшилася, хто помер, а навіть хто дома побився... Вона усе знала! Бо попри її вікно пливло бурхливою рікою зовнішне

життя, в якому вона хоч не брала участі, однак з ним, мов одними легеньми віддихала...

А колись її життя не проходило от так як тепер при вікні, о, ні! Вона мала і свою гірку минувшину, а з тим і не одне горе пережила...

Перше: як Хаїм з нею одружився, то їхнє життя не було багате в достатки. Але з часом і воно поліпшилося, головню тоді, як Хаїм розкинув одну фронтову стіну в хаті й зробив з неї широкі сіни та вїздову браму і прибав на ній друкований на блясі напис "Пропінація"... Тоді то що середі гуцули кіньми заїжджали до них на попас, а то й на нічліг, а при тому все капнула їм якась шустка... А як ще оселедців намаринувала, напекла балабушків з цибулею і малаю, і свій крам поставила у вікно то й торг підбільшувався. І так капав їм грейцар до грейцара, аж стільки їх накапало у щілину підлоги в куті кімнати, що коли Хаїм відбив дошку, то вже було стільки, що могли зачати більший гандель. Перепродував він і се, і те, а таки найбільше грошей заробив на шкірі. І жилося вже їм, як у Бога за дверми. Але минув рік, минув другий, ба вже й десятий наскочив, а у їх спільному житті Єгова не давав потомства.

Зажурився Хаїм і чим раз більше став сумувати. Одного разу закликав її в кімнату та й каже:

— Сурко! В талмуді стоїть, що дерево яке не родить, треба зрубати...

А в Сури серце занило... З жалю і зо страху немов перестало битися. Бо Хаїм прямо вирвав ненадійно з її душі приховану нею болячу думку... Вона з тією думкою щодня лягала і вставала. Та думка ходила за нею,

квильячи, як покинуте пискля при битій дорозі... І страшно їй стало...

— Сурко, чи чуєш, що в талмуді написано? — допоминався свого Хаїм.

— Та чую Хаїм, чую!.. — тремтячим голосом, розбита душею притакнула вона.

— Розійдімся Сурко, бо буду мати гріх, як рід мій вигасне!.. — запропонував Хаїм.

Сурка на те вже нічого не відповіла. Цілу ніч просиділа на ліжку й просила заєдно Єгову, щоб дав їй настільки сили та відваги, щоб такий тяжкий удар, як розлука — пережити. Прецінь вони за стільки літ разом прожитих ніразу не сварились. Ніколи один одному прикрости не зробили і не ображали себе. Жили в найбільшій пошані й боязні перед Єговою... А тут раптом кидай один одного і ставай вже собі зовсім чужий... І тоді сльози покотились з її очей.

І що таке сталося із нею, вона й тепер не може дати на це відповіді. Невже ж вона задрімала? Не знає, *але пригадує собі*, що побачила немов огненна куля пробігла перед її очима і зашумівши, зникла за вікном. Тоді вона глянула сюди й туди аж бачить, а то вже на світ благословляє, а проти вікна на телеграфному стовпі сидить пташка й людською мовою наче співає: "Ти не винна!.. ти не винна!.." і так в одно. Вона сіла на ліжку й роздумує за ту вогненну кулю, а пташка все її думки перебиває, немов до самого її серця добирається та все щебече: "Ти не винна!.. ти не винна!.."

Застановилася Сурка над тим усім. Невже ж це якийсь знак зісланий для неї самим небом?!.. І раптом почула у собі якусь перемену, якась сила відродила її, а з тим і взяла постанову. Нетерпляче вже жде тієї хви-

лини, коли Хаїм стане до свого щоденного зайняття. От, чує, вже його кроки. Відчинив двері, а вона йому на привітання й каже:

— Хаїм, ходи ближче, кілька слів хочу тебе спитати. Скажи мені, Хаїм, чи жили ми разом щасливі?!..

Став Хаїм перед нею, як звичайно, засумований, а там підняв голову і дивиться питаючими очима на неї.

— Так, Суро, були ми щасливі, але тепер те наше щастя прикрила тяжка безнадійність нашого бездітства...

— І треба нам уже, Хаїм, розійтися на все і більш ми один одного не будемо вже знати, так, Хаїм?!..

— Так, Сурко, — повторяє він сумирно.

— І не жалітимеш, Хаїм, коли пригадаєш собі, що твоя Сурка разом з тобою тяжко гарувала і складала зароблений гріш до купки? Що вона для тебе була би свою душу віддала? Вона тебе доглядала мов малу дитину, навіть і тебе обувала... а тепер то вже забути один одного маємо, так, Хаїм?!..

— Ей, Сурко, — каже він до неї — не нівеч моєї душі, яка й так вже є розбита. Але інакше мені годі поступити, бо так нам наша віра каже...

— Добре, Хаїм, розійдемося!.. Але про одне тебе в останнє прошу: поїдь зо мною до лікарів до Львова, щоб вони нам сказали, по чій стороні є вина, що у нас нема потомства... Тоді моє сумління буде чисте.

Тут Хаїм видивився на неї та аж образився на почуті її слова:

— Хто винен? Хто винен?.. — з притиском повторював ці слова. — Та ж звісно і без лікарів, що лише жінка у цім випадку винна...

Одначе на настирливій бланганні Сурки таки поїхав

з нею до Львова. А ще й тепер, коли вона пригадає все те, то на лиці з'явиться якась неописано сумовита усмішка, бо зі Львова... ой, який маленький, та який прибитий, упосліджений, вертався її Хаїм і, як потапаючий бритви, так він держався її й благав упокорений:

— Не кидай мене на посміх кагалу, Сурко! Не кидай, бо котра за мене тепер піде, а я сам без жінки то пропаду у житті. А так, я буду ще більше працювати. Увесь свій труд віддам для тебе і тебе озолочу, лише не кидай мене на поталу...

Просив і перепрошував, як мала дитина. То хоча вона була дуже ображена у своїм достоїнстві, одначе все йому простила, бо таки жалко її стало Хаїма. Нехай вже там і без дітей, а в хаті не буде він її заваджати. І що правда, то правда! Він її подвійно тепер любив і шанував. Внедовзі взяли за свого від сестри малого Абу і виховали його у боязні до Єгови і в пошані до себе. І він ріс їм на втіху. А коли вже Аба став "під вусом", то Хаїм перестав вести "гандель", але передав у руки Аби. Тож сам Хаїм віддався тепер більше праці у хайдері.

За той час Аба розвів велику торгівлю. Вже відсилав вагонами шкіру, оріхи й гриби та овечу вовну, а з тим гроші, мов полу, згортав на купу. Та стара Сурка ніяк тим не тішилася. Бо жорстока на її думку хвиля переслідувань жидів, що лявіною котилася від гітлерівської Німеччини навівала неспокій на її душу. А ще учора Хаїм... Нащо було йому таке страшне її оповідати?... Нащо він таке розказував від чого вона тепер дуже затривожилася і, шукаючи душевного спокою, вийшла тепер у городчик, щоб вже і людей не бачити, але щоб на самоті роздумувати як то колись має впа-

сти кара від Єгови на жидів... Страшне! То було вчора: Хаїм прийшов з хайдеру, як звичайно, на обід. Вона поставила на стіл печену курку та такий гарний рум'яний штруцель, що аж вісімь яєць дала до нього, та ще й пляшку вина подала до того. Але Хаїм навіть і не глянув на стіл. Сів на крісло посоловілий та спустив очі у землю. Заходить вона до нього і сяк, і так, а Хаїм мов з каменя витесаний сидить і здавалося їй, що ніби весь тягар всесвіту звалився на нього... Вже й Абі надокучила мовчанка, то він і каже до нього:

— Знаєш тату, що пишуть газети? Гітлерові приходить вже капут! Він має у горлі боляка, а лікарі кажуть, що то невилічимий рак...

На ці слова Хаїм немов пробудився зі сну. Глянув з докором на Абу й каже:

— Я знаю, що твоїми устами вийшло бажання чи не всіх жидів. Однак це лише побожні бажання!.. Сьогодні рабін казав... О, він ніколи на вітер слова не кидає... Він казав... що Гітлера зіслав на нас сам Єгова...

На почуті слова Сурка аж руки заломила та відсунулась в кут кімнати, вирячивши широко на Хаїма очі.

— Це за гріхи наші, у яких ми бродимо вже по вуха... Це за наші не пошановані закони, по яких ми вже топчемо своїми брудними ногами. Це так, як колись ще в старому завіті, де на жидів прийшла страшна кара, бо вони відступили були від Єгови, а стали поклонятися золотим тельцям... Чи й тепер нас золото не сліпить?... Чи не кожний з жидів не радий би був згортати золото до своєї кишені навіть і в суботи?... І йде Божий бич в особі Гітлера... і буде він нас по спинах смагати аж до крови й буде нас гнати в усі кінці світу... І так, як колись на пустині, квиліти будемо спрагнені,

голодні, шукаючи рятунку. І підносити будемо благально руки до Єгови і в тяжких хвилинах нашого безнадійного життя кликати будемо у розпуці: О, Єгово!.. Ти нас опустив!..

Сурка аж здригнулася від почутих слів і відсунулась ще далше, аж у кут кімнати, згорнувшись у клубок... Лиш Аба дивився на тата немов непритомними очима й жадібно ковтав кожне почуте незвичне слово, що каменем западало в його душу. Нараз Сурка піднесла обі свої руки і підійшовши ближче до Хаїма, благуючи казала:

— Перестань уже Хаїм, не кажи таких страшних слів, не кажи!..

**
*

Минув ще деякий час, але Сурка не сидить уже при вікні. Вона знайшла собі місце у щілині за піччю й стала за широким коминьом, та лише голову вихиляє, дивиться здалека на світ Божий. Поправді, то для неї тепер і світу Божого немає... Ото надійшла якась жахлива, кошмарна картина, взята хіба із самого дна пекла, та собою усе довкола закрила... Нема вже ні людей, ні сонця, а є щось таке страшне, від чого вона рада би була стати гідким червяком і заховатися під землею, або стати малою мишою і скритися у тій щілині підлоги в куті кімнати, де у своїй молодості грощі складала.

Ото за вікном, вона чує, як повільно, але твердо, кованими чобітьми ступає хідником гестапівець, а кожний його крок, то мов ніж у саме її серце... То знов здається їй, що той тяжкий чобіт вже ступає по її грудях, толочить та давить до болю, аж дух їй спирає. Тому то вона рада була б почути хоч одно слово розра-

ди. Рада б, щоб Хаїм стояв отут коло печі разом із нею, то може би не так страшно вже їй було... Але Хаїм від досвіта до ночі стоїть при вікні від саду, загорнений у телеса з прив'язаними Божими приказаннями на чолі та киваючись, заєдно молиться. Ох і як гаряче молиться. Його молитва вогненною скаргою несеться до Єгови, то знов тихою покорою, від серця вщерть переповненого стражданням, квилить плачем істоти, що в безмежній розпуці переходить голосним криком і вривається в сад, та з шелестом яблунь затихає, губиться в ньому і от-от здається Сурі, що Хаїм в екстазі вдарить головою до одвірка і буде вже по ньому. Але ні, це молитва його печальної душі вулканом викидає на зверх усі свої скарги і терпіння, і шукає рятунку в Єгови та спасіння від наближаючого Божого бича на жидів. Бо предказаний рабіном бич, уже недалеко, вже за вікном.

Сура вже знає, що всі жиди, малі й старі, мають вийти о четвертій з рана вулицю замітати. Мають замітати вулицю гусаком, щоб і порошинки на ній не було. Бо має до міста завітати якась там велика "шишка" чи не сам гавляйтер... Тому то дорога має бути чиста, як дзеркало... Але ні Сура, ні Хаїм не вийшли, бо вони такі вже кволі, що і мітли в руках не вдержуть. А Аба, як добрий їх син, самих батьків у хаті не залишить.

З грюкотом відчинилися двері, а в них став зухвало гестапівець з гумовою палкою в руці. Сура завмерла зо страху... Вона відкрила широко очі і стала на місці, немов закам'яніла. Гестапівець ступив кроком до неї і палкою вдарив її по голові. Повалилась непритомна на долівку. Під Хаїмом зо страху затряслися ноги. Знов рознісся лоскіт удару по голові Хаїма... Десять Божих заповідей, що прикріплені з лівої руки ремінцями до

заповідей на чолі, надвое розкололись... Хаїм піднісся на коліна, згорнув до себе заповіді й притулив до вуст... І знов упав удар, і знов Хаїм повалився на землю, лише заповіді, які пригорнув до себе, на цей раз уникли побоїв. Він тиснув їх до себе з такою силою, що, здавалось, ніщо й ніхто не всилі відірвати їх від нього... Гестапівець упав вже у лють: за всяку ціну він хотів їх вибити Хаїмові з рук. Він бив Хаїма палкою по голові, по руках і хоч здавалось, що вже Хаїм не живе, та руки цілою силою таки тиснули заповіді до грудей. Тоді Аба приступив ближче до гестапівця і заслоняючи собою батька, просив:

— Змилосярдися над моїм батьком, він же такий старий! Якщо хочеш його ударити, то благаю тебе: удар мене двічі за нього!..

З уст гестапівця вийшов проклін гострий, як ніж і він б'ючи палкою і батька, і Абу, підганяв, щоб виходили з хати.

Старий Хаїм вже як колода лежав на долівці. Тоді Аба, схилившись, закинув його на свої плечі. Він йшов і ніс батька вже в останню дорогу...

Коли Сурка відкрила очі, то не могла нараз зібрати своїх думок і пригадати, що властиво сталося із нею... Її скривавлене лице, перерізане палкою оберталося кругом кімнати, немов шукаючи когось. Коли врешті збрала усю свідомість жахливої картини, вона схопилась із підлоги і погнала перед себе в місто. Бігла до збірного пункту, з якого виводили гестапівці жидів на страту. Не йшла, але бігла, наче її старі літа десь розгубились, наче чиясь невидна рука несла її у повітрі... Вкоротці з'явилась на судовій площі, де мав бути її Хаїм, її Аба, як зрештою, всі жиди з міста. Та нікого

вона вже на площі не застала. Лише ніби свідки недавньої драми, що розігралася на отій площі — неначе по несподіванім гурагані — валялися загублені черевики, частини одежі, кусні хліба і на малі кусочки подерті доляри. . . А над тим всім, високо на щоглі повівав прапор переможця: поломаний хрест, як символ перемоги і сили новітнього Джінгіс-хана. . .

Двері судового будинку відчинилися, а з них вийшов до Сури старшина гестапівців. Вона, хитаючись на ногах, останками сил благала:

— Розстріляйте і мене, і вкиньте у спільну яму, в якій лежить мій Хаїм і Аба, щоб наші душі разом. . . хоч по смерті злучилися. . .

Гестапівець ввічливо усміхнувся. Вийняв годинник і держучи його в руках, сказав:

— По наказу влади, акція на жидів якраз годину тому вже закінчилася. . . Еншульдїген зі, фрау — сказав, — що вашого бажання не можу вже виконати. Тому йдіть спокійно додому. Ентшульдїген зі. . .

Сурка, держачись поморщеними руками стовпа, на якому повівав прапор, сунулась до землі і безпритомними вже устами шепотіла: ентшульдїген зі. . . ентшульдїген.

ГНИ ДЕРЕВО, ПОКИ МОЛОДЕ...

Це свята правда, що в народніх приказках криється есенція життєвої мудрости. . . І одну з них наведу як приклад: "Гни дерево, поки молоде. . ."

Цю народню мудрість я так застосував до своєї Гафії, тобто дружини, що хочеться мені про це розповісти. Бо з вередливої, нестриманої у своїх висловах жінки, що помітувала мною на кожному кроці, зробив я цілком іншу, — немов переродив її зі злісницї, у добру і щиру подругу свого життя. . .

Ще як жили мої батьки, то Гафія вела себе сяк-так, стримано. Але коли їх не стало, то вона несподівано для мене самого, почала нараз показувати свої "роги". А ми обое ще молоді, усього як кілька літ тому побралися. Усе їй було негода, та все їй не так. Тому то й немале горе прийшлося мені перенести напочатку мого спільного з нею життя, тож розповім.

Одного разу то вона таки зовсім згедзалась. Як зачала злитись, як зачала сварити, то хоч було мені з моєї хати йти у світ за очі. . .

— Чого ж ти скривився як середа на п'ятницю?! . . Ходиш і гнипаєш удолину, як би що важного загубив. Ой, лиха мені година з тобою! Десь другі газди, як газди: самі знають як мають коло господарства заходитись. А от ти ходиш, як тіло без душі! . . Та йди неборе у кошницю та пацят повиганяй, бо ади, бігме, шульки розтягають по гумні. . . — сварила на мене.

— Розтягають, кажеш?!.. — І похапцем я вийшов з хати із цими словами, повний жалю і злоби. Повиганяв я пацят і подався до драбинястого воза, орчики направляти. Поправді, то ще далеко було до збирання снопів, але я радо шукав нагоди, щоб скоріш із хати, щоб не слухати своєї сварливої Гафії. Бо її вже ніщо хіба не направить. А моя душа болить, бо стільки вже в ній накопичилося упокорення, зневаги, що у ній, немов у тому потоці що онде перепливає межею, отак булькотить...

Під святочні дні, або таки в неділі, я часто мав спокій, бо заходив до читальні і радо прислухувався мудрим бесідам, а тим самим і відпочивав душею. Саме поприїжджали студенти на ферії у село, та у "Просвіті" завели розмову. А був між ними син нашого директора школи, що Романом звався. Ото, у нього була голова! Як почав було щонебудь говорити, то так усе прикладно розкаже, так усе вияснить, що мов на столі розкладе, так усе доладу. І я весь перемінювався у слух, бо любив мудрі розмови ще з малечку, — не критися мені з тим, — я мав нахил до книжки, та ба! — господарка була у цьому на перешкоді. От і чую, а той Роман говорить:

— І хоч людина, це найдосконаліше ество на землі, одначе вона приходить на світ уже у своїй природі з нахилом до злого... А це все ще залишилось у неї з праісторичних часів, коли то наш пращур з довбнею у руці мусів себе обороняти від ворогів, від лютих звірів або й здобувати собі їжу розбоем. І хоч та вдача людська від народження має нахил до злого, одначе не все мусить себе виявити злою. Це вже залежить від виховання, від обставин, чи вона виявиться на-

зверх у якомусь злочині, чи ошліфується і стане шляхетною, ніжною і по суті людяною. . .

А я це все вислухав і подумав за свою Гафію. Бідна вона! Може й цьому не винна, що у неї виявляється назверх ота дика, злослива, пращурівська натура. А обставини у неї до того були відповідні. Вона ще з малечку без матері, сиротою стала. . . І на мою думку, та пращурівська вдача вчепилася її цілою своєю силою, немов кліщами. Піду і поговорю з нею на розум, то може опам'ятається.

Розповів я її про все те почуте у читальні й кажу:

— Гафіє! Приборкуй себе потроху, бо у тобі загніздився отой праісторичний пращур зі своєю ехидною натурою. . .

А вона, як гляне на мене скося, як не розсміється голосно та нещиро:

— Оце найшов пра . . . щурів, — то тепер настарай котів на них, бо ще готові тебе з головою заїсти! . .

Та й регочеться, мов з ума зійшла. Ну, що мені було з такою жінкою робити? Змовчу. Гірка моя доля! Коли б я не походив з газдівського роду, то може і легше переносив би її зневажливі слова. Та хвалитися не буду, що я таки з газдівського роду, бо це хіба ціле село знало. Та ба, чи лише село? Усі поважали моїх батьків і наш рід: це за працювитість, за смиренність, за право обстояти свою честь і гідність. У моєму родинному домі й слова суперечки не було, так, мов би батьки і сотворені були на те, щоб у любові та пошані перейти все своє життя. А тут Гафія, моя жінка, жити мені не дає, та ще й зневажає. І так, немов з раю, полав я в пекло. Тому то я радо шукав лише причини, щоб вийти із хати. Тоді то йшов я своїми межами на чисте по-

ле або у ліс, то знов підшукував якусь роботу на дворі, аби лише здалека від неї, аби лише без сварки.

І не я собі її за жінку вибрав, ні! Це мій батько, царство йому небесне, засватав мене. От так, одного разу прикликав мене до себе до світлиці й урочистим голосом став говорити:

— Ти, Грицьку, доки гадаєш парубочити, га? Без кінця і міри так уже не можна! Пора й тобі вже раз устаткуватися та оженитися і газдувати, так як і другі парубки...

Я став, і хоч радий був тому, одначе засоромлено глядів удолину, бо хіба не скажу зразу: тату, я хоч би й зараз готов до сватання.

— Бо ади, Грицьку: я вже постарівся, ба, ще трішки, то ноги натягну. А неня ади, у постелі лежить. Нема кому її доглянути. А знов як нас не стане, то ти сам безрадний будеш мов дитина... Бо ади, дивися лише: всі парубки, як парубки — і чуби собі мастять та у викрутаси розчісують... І з дівчатами на данці і на музики. А ти мов який виродок від людей ховаєшся, та біжиш під яблуню, розвернешся і мов той безталанний — доночі лежиш під нею, роздумуючи... Тому ми з ненею урадили тебе цієї осені оженити, щобись не банував як нас не стане, що господарка розпадається...

— Так як ви скажете, тату, то так і буде, — сказав я покірно.

— А чи маєш ти, Грицьку, яку на приміті?

— Та ні, не маю.

Тут тато трохи помнувся, задумано перейшов кімнату, став передо мною і каже:

— А знаєш ти Петришинову Гафію?..

Я аж цілий охолов!

— О, о, це та, що при толоці? Ну хіба хто не знає її? О, хай мене Бог боронить від неї! Та ж вона така злісниця, така язиката, що всі парубки її оминають. Ой, ні тату, ні! . .

Але тато не відступив від свого:

— Грицю, я оце хочу вже раз з тобою на розум поговорити. Ти вдачею зам'який, а до того ще й до господарки не цікавий. Тобі такої й треба, щоб держала лад у всім. Тому моя думка лише одна, що Гафія для тебе немов самим Провидінням призначена. . .

Я стояв ні в цих, ні в тих та довго роздумував, що мені робити. Але коли вже батько так натискає, то хіба проти його волі мені не йти.

Післав я сватів до Гафії, та вже помалу мирюся з моєю будучою долею, бо мені і в гадці не було, щоб вона за мене та не схотіла піти. Але я дуже помилився. Вона через сватів прямої відповіді мені не дала. Сказала, що до одного тижня дасть мені знати. . . І так мені досадно стало, що Господи! Та ще й сором буде у селі, що мене навіть Гафія не схотіла. Бо по правді, мене парубки не долюблювали і не радо приймали до свого гурту, та ще й кпинами нероз збували. Та я їх і так оминав і до їхнього товариства не перся. Це тому, бо я був менш середнього зросту та до того ще й вдачею за тихий та й не задавався з ніким. Ой, лихий я став, бо у серці досада! Ціле село буде тепер сміятися з мене. І коли б це було у моїй силі, то перевернув би його горі дном.

Дзвони задзвонили на Вечірню. Треба й мені збиратися, бо коли не піду, то тоді ще скоріш мене найдуть злі язики. По Вечірні, як було все, йду кладкою через річку. Ступив я вже на неї, як із противної сто-

рони трьох парубків і собі ступає на кладку, хоч не повилазило їм, що я перший на ній. А передній, красунь на ціле село і гордий собою, гукає до мене:

— Уступися, Грицьку, бо бачиш, що парубки йдуть!.. — та вискалив свої білі зуби і регочеться. А кумпани й собі не відстають від сміху.

Ой, тьохнуло у моїм серці, мов би хто голкою вчепився, але гамую себе.

— Не уступлюся, бо я правий. Скоріш за вас на цю кладку я ступив.

А вони собі байдужі до моїх слів. Передній от уже став передо мною і грудьми вже мій ніс підпирає.

— Уступися, — каже, — бо жбурну тебе в річку, чуєш?!..

А в кожного з нас нове вбрання. . .

— Не уступлюся і не жбурнеш мене в річку!.. Скоріше вважай, щоб сам стрім головою у річку не полетів.

А сам аж тремчу, аж вгамувати себе не можу, так би дав йому штовханця, що аж. Стільки мені вже зневаги, стільки кепкування надо мною, то таки найбільше приперчила мені Гафія, бо хоч я не хотів її брати за жінку, то вона ще надумується чи має йти за мене. . . А до того ще й парубки на кладці збиткуються та насмішкуються надо мною.

— Уступися, — кажу з пересердя, — бо я був перший на кладці.

— Кому уступитися? ! Такій нюньці? !.. — Та й почали хихикати. . .

О, цього мені було вже досить! Хай знають нюньку!.. І як не замахнуся, як не викрешу зі себе сили, то одним замахом двох парубків я кинув у річку, а третій сумирно подався назад. . . З них ніхто цього не споді-

ьався по мені, що я по своїй тихій вдачі от таке з ними затію...

А по селі лискавкою рознеслася вістка, що Грицько, отой "нюнька", поскидав з кладки у річку перших парубків, що в селі...

І ще цього самого вечора післала Гафія мені відповідь, що йде за мене.

Це за оту кладку, як потім мені казала.

Спочатку пливло наше життя менш-більш помірковано у згоді й спокої. Але сталася подія, яка поклатла велику прогалину поміж нас обох. А хай щезне!

Було це так:

У зимовий, ярмарковий день, я вибрався якось до міста вола продавати. Прип'яв його мотузом до саней і раннім-ранком виїхав у дорогу. На торговиці обступили мого вола купці і кожний підбивав ціну, бо хотів його купити тому, що віл був добре годований. Продав його скоро і добрі гроші узяв. Надсподівано добрі, бо аж триста золотих! От зав'язав я їх у хустину і навіть на пиво не пішов, бо боявся обманців. Зв'язав я отих триста золотих у хустинку і вертаюся додому, як звичайно, — лісовою дорогою. Та боюся за гроші, щоб які злочинці не слідкували за мною і не напали серед лісу та грошей не забрали. Зав'язані мною гроші я вкинув до мішка і думаю собі, що як би так що до чого, то й ніхто не додумається, що гроші от так у мішку зневажливо лежать. Їду сніжною дорогою і роздумую, як свою Гафію урадую отими грішми. Всі гроші віддам її у руки, нехай ними орудує по своїй волі. Аж тут лежить на серед дороги — заєць... Розтягнув сарака свої лапки уперед і взад і лежить закостенілий як дерево... Став я та й беру закостенілого до своїх саней. "О-то, —

думаю собі, — ще й зайця Гафії привезу. Як кому везеться, то й півень несеться“... — Запхав його у мішок та їду. Але прийшла мені думка знов про гроші. Може би отак ті гроші з хустиною замотати зайцеві на шию?.. Так буде безпечніше, вразі як би напасники шукали у мішку за грішми. Грошей вони не найдуть бо будуть обвиті на зайцевій шиї... Як задумав, так і зробив. Обмотав шию зайця і вже спокійно їду. А дорога рівненька, як стіл і мов біленькою скатертю накрита... А така діамантова, така лискуча, що блистить мов самоцвітами до сонця. Аж очі від того прижмурюю, бо болять. А дзвіночки на конях, лише дзінь, та дзінь... немов на Різдво колядники, що то з вертепом ходять... А я у теплому кожусі та такий радий, такий задоволений, бо все гаразд мені повезло. А ще й кругом така краса, все біленьке, все таке святе, що аж хочеться клякнути у подяці небесам... А тут несподівано щось мигнуло перед моїми очима. Та це заєць! Хай собі біжить здоровий... Але... що це? На шиї у нього платок?.. Ой, як не скочив я зі саней та до мішка... і оторопів... Та ж це мій заєць та ще й з моїми грішми!.. Біжу за зайцем та де його догоню! А ще такі великі сніжні засипи. Ледве, що в снігу не потонув... А коні чогось почали форкати. Ой, горенько моє! Чи не занюхали десь вовків?.. А це що за нещастя на мою голову спало. Чимдуж біжу до саней та гальопом додому. А на зустріч мені Гафія: А як?.. А за скільки?.. А що?.. А я став, та й не знав, що її сказати.

От і з тієї пори почалося моє справжнє нещастя...

Але як звичайно у житті буває, у мені прийшла зміна: замість Гафії, я полюбив природу. І так, як той парубок, що чим більше дівчині приглядається, тим біль-

ше у ній краси бачить, так і я бачив красу природи і став тужити за нею. І це правда, що в мені із роду якась інша вдача, інша як у людей, тож я раненько до світанку вставав та йшов з хати. Та я не йшов до маржини, ні! Я ішов межами по косовиці, попри жита, зелені, великі біла кукурудзи, або в недалекий гай. А небо на обрії зі сходом сонця жаром розпалюється. Великі, сірі хмари, мов таємничі гори-скелі далеких обріїв — мандрують скупчено ланцюгами. Де-не-де з просоння перелетить птаха, а вітрець чуть-чуть шелесне і затихне у недалекому ліску. Поволі велике червоне сонце викотиться м'ячем з обрію і кине жмут проміння навкруги. То знов де гляну, стелиться зелений килим запашної трави, перетиканої розкішними квітами. А на листочках краплини роси, блистять самоцвітами до сонця. Там знов зашумить вітер і від нього травичка немов гнеться, немов хвилями зеленими по безмежному озері колишеться. А дуби он там на боці поляни, стоять гордо і випнулися понад смереки і п'ють вже своїми вершками тепло сонця. А я самотній серед поляни, вдихаю у свої тендітні груди подих свіжого ранку і радий би і небо, і землю пригорнути до своїх грудей, та... коли нараз перейду думкою на свою Гафію, то серце умить захолоне!.. Уся насолода красою природи — десь зникне, немов провалиться крізь землю, і я чимдуж збігаю додому. Нема мені життя від неї. Бо для неї я і не газда, і придуркуватий, і сякий, і такий... Ей, Боже! Що мені зі собою зробити?!..

А от одного разу, коли потихеньку вийшов я із хати, то Гафія вже за мною слідкувала. Устала з постелі і давай дивитися, де то її Грицько блудить... Заглядає до стайні — нема. До клуні — нема, до обори — нема...

А-гій на нього!.. Блуд його якийсь вчепився, думає собі. Аж дивиться, а я серед поля...

— От, де мій газда гречний!.. — здалеку кричить і дорікає. — А що ти Грицьку, попастися пішов, чи може хочеш зайця наздігнати...

Мов ножем, в саме серце дьогнула. А на її крик, то аж птиці сполохалися і розлетілися навкруги.

— А може хто тобі дав мадригану напитися, бо тебе блуд вчепився і водить мов сонного по полі?.. А-гій, на твою голову! З розуму вже чисто зійшов. От ліпше би мені було і світу Божого не бачити, як мати перед очима тебе, — проводжаючи мене додому, заєдно голосила. — Інші газди, як газди: встануть рано — та до хлівів, та до стаєн, а не так як мій Грицько — вийшов на поле, та як вовк на звізди, так і він на небо споглядає... одно йому лише бракує, щоб вив як вовк на полі... От чисто із розуму зійшов. О, абись повісився, то мені би легше було жити на білому світі...

До цієї пори я мовчав, мов яскраво побачив усю провину супроти своєї жінки і господарки. Але на останні слова я немов зі сну пробудився.

— Що, що ти сказала, Гафіє?!.. — недовір'яв я почувим словам.

— Та сказала, що наколи б ти повісився, то щезнув би із моїх очей.

— То виходить, що я тобі заваджаю на цьому світі?!..

— Аякже, бо ти ледащо! Тоді знала би, що у мене газди нема, то вже з мусу сама давала би лад у господарці...

— Ну, то будеш мати повішельника, не журися! І не

на моїй душі буде гріх душегубця... але на твоїй, бо ти цього хочеш!..

— За такого ледащо, як ти, не буде гріха, не журися... — відповіла злюче.

Відійшов я швидкою ходою, та попри сусідову стайню. А Микола, мій друг ще з юнацьких років, знав і бачив моє незавидне життя з Гафією і нераз радив мені і піддавав одну думку у висліді якої я повинен би свою Гафію вивести на праведну дорогу. Бо раз як вже жінка візьме чоловіка під ноги, то хіба пиши — пропало... І от, він зваблений криком Гафії, вийшов попри стайню до огорожі, і перекинулися ми декількома словами...

Я пішов до стайні, де лежала кінська упряж... Розділив її і вийняв шлюю, до якої, як звичайно, є прикріплені бічні паси, замість хомутів. Пішов я з ними під яблінку...

За той час Гафія стала поратися по господарстві. Надоїла молока, випустила худобу на пашу, нагодувала курей, свиней, бо по правді сказати, вона була дуже роботяща і вся робота аж горіла у її руках.

Коли вже несла у ведрі молоко, та проходила з ним повз яблінку, то раптом остовпіла:... ведро з молоком випало з її рук. Вона вирячила очі на незвичайний вид: на яблінці теліпався я, її чоловік... Голову я безвладно на бік похилив і... язик висолопив... А очі, о, ті очі великі, вирячені, що з докором дивилися на неї, на ціле життя, — як потім казала, — пам'ятати буде!..

— Йой!.. — скрикнула, а по хвилині, отямившись кричить: — Рятуйте!.. Люди добрі, рятуйте мого Трицька!

А Микола вже чатував і на її крик виглянув із-за огорожі.

— Що сталося Гафіє, що ?! — перелякано спитав.

— Он там... — та лише пальцем у сторону яблінки показує...

Микола біжить вже до мене та побачивши мене на шлії, ніби від несподіванки й собі раптом пристанув і скрикнув лише "Ох" та взявся за серце. А потім і собі став приказувати:

— Ой, Грицьку, Грицьку, що ти наробив?!.. От, де в тебе був розум? Життя відібрати собі захотів? Та за це, твоя душа не буде спасенна! От із-під яблінки, та просто дідькові в пекло!.. І за що?!.. Чи тобі твоя Гафія жінкою не була для тебе... і не першою газдиною є у селі?.. Нащо ти їй такого сорому наробив?.. Та ж вона тепер людям на очі не покажеться...

А Гафія на останні слова ще дужче заридала, та так розпачає, що Господи! Волосся на голові рве...

— Ой, сорому, Миколко, та ще й якого сорому наробив!.. А я так собі із дурнички лише сказала: повісся... і він взяв та й повісився... Ой, Грицьку мій любенький, що ти наробив і як я тепер без газди буду жити!.. А люди... Ой, Миколко, рятуйте Грицька, бо це ось таки недавно, майже на очах це сталося, то може ще не за пізно... Відрятуйте його, а я вам повік цього не забуду!..

— Давайте Гафіє драбину і то скоріш!..

Побігла Гафія по драбину, що була приперта до оборугу. Та аж летить, так спішиться, щоб ні секунди не стратити. А я, похитуючись на яблінці, зо сміху ледве що здержуюсь. Микола зацитькує мене, щоб не прозрадився зі своєї витівки. А в мене очі печуть що

страх, ну а язик держати висолоплений довго, також то не легко приходиться.

— Помучся ще трохи, — шепотом до мене промовляє Микола.

Принесла Гафія драбину, обоє підставляють під повішеника. . . Ступив Микола на драбину та стягнув із мене шлю, що попід раменами була перетягнена.

— Піддержуйте, Гафіє, Грицька, щоб на землю не бебехнув. . .

Та де, — піддержувати не буде?! Аж упріває, а піт на чоло краплями виступає. Та вона на ніщо не зважає. Її одна думка лише коло мене, щоб мене вирятувати від такої ганебної смерти. Аж увігнулася під моїм тягарем, щоб я на землю не покотився. . . Плаче, та голосить, що Господи!

Положили мене під яблінку, під якою я ще парубком так охоче відпочивав, а тут від хвилювання мало що не зраджу себе, — так хочеться мені сміятись. А ще до того придушений віддих, силою домагається припливу свіжого повітря. Дальше вже його контролювати не зможу. А очі. . .

— Замкніть, Гафіє, йому баньки, бо ади, які великі! Ще троха, — а вилізуть. . .

Всі розпорядження Миколи вона сумлінно виконує з великим поспіхом, та плаче, плаче! . . Скинули обоє з мене сорочку, та давай відтирати мене, водою змочують.

— А тепер, прикладіть, Гафіє, своє вухо на його груди і надслухуйте, чи серце хоч трохи дає ще надії. . .

— Б'ється. . . б'ється його серце! . . — утішно скрикнула.

— Як є де у вас горілка, так несіть у цій хвилі. . .

Є в неї горілка, на зіллях мочена. Це на лік вона усе її держить. Бігцем принесла і обоє вляли насилу в уста безвладного тіла... Гафія надслухувала уважно і чула, як я ликнув: О, буде жити!.. Буде!.. радісно скричала вона.

— Ой, яка я рада, — далі не вмовкала Гафія, — що Господи! І яка я вам вдячна за вашу поміч... Як би не ви, то так на яблінці і пропав би мій Грицько на віки...

А я якраз, на останні її слова захлипав і стрепенувшись, помалу став відчиняти свої примерклі очі... і глянув мов із-за світу на неї... А вона кинулась до мене, гладила по голові та пестила, мов яку дитину. З плачем розповідала, що вона лише от так, на вітер, сказала свої негідні слова, що хай шезнуть на віки!.. Тепер, то вже ніколи, ніколи цього не повторить...

— Ой, Грицьку мій любий, ой, газдо, мій чесний!.. Та ж я от так вже із звички — чим раз більше допікала тобі. Бо ти, аби так як інші — на мене хоч скрикнув, або навіть вдарив, то й відваги у мене не було би тобі так допікати. А ти, як той святець, що грішникам усе прощає... А тепер клянуся усім святим, що вже з моїх уст ніколи не вилетить необережне слово зневаги... Схочеш працювати при господарстві, так працюй. А як ні, то хай буде по твоїй волі, бо є з чого собі на те дозволити.

А потім звернулася до Миколи і казала:

— А ви, Миколо, не розповідайте нікому, що отаке мало з моїм Грицьком статися. Бо ціле село як довідається, то візьме мене на язики, що від того вже мені і життя не буде...

Микола додержав своєї обіцянки — мовчав. Гафія додержала свого слова і немов стала другою, іншою

особою. Жадного докору ні лихого слова з її уст уже ніколи не вийшло...

А я по довгих літах щасливого співжиття якось то прозрадився зі свого вчинку, та хіба вона повірила?.. Де там!

— Та не гни мені тепер бандиги і не вигадуй Богзна що!.. Якби не Микола, то вже тобі давно би був амінь, бо одною ногою був ти уже на другому світі...

Тому то й кажу, що народня приказка каже, що "горбатого і могила не направить"... Але їй, таки зараз можна протиставити другу: "Гни дерево, поки молоде!.."

НА РИБОЛОВЛІ

Минулий світ, минулі дні... та ще такі свіжі спогади, що здається — лише рукою сягни, а вони до тебе прилинуть пташкою і щебетатимуть про все те гарне, приємне, що серед хаосу воєнного життя мов той ясний промінь весняного сонця, що прoderся через темні, олив'яні хмари, загре ненадійно зболілу душу.

Таборове життя — Регенсбург!.. І от я хочу своїми спогадами оживити свою пам'ять, оживити "минулий світ", що буднями життя замкнений в мені, мов у якому гетті... Але це не важне. Я хочу розповісти про один епізод, пов'язаний з моїм тодішнім зацікавленням риболовлею...

Правда, що в моїх жилах не пливла "рибальська кров", бо у моїм родиннім місті пропливала невелика річка. Та все ж таки, ще хлоп'ям по вільних годинах від науки, проводив час коло неї. Риби в тій річці водились невеликі, та й роду не важного, як от: "баби", як ми називали, що то з великою головою, а пропорційно до неї, з малим хребтом, малі пстружки, та рисниці, що по під малими каменями шукали від нас, хлоп'ят, спасіння. То ми й руками їх ловили. А було, що й підставляли плетений кошик і, підносячи камінь, примушували маленьких рибок йти в нашу засідку. То може це й було причиною, що в мені стала з малечку любов до риболовлі.

І от у таборовому повоєнному житті в Регенсбурзі кожний з окрема, та і суцільно, мали свої проблеми,

навіяні остахом репатріяції на "родіну"... А мені що? Я сам один, без родини, так немов би той самолюб, що "моя хата скраю". Усі болячі проблеми складав я на плечі більшости. Бо й так не був би в змозі своїми силами їх розв'язати та повернути у користь своєму бажанню. Я любив природу і я любив риболовство.

Вистарався я у місцевого німецького начальства дозвіл на ловлю риби, і одного місячного вечора вибрався я поїздом на ріку Напп — на вугри... А в тій ріці стільки водилось всякої риби, що вона мені ввижалася й у сні.

Але вугри! О, це присмак над присмаками!.. А ще умів я їх відповідно у солі замаринувати, а потім завудити на дерев'яному вугіллі, та ще й трохи припечи. Що за смак, що за "чимес"! А до того ні осточки!.. Та зараз, до чого я це говорю?.. От, бачите, це спогад, як я казав, прилинув пташкою, що так романтично скажу.

І от я їду зі своїми рибальськими причандалами на рибу. А місяць ні срібний, ні золотий, але такий великий, такий прозорий, що здавалось, на ньому я бачу доволі добре зарисовані континенти, що мов на мапі відбивають свої границі темнішими контурами гір. А небо — синяве, аж пояснило від місяця. І коли б не брати до уваги, що місяць своїм блиском вибілів ніч, то можна би думати, що то вже світає. О, такі місячні ночі я часто спостерігав ще на рідній землі... .

Іду вже берегом тієї ріки, що зветься Напп. Лівий її беріг високий та стрімкий, ще й скелистий. Та я вже попереджений рибалками, що по лівому березі ріка в глибину западається, та й глибока, отжеж треба матися на увазі. Але ж я їду правою стороною. Беріг каме-

нистий, як зрештою майже коло кожної ріки буває, але доволі низенький. От закинеш вудку подальше від себе, на середину, або і під лівий беріг, та й ловиш собі, любуючись і місяцем, і тією водою, що виблискує до нього своєю позолотою. А як ще до того всього заплеще по ній впіймана риба, то тоді оволодіє тобою таке неопиране вдоволення, перетикане й страхом, щоб впіймана риба не зірвалась... А коли вона вже по вмілому маневруванні на березі, то скоро спішиш розпечатати метрику її роду, та кількість її ваги... Тоді то насправді забуваєш за весь невдячний світ та навіть і за той місяць, що оце так недавно любувався ним.

Підшукую відповідне місце при березі, де на мою думку був би добрий причалок на грубшу рибу, а переважим на вугри. І ненароком глянув подальше та завважив чиюсь сільветку, що вовтузилась при березі. "Ага, думаю, не один я вибрався на вугри". Прямую в ту сторону, бо мушу сказати, що кожний рибалка — рибалці є за пан-брат... Та коли я підійшов ближче, то сільветка зникла нараз у прибережних кущах.

Я став хвилину здивований цією подією, але потім цікавість таки взяла верх надо мною і я став гукати:

— Земляче, відізвіться!.. — так, немов обов'язково мусів лише на рибу вийти земляк.

Помалу куц захитався, а з нього вийшла постать... жінки... Хвилину я стояв здивований, з запертим віддихом, по такій незвичній зустрічі серед ночі. Приглядаючись ближче, я впізнав. Це пані Н. з табору, що у двійку зо своїм чоловіком ходила запальчиво на рибу. Але ж вона сама тут серед ночі.

— Але ж і настрашили ви мене, добродію, що й казати! — впізнавши мене, сказала.

— А чому, пані добродійко, вибрались самі у таку пізну ніч на рибу? Хіба не лячно вам?.. Та ж тридцять кілометрів від табору, це не жарти.

— Та де там, не боялася! Аж висказати вам того переляку не можу, коли побачила здалека чиясь сильветку на цьому узберіжжі. Я ціла зі страху охолочла. Із трепетом серця заховалась у кущі. Але признатись мушу, що я без риболовства жити не можу. Чоловік виїхав до Бельгії і вневдовзі й мене "стягне" до себе. Але я всидіти у дома не можу. Так тягне мене на рибу, так місяць присвічує, так ясно видно все, як на долоні, думаю: все одно заризикую, і пішла. І як це добре сталося, що ви з'явилися. Удвох буде безпечніше і приємніше рибу ловити.

Закинула пані Н. свою вудку на річку, а я щойно почав свою розвивати, як по лівому березі далися чути чийсь голоси.

Бо треба сказати, по тому боці ріки була фабрика залізної руди, в якій працювали "остівці" на примусовій роботі за Гітлера. А тепер, вже по війні, щоб не піти до загального табору і тим самим оминати репатріації, деякі і даліше залишились у тій фабриці працювати. І от два з них ніччю вибрались і собі на рибу.

Вийняли вони свої вудилища з ліщини, бо правдивого виряду на рибу мало хто у той час мав. До тих вудилищ прикріпили тонкі шнурочки, завдовжки на кілька метрів, з гачком та сплавом. Закинули вони у відповідній віддалі від себе на ріку, і ловлять. Не довго це потривало, як вода почала бризками хлюпотати, аж вири показалися. І один до другого почав гукати:

— Віктор, Віктор, ходи сюди! Я акулу спіймав!..

— Сейчас, сейчас... — гукнув другий, і кинув свою вудку на беріг та побіг до того, що кликав. Бачить, той з усією напругою скеровує добич до берега, а сам аж вполовину зігнувся дозад та обома руками й на силу придержує вудку, бо дійсно — над водою з'явилася голова риби завбільшки здорового гарбуза. А за головою хребет, та довгий-довгий! Та ж то риба, що й казати! Ото тобі трофей! А моя несподівана товаришка риболовлі аж руки ломить, щоб бува риба не зірвалась, та така в піднесеному настрої, що, здавалось, отот, через воду кинеться їм на поміч.

Та вони обидва нас не бачать, хоч ми наблизились доволі близько до берега. Зайняті своїм трофеєм. Тоді Віктор схилився над притягнуною до берега *рибою* і зляпав обома руками за зяви. І держав у своїх руках надсподівано добре, здавалось, що от-от вже будуть мати її на березі, як сом нараз стрепенеться, як ударить своїм хвостом по плесі, що аж вода фонтаном розбризкалась...

А пані Н. як не закричить у своїм поденервуванні:
— Держі-іть...!

Тоді то й сталось нещастя: Віктор з несподіванки, пустив сома зі своїх рук і зсунувся за ним у річку. А Стьопа, від великого напруження не вдержав уже вудки у своїх руках і без шуму й галасу, зсунувся й собі в річку. Хвилину яку не було їх обох видно на поверхні. А коли вони вже показали свої голови з води, то треба було нам захватись, бо будь-що-будь, пані Н. могла бути мимовільною причиною їхньої невдачі зі сомом. По хвилині викарабкався на беріг Стьопа, а за ним Віктор.

Обтріпуються з води і мовчать. А потім Стьопа каже, оглядаючись:

— Тут хтось немов скрикнув: держіть — і я злякався з несподіванки.

— І я немов чув чийсь голос. Але дивись, нікого тут нема. Це певно нам так причулось, — відповів Віктор.

— Причулось, не причулось, але дивись, що ти з мене зробив! У чім тепер я піду до праці? Другого вбрання у мене немає!

— А ти дивись, я свою вудочку затратив. . .

— Що там вудочка! Я з тобою вже останній раз пішов на рибу!

— Та ж я тобі цієї прикрости зробити не хотів. Я сам теж весь у воді. . .

— От, чорт узяв того сома. . .

Та й видряпались на гору і зникли нам з очей. Помалу й ми висунулись на беріг. А я сміявся, ще й як! Та пані Н. видимо була стурбована. Їй неприємно, що стала мимовільною причиною такої великої втрати, та такої халепи. А я її переконував, що немає чим перейматись, бо сом сяк чи так мав їм зірватись, тому що своїм хвостом засильно ударив по плесі ріки. . .

А вугри? Як змовились, і ні один не спокусився на наші гачки. Так ми і без нічого вернулись до табору. . .

Але бодай сухі. . .

К Р И С А Н Я

Хоч то невіра, але добре було батькові з ним. У довір'ї обидва з собою торгували, бо такі правду сказати, почерез нього батько збував бербеницями всю свою овечу бриндзю, вовну, масло, а то й худобу до різні. Нераз було з'явиться Мордко у верху, в батька. Обидва посідають за стіл, заїдають, закушують та запивають могоричем, що то все Мордко ставив на стіл, добиваючи торгу.

— Ой, Мордку! Як бим не знав, що ти нехрист, то й думав бим, що ти нашу гуцульську душу маєш.

— А чим би моя, або твоя душа мала б різнитися? Та ж ми сотворені на одну подобу. То лише нечиста сила вмішується між людей і наносить непорозуміння. І чому ж, Грицьку, ми маємо ворогувати зі собою, а не жити у згоді і торгувати?

От і любить тато Модрка за щирість, за відвертість, а до того він не такий вже ласий на гріш, як інші, що то нераз і душу вирвали би з чоловіка. А до того всього, він дуже батькові побажаний, бо частіше загляне у верхи до нас, і товар таки зі собою зараз забирає. Батько такий зайнятий полониною, своїми "дроб'єтами" і маржиною, що радий, коли не мусить часто з'їждати на доли, у місто.

У нас була хата велика, обширна. Мали ми теж добру стайню і кошару на зиму для "дроб'єт" — овець, що стояла трохи з боку.

Якось під кінець літа ми врадили з татом зробити про всяке — тайний сховок. Бо вже йшли татарські ві-

сті про німців і большевиків. І от найліпшим сховком повинна би була бути кошара. Взялися ми до праці: добудували ще одну кімнату — сховок. Вправді без вікон і дверей, але зробили вхід від ясел. Відбили дві дошки і почерез ясла зробили вхід до тієї прибудівки. Згодом позаносили туди свої рушници, а пізніше то вже складали бриндзю, масло, будз та м'ясо.

Та вишкірив свої зловіщі зуби — 39-й рік... Вибухла війна, прийшли большевики. Стали забирати маржину, вівці... І від нас забрали все, що лише могли. Мало що й тата зі собою не забрали, бо не хотів віддати їм своє добро. Та все ж таки у нас дещо заховалося. Аж ось вневдовзі розійшлась вістка, що німці йдуть війною на большевиків. Ой, Боженьку наш! Одного поганця позбулись, а вже новий іде! Прийшов німець. Перше його завдання це ловити людей на роботу до Німеччини. Потім забирати худобу. А потім, то вже взявся до жидів. Усіх їх із гір позганяли у доли, до міст.

Чую, батько каже до неньки: Зійду я верхи у місто. Звідаю, що там Мордко Райхман робить. Може в чому буду йому помічним. Або може мені аж тепер заарендує свою полонину на пашу, як кажеш?

— А йди-ко, йди, бо хто знає. Може йому тепер і жидівські діти не милі.

Наложила у платок скорому, боришника, дала у бесаги та йди з Богом — сказала. Вернувся тато ще скоріше, як пішов... Сказав мені розсідлати коня, погодувати, а сам з ненею подався у світлицю. За якийсь часок кличе мене до себе:

— Оце нас тут тепер є троє — і те, що скажу, то святе!.. Ніхто, крім нас не сміє про це знати: ні брат, ні сестра, ні баба, ні люди, ніхто, чуєш!..

— Та чую, чом би ні! — відповів я здивований.

— Підеш у кошницю, у наш сховок. Зіб'єш постіль з тертиць, наложити у неї отави. Неня дасть верету, то нею застелиш постіль, а на те закинеш ліжник. А про решту, то вже неня тобі скаже.

На другий день досвіта зібрався тато в дорогу з повними бесагами верхи у місто. Поїхав, а я став йому дивитись услід. Бідкаюся і думаю: чому нічого мені не каже, для кого це все приготується? Так усе закутане тайною, що гей! Виглядає мені, що те все чимсь лихим пахне. Коли б лише не напивав тато на наші голови якого нещастя, якої біди.

За той час неня наказала мені занести до сховку ганчик, сірники, рахвочку масла, бриндзі, солі, коновочку гусянки та воду і цинівку. До того ще й боришників, що спеціально на ту okazію напекла.

Ждемо з неною на дедья день, його нема, другий — його нема. Зажурилися ми обоє.

— Юрійку! Зійди у село і звідай, що у місті чувати. Лише нікому не кажи, що дедьо пішов у місто.

Скочив я в село, та без новини вернувся. Треба було мені таки зійти у місто до самого Райхмана і за тата розвідати. Жду досвітку. Але о півночі чую, що батько вже гукає, щоб хороми відчинити. Так утішилися ми його поворотом, що Господи! Бо то у той час усяке могло приключитися.

— Юро! Ходи зі мною, — таки з надвору каже тато. — А ти, жінко розсідлай коня.

Ввійшов я з татом у кошару, а тато засвітив ліхтаря. Розглядаюся, а там двоє молодих гуцулів стоять: жінка і чоловік, а в нього, у бесагах, ще й дитина попхинує...

— Слава Ісусу Христу! — кажу їм на привітання. А вони ні пари з уст. Ов, подумав я. А що це таке, що на Боже слово не відповідають? Взяв я ліхтаря в свої руки, переліз через ясла, а за мною уся чвірка. Повісив я ліхтаря до сволюка і цікаво приглядаюся до прибулих. Що це за люди? І чого їм від німців аж так треба ховатися? Обоє ще молоді: вона білявка така хухана, з білим лицем, а він чорнявий, сонцем осмалений. Ой, хто ж то може бути, заєдно думка мене мучить. Аж глянув я добре, а на ньому моя ношена одежа. Та хай його дундер свисне! У мене є ще нова, не ношена. Та коли я глянув на крисаню, що на його голові, то таки дуже розлютився: хто то бачив давати комусь на голову мою нову-новісеньку святочну крисаню, що з чічкою, з павиним пером, та ще й трясаницями на неї? Це ж моя святочна крисана! От такий я лютий, що бим таки зараз здер її з його голови...

А тато завважив мій гнів. Підійшов до мене і каже: — Це Мордка Райхмана діти. Він Муньо, а вона Ізя називається. Уважай, Юро, щоб про їх присутність у нас ніхто не довідався, бо тоді нас усіх жде смерть...

Забрав я своє плаття, яке вони поскидали. Забрав свою крисаню та несучи до хати. Та так гірко мені знов стало, така досада мене взяла, що той нехрист мав на своїй грішній голові мою нову крисаню, що то лише до церкви я вдягав. Ой, через те цілим своїм еством я зненавидів того Муня.

Та все ж, я мусів приходити до його сховку надалі: приносити їжу, або вістки від його родини.

Прийшла одна неділя. Убрався я по святочному: в червоні холошні, вишивану сорочку, писаний киптар, узяв тобілку і пояс вибиваний бакунтовими цвяшками

та сріблом, на ноги натягнув нові постолі, а на голову... оту осквернену крисаню... У руці виблискувала сталава бардка, і гайда у село, до церкви. Перед церквою я цокнув бардкою у стовп, що на ту оказію був закопаний. Вислухав я Службу Божу, забрав бардку і вертаюся додому, та в'одно думаю за свою крисаню, аж мене млоїть, що Муньо осквернив її, а прецінь вона була посвячена йорданською водою!.. Чим ближче доходив я до гражди, тим більша досада мене брала до нього. "Чекай! — думаю, — я аж тепер тобі віддячуся! Тато і так до тебе не заходить, то й знати не буде нічого".

Вліз я до їхнього сховку так як був одягнений, і кажу до Муня:

— Ти Муню, провинився, бо моє платечко носив на собі... Та хай там платечко, то ще ніщо, бо воно вже ношене і пране, але... моя крисаня? Вона є посвячена, чи ти про це знав?

Муньо і Ізя витріщили на мене з переляку свої очі і не знають, що мені на мої слова казати. А Ізя вже аж зубами кланцає. Нагнав я їм своїми словами страху.

— Та ви не бійтеся, нічого лихого я вам не вчиню, але ти, Муню, хочеш, чи не хочеш, мусиш за те відпокутувати. — І при тім я замахнувся своєю бардкою у повітрі і цокнув нею у сволок. — За покуту ти мусиш навчитися молитов...

Переглянулися обое, а Муньо каже:

— Та що ти, Юрію, з нами жартуєш? Як нам учитися молитов? Та ми нічим не провинилися перед тобою. Це твій дедьо мені ту крисаню сам надягнув на мою голову...

— Не балакай забагато! Раз маєш покуту, то маєш! — І при цих словах я знов підняв бардку, помахав

нею кругом і цокнув нею вже в стіну. А Муньо глядить стривожено то на мене, то на рух бардки і аж тремтить.

— Клякай, Муню, будем учитися молитов... Клякай, і христися от так... — а все я бардкою то цокну, то помахая, то устрою. А вона до світла так блищить своїм залізом і собою страху наганяє на Муня.

Укляк Муньо, христиться і кладе руки, як пристало.

— А тепер прокажуй за мною "Отче наш".

— А може би так, Юро, лишити на завтра? Наперед би мені добре христиться навчитись, а на завтра залишім "Отче наш".

— Ні, таки сьогодні, бо то свята неділенька і покута буде приємлівіша для Бога. Прокажуй за мною: Отче наш...

— Отче наш...

— Іже еси...

— Ріже еси...

— Що, ти здурів? Та не ріже, лише іже!..

— Ну, ну, ріже, іже... чи то є яка різниця?..

Взяв я знов бардку у свої руки і бавлюся нею. Скінчили ми якось молитву і я кажу йому вже підвестися.

— Пам'ятай, Муню, що тепер щодня буду до тебе приходити і вчити тебе молитов, аж доки не навчишся їх напам'ять.

І щодня я приходив до них і вчив його молитов. Та Ізя, хоч я до неї не йшов з наукою, то вона все ж таки більш понятливіша була, бо не раз його поправляла, коли схибив. Наприкінці, коли я лише через отвір в яслах до них переліз, то Муньо сам, виглядало, без припуки клякав, христився і прокажував "Отче наш".

Одного разу несучи я полуденок у криївку, а батько мені каже:

— А-гов, Юро! Давай полуденок, сам я цим разом їм занесу.

Передав я харч у руки батькові, а в мені душа аж у п'яти втікає. . . Буде лихо. Не вспів я ще зібрати свої думки до купи як мені оправдуватися, як тато прожохом вийшов із кошари, і кличе мене до світлиці. Я увійшов лиш у хороми, а тато як не вперереже мене по плечах палицею, то аж світ мені ходором став ходити. Відчинив він двері до світлиці, і каже мені ввійти до неї. . . На щастя, неня на той час уже там була.

— Клякай тепер і ти, нехай тебе і я навчу молитов, бо видно, що ти вже призабув. . .

І знов як вперіщить мене палицею, аж я удвоє зігнувся. А неня вже знала тверду руку батька — засломила мене собою:

— Та впам'ятайся, Грицьку! Хочеш його калікою зробити? . . .

І батько перестав бити та вийшов надвір.

Минуло ще кілька днів. Я такої обиди не міг перенести. Жалко мені стало моєї нені, але. . . під одним дахом з батьком мені вже не бути.

— Бувайте, мамко, здорові! — сказав я під торговий день, немов то сходжу на ярмарок у місто. І пішов, і більше мене вже не побачили. Я зголосився в добровольці. Різне я пережив. Був на возі і під возом. . . Опинився врешті у Англії, і там оженився я таки з гуцулкою. Не зле нам велося, аж одного разу прочитав я, що краянів з мого села хтось там пошукує. Я зголосився і от ненароком опинився я з родиною в Америці.

І однієї, вільної від праці суботи, я проходжувався по завулках Нью-Йорку. . . Так мені кортіло поглянути і пригадати "своїх". Чи торгують так, як бувало у нас,

та чи тягнуть за поли не відпускаючи покупців з великими руками з крамниці? . . . Аж тут навпроти мене, йде пара. Щось гей знайоме близьке, сковзнуло по моїй пам'яті. . . Це ж. . . Ізя. . . Боже! Та це ж та Ізя, що була у нашому сховку. Біленька, з ніжним лицем, та така тиха і спокійна була у своїй долі. А біля неї Муньо. . .

— Це ти, Юрійку, я тебе зараз впізнала, — каже вона.

— І я тебе впізнав! Така худа, як була і біла-біла, як пшенична мука, лише Муньо трохи подався.

Забрали мене до себе, хоч мені зараз перед очима стала та картина з бардкою і проказуванням молитов. . . Мені тепер стало соромно за свій вчинок. Та Ізя, мов би читала з обличчя мою думку:

— Ходи, Юрійку, до нас, ходи! Пригадаємо, як ти Муня навчив молитов, а при ньому і я їх навчилася. . . О, коли б ти знав, як вони нам придалися, вони, можна сказати, вирвали мене із певної смерті. . .

У ватрані горів вогонь, розкидав свою полум'я і жар вугілля тулився до тліючого дерева і нагадував мені рідну хату, моїх батьків, мою Верховину. . . Аж мало, що не прослезився. Та здержався, бо соромно. . .

— Як би не ти, Юрію, то хто зна, чи ми жили би тепер на світі, — почала Ізя. — Невдовзі по твоїм відході, при кінці вже німецького панування, поширилась партизанка у нашій, чи то твоїй околиці. Однієї ночі відстрілянини запалилася кошара, де ми були скриті. Ой, як батько налякався. Це не лише нас німці найдуть, але і всіх домашніх могли через нас розстріляти. Знов ми переодягнулися у твій одяг. . . і подалися під словацьку границю. Перевели нас добрі люди на другий бік. Ти-нялися ми по лісах, по розбитих бункрах, та будинках

і монастирях, аж врешті нам дитина захворіла, вмирає... Треба до шпиталю. Та Муньо не піде, бо його можуть розпізнати. А я в убранні твоєї нені йду до містечка з дитиною на руках, та все ховаюся, щоб мене не спостерегли. Та коли дитина плаче, в'ється із болю. Перелапала мене німецька стежа. Взяли мене на допити і по-німецьки починають говорити, цебто пробують мене. Я удаю, що не розумію. Прикликали перекладача. Я сказала, що партизани наскочили на моє село, спалили мою хату і гналися за мною і стріляли з рушниць. Дитина при тому мені впала з рук, потовклась, тож я шукаю порятунку для неї в лікаря або в шпиталі.

— А ти якої віри? — запитав нараз німець.

— Та якої віри?!.. Я гуцулка, бо цілий рід наш гуцульський.

— А вмієш ти молитися?

— Знаю, чому ні, бо я віруюча християнка...

— Ану як знаєш молитви, то підеш у свою дорогу, наколи ні, то буде з тобою зле...

Зі страху, що його я дістала під час тієї зустрічі нараз перейшла у мені зміна: наче теплом пробігло по моєму тілі. Я вже знала, тобто відчувала, що твоя молитва мене спасе... Я навіть уклякла на коліна, хоч стоячи могла проказати молитву. Перехристилася і слово за словом уважно, побожно, так, як моя критична хвилина тоді наказувала мені, я проказала молитву.

Мене відпустили.

— І от Юрійку, як би не ти, і не твоя тоді злоба, то не було би вже ні мене, ні моєї дитини на цьому світі, та хто знає, що було би сталося із Мунем. Виходить, що нема зла, щоб на добро не вийшло.

Твоя молитва вирядувала нас від смерти...

ДО КАНАДИ

Ніде правди діти, не зле велось би Максимові Яремі на своєму господарстві, на отих двох моргах поля, якби не гризота за доньок. Бо на його господарці все немов у клітці, все стоїть на своєму місці, а за тим і кожний клаптик поля є використаний на свій лад. Та, ба, гризоту має: доньки ростуть, а з ними й гризота його не опускає. Одну вже вивінував — пішла газдувати на своїм, а друга вже підростає хоч би зараз під вінець, третя доганяє її, то що ж у придане їм дасть? Ой, горе та й годі! Але є одна на це рада, їхати до Канади, їхати до неї так, як вже багато родин повиїжджало. Бо землю там дають задурно, та ще до того багато... А родюча вона така, як от ця рідна, яку задумав покинути. Пишуть до рідні звідтіль, що декотрі вже й по двісті моргів поля мають... Ой, Боже, — думає собі: Та то достоту стільки, скільки має ота дідичка у сусідньому селі. Двісті моргів поля!.. ото, багатство!.. Розкошується дідичка на наших землях, поза границі краю виїжджає на купелі... а в нього лише отих два морги поля, що не буде чим дітей обділити і як старість дожити. Мусить клопотатись і шукати порятунку, бо навіть у Святому Письмі стоїть, що хто стукає — тому отвориться... а хто шукає, той знайде... І він таки піде за отими словами й буде шукати того щастя, для своїх дітей. Багато вже поїхало до Канади на поселення, то чому б і йому не піти їхніми слідами, не бути з

родиною їм до кумпанії?.. Чому б і йому не спробувати щастя?

— Максиме! — якось несміливо почала жінка. — Може би й ти так поїхав до того Львова і розвідався, як там справді є з отим переселенням до Канади?

Максим аж люльку відклав на бік, що від наложеного тютюну сильно димила. Поглянув з укуса на Марію, і з дива не міг вийти, "Ото, це тобі жінка, — думає собі, — всі його думки випереджує так, як би вона у його голові сиділа".

— Кажуть, — продовжувала Марія, — що в Канаді стільки землі дають охочим, скільки лише годні обробити. Як би це була правда, то може б і ми поїхали до Канади, бо бачиш сам, що приходить біда.

— Ой, що біда, то біда! Я сам над цим думаю та й рішитися не можу. Але, відай, найліпший для нас вихід із цього положення, їхати таки за море.

— Тож їдь, Максиме, чим скоріш до Львова хоч би й завтра. Розвідайся на місці що, де і як... Бо що буде людям, те буде й нам...

— Як уже так наглиш, то хіба таки вранці поїду. А ти приготуй мені щось на дорогу, бо й дорога не близька.

— Ой-йо-йой, — аж зацмокала Марія. А з радости аж скочила з лави на якій сиділа, щоб скоріше братися до діла. Так манить її ота Канада, така благодать ввижається їй з того поселення, думка так уже загніздила в її голові, що без здійснення її — світ став би пустою для неї... А тут ще їхній двоюрідний брат захочує їх до виїзду до Канади, і в листах усякі чуда та дива про той край описує.

Пішов Максим до скрині, перегорнув всю одягу та

вийняв зв'язаний платок, у якому були збережені усякі важливі папери, які повинен би з собою взяти. Він знає напам'ять ту вулицю і номер у Львові де міститься та комісія, яка набирає людей до Канади. Це його двоюрідний брат перед своїм виїздом усе точно, про всякий випадок, посписував на папері. А коли вже виїжджав, то обіцяв усю правду йому написати про ту землю. Як буде йому там добре і коли вже поле дістане, то напише так і так: їдь сюди, Максиме, з родиною, доробляйся. І оце недавно дістав від нього листа й пише, що вже дістав поле. Багато тих моргів має, лише один сум за рідним селом нівечить його спокій. От, коли б вже і Максим приїхав з родиною до Канади, — так він у листі пише, — то поселився би близько, то обидвом було б відрадніше. Бо хоч праця коло нової господарки забирає увесь час, але таки інколи виповзе десь така хвилинка, де думки линуть у рідне село, між своїх... Це туга так володіє ним.

О-го-го!.. — думає собі Максим, — Павло зробився м'який, мов тісто... ще трохи та й плакати буде. Тоді то Максим у відповідь вислав йому листа, що коли йому там дали землю, і йому не зле живеться, то нехай дякує Богові за ласку. А він береться таки зараз до діла і як воно усе гаразд буде, то вкоротці піде його слідами і десь в сусідстві коло нього поселиться.

Так розважав себе Максим. Марія за той час приготувала на завтрішній день на дорогу для нього хліба й солонини, що онде у бочці засолена лежить, і головку часнику дасть та ще й огірка не забуде. Бо від далекої дороги нудота бере, а огірком — розжене її. Бо має важну-преважну справу залагодити у Львові. Хай береться до неї ситий та задоволений.

Пізно пішла Марія до постелі та спати не могла. Переверталася із боку на бік, щоб була не заспати, та щоб на час Максима збудити. Жде вона на п'яння півня і не може його діждатися. Тому то виповняє свої думки роздумуванням... Прийшла її чогось на думку знову дідичка, що в сусідньому селі володіє аж двісті моргами поля... а лісу стільки... а скоту... І вона може стати такою багатою, як та дідичка. Лише коли б уже їй бути в Канаді і поселитися на землі... Правда, — думає собі, — спочатку буде їм йти тяжкувато. Треба буде надобре рукави закасати і взятися з цілою родиною до праці.

Довго тягнулася ніч, повна приманливих надій, то знов сумніву й непокою. Але коли півень запіяв, то Марія, як ошпарена, зірвалася з постелі, немов не Максим, але вона мала їхати до Львова. Потягнула Максима за рукав. Та хіба він спав твердим сном? Він так як і вона — роздумував, снував пляни, а надівсе важив кожне потягнення, кожний крок, який невдовзі мав зробити. Він так як і Марія, мріяв про ясну будучність для своєї родини, про ліпшу долю для дітей.

Заблимало світло малої нафтової лямпки, розігнало темряву, якою була окутана кімната. За той час Марія не дармувала. Подала Максимові горнятко молока і скибку житнього хліба, що вчора спекла. Але йому не до їжі. Хто то бачив здосвіта вже дбати про свій шлунок? Найперше треба на їжу запрацювати, а потім то вже й поїсти можна. Відпровадила Максима в дорогу до воріт, та наказувала — напоминала не спізнитися до залізничної станції, а як треба, то мусить приспішити ходу.

Максим Ярема уперше їхав поїздом в таку далеку

дорогу, та ще й до незнайомого йому великого Львова. Примостився у переділі вагону, біля вікна, то краще бачитиме, коли вже до Львова доїжджатиме. Коли б лише пощастило йому в його справі... Та ще й до того мусить пильнуватися від усяких обманців, бо й наслухався вже не одно, що вони підшиваються за агентів і ніби ведуть до агенції зареєструватися, а тим часом так штудерно і так по-злочинному обголюють до останнього сотика, що й часто не було за що додому повернутися.

Сопе машина, стогне, а Максимові здається, що вона наче жива, бо тяжкувато приходиться їй великий і відповідальний тягар везти з собою, то ж напинає усі свої сили, але їй так легко не йде, тому так стогне, та трясеться, як у пропасниці. Лише колеса в один такт стукочуть — так-так, так-так, так-так... То й Максимові вже це уділилося й він у думці каже: хай буде так... Бо таки так, усіма силами старатиметься записатися з родиною на поселення до Канади. Хоч і жалко буде покидати рідну землю, своїх рідних і знайомих, але вже раз запала постанова що треба їхати, то треба. І дивиться через вікно на сходяче сонце, що собою позолотило поля. Краса це бо краса, але що з того? Нивки порізані у стрічки й міняються різними кольорами. Кожний рід збіжжя на ній, це інший колір, що он смужка від смужки відрізняються своїми вузькими межами: то жовтими, то ярко-зеленими, то знов зелень впадала до темної краски лісу, що подекуди тягнувся над річкою. Але хоч ті нивки красні, та мала з них потіха й користь бідним сім'ям...

На одній станції ввійшла пара господарів з поблизького села і примостилася навпроти. Господар

вийняв люльку, закурив і вплялив свій зір в одну точку... Жінка схилила свою голову в долину, немов вагою своїх думок-турбот зігнулася під вагою їх. А потяг добирав вже більшого руху та спочатку тихим, а пізніш голоснішим тактом немов говорив: а видиш, а видиш...

— А-я, а-я, — з усміхом вирвалося з уст Максима слово.

Господар, що сидів навпроти засміявся, а потім сказав:

— Щось ваші думки дуже важні справи обсіли, що собі аякаєте... чи, бува, не їдете до Львова так, як і ми, у тій переселенчій справі? Бо тепер вона багатьом голови закрутила...

Максим аж край лавки присунувся, а з цікавості аж очі загорілись. Втішився, що він не сам, що є ще хтось, з ким можна буде про ту справу порадитись, чи обговорити. І лице жінки роз'яснилось, бо думає, буде з ким скорше ту агенцію знайти де записують людей до Канади.

— Та їду і я туди, бо самі знаєте, що на вузьких нивках тяжкувато жити з більшою родиною. Їдуть люди, їдемо й ми; бо коли це правда, що в Канаді землю наче даром роздають, то чому не їхати і не брати її? — відповів несміливо Максим.

— А бачиш, Грицю, я тобі вже давно казала: їдьмо а ти вагався. Але ти не слухав жінчиних слів.

Господар ніби не чув жінчиних слів, і відповів:

— Ов, то ви також цієї пієте, що і ми... Люди мов мурашки з муравлища висипались, рушилися і шукають щастя за морем. Ану ж знайдуть або може воно ко-

гось само шукає. І як знайде, то вже обдарує всякими благодатями. . .

— Ов, — каже Максим, — як виджу, то ви щось ніби то носом крутите, виглядає що не вірите у рихтельність. Може думаете так, як і я донедавна думав, що там у Львові, в еміграційному уряді сидять якісь обманці і набирають людей не на землю, але на невільників у чужину?

— А що ж, може воно й так бути. Завезуть за море, вкинуть у старі, непрохідні ліси між диких звірів і скажуть на себе працювати. За невільників держати їх будуть. А що думаете, не може так бути? — допитливими очима дивився на Максима, боячись пропустити якесь слово, якусь відповідь, що впевнила би у його сумнівах. Хотів дізнатися правди, бо сумнів таки відбирав йому сон із очей і не давав спокійно роздумувати над прийдешнім пляном. Все думав, що це нечуване, щоб хтось даром землю роздавав. . .

— Киньте геть свої сумніви, та послухайте, що я вам скажу, — вів далі Максим. — Я усе вже вивідав у нашого пан-отця, як там справа мається із тим переселенням. Казав пан-отець, та зрештою і мій двоюрідний брат написав, звідтіль, що охочим до праці людям таки багато дають землі. . . Дають стільки, скільки лише можуть обробити. Але в тім то й річ, що для посіву треба ліси корчувати.

— А що, Грицьку, не так зле, як ми думали, — каже вголос жінка. — Вже Канаду надобре припекло, що кличе до себе людей, та й землю роздає. Хто ж то бачив, щоби задурно. . .

— Бо мало має своїх людей. Поля заростають деревами. Але що будемо багато говорити! Наших людей

вже багато до неї виїхало, шлють листи родинам, щоб кидали свої нивки, а їхали в Канаду дороблятися.

— А деякі, — каже Грицько, — страшні листи пишуть... Немов то сидять у гірших кучах, як худоба у нас живе. А ще деякі пишуть, що живуть у землянках, як щурі, — найся преч каже... Але надвоє баба ворожила... Я вже рішився виїхати з родиною до Канади. Коли б лише зумів знайти те бюро, в якому можна записатися на виїзд.

— І я також, але недовір'я підкрадається, як той злодій, тому то я не раз з підозрінням дивлюся на оту цілу справу... Та треба спробувати щастя, хто знає, може воно нас там где?..

— Та може вже раз таки воно нас знайде, — докинула жінка.

Доїжджали до Львова. Здавалось, що поїзд зуживає всі свої сили, щоби загамувати свій хід, притишував свій віддих, лише гудки пронизливими звуками розносилися навпереміну та казали Максимові, що він одною ногою вже у Львові. Хоч він за чим іншим їде, але його зір, як цікавої дитини, повзав навкруги, бо ось-ось буде у тому Львові, в якому є так багато церков та про якого дива наслухався вже не раз. Здалека бачить вже копулясту баню станційного будинку, а йому було би цікаво взнати, чи та баня не належить часом до якоїсь кальвінської святині, бо ж хреста на ній нема... Але вид умить закрився, бо поїзд вїхав до ошкленого станційного будинку. Дивиться, а там людей висипалось з поїзду, мов мурашок з муравлища і він є серед них. Люди йдуть то в один, то в другий бік, а Максимові здавалось, що то не люди, але струя рвучкої води жене, крутить людьми, немов у млинським ко-

лесі, і не випускає з своєї влади то в глиб, то наверх і знов те саме. І з тією струєю спинився вже врешті перед станційним будинком. Там і не стямився, як його від Грицька розділили якісь жиди. Обступили зі всіх боків і один тягне до себе, а другий до себе, та прихвалює свою агенцію, — достоту так, як у Борщеві на торговиці, де худобою торгували... І в тій метушні, при жидях, два газди, що мали однакові пляни згубили себе з очей. А шкода, думає Максим, разом би їхали за море, разом поблизу поселилися б і було би відрадніше.

Ой, як важко було Максимові рішитися на виїзд за море, і продавати своє поле, свою хату, свій дорібок та йти у невідоме. Але не було ради! Для добра дітей треба було покинути рідну землю. А вона дорога його серцю, вона потом його предків зрошена, та ще й до того стократно платить за працю його рук. Жаль серце його тисне. Але потішає себе, що може статися ще й таке, що доробиться у Канаді і, розбагатівши, — на старі літа вернеться у своє село і зложить свої кости там, де спочивають кости його предків.

**
*

Попродав своє поле, попродав усе, що мав, але коли вели на мотузі його красульку, то не видержав. Заховася за одвірок своєї стайні і нишком сльози витісав з очей. Плакав за всім своїм; це ж праця його рук, праця багатьох років, що від досвіта до ночі не давала ні хвилини спочинку.

Надворі стояла рання золота осінь того пропам'ятного 1899 року. Деревя вже почали вдягатися в різнокольорові осінні шати, а до сонця блистіло на повітрі шовкове павутиння — бабине літо... .

Теплий, лагідний вітер пестливо лоскотав груди

Максима та доторкаючись чуприни, навівав на нього і радість з успішного закінчення справи з виїздом за море, і сум, бо їде в незнане. І коли він з родиною уперше вже вирушив з свого обійстя в дорогу, то йому здалось, що непотрібно носить тягар у серці, що покидає рідне село і свою хату, бо навіть і природа ласкава до нього... Це в далеку дорогу так виряджала, наповнюючи його груди теплом рідної землі, щоб носив його з собою на новому поселенні на все, на завжди!..

І от сім'я Максима Яреми розпрощалась з селом і їде в дорогу, їде у світ далекий і незнаний, але приманливий, надійний. Він, той світ, як та усміхнена мала дитина, витягає до них свої рученята та на кожному кроці кличе до себе, та полонить усі їхні думки. Він кличе, бо коли раненько Максим запрягав коня і виїздив на своє поле погній розкидати, то й того поля було небагато. Розкине, було, купками на віддаль десяти кроків і от дивись: небагато отих горбків наклав уздовж, бо далше вже нема куди: межа. Кінчиться його поле. Правда, возив ще в ширину, але чи більше як три ряди міг накласти?

Чужий світ за морем кликав і Марію, бо хіба від однієї корови було настільки набілу, щоб можна було прожити родину і дещо продати, щоб було на сіль і на нафту? А де одяга для дівчат, а де обува?

Лише їхня старша донька Настя — нічого не вимагає від світу за морем. Її є добре у своєму селі, у своїй хаті та між своїми подругами. Чи стільки радості вона зазнає на новому поселенні, як тут удома коли по цілотижневій праці в суботу чи неділю зійдуться було дівчата разом, співають, аж пісня — здавалось — луною їде... розстелюється шовком по нивах зелених, по бі-

леньких завітчаних хатинах, і несеться ген-ген далеко і заходить у кожну закутину села, до кожного вуха та манить до себе своєю простотою, ніжністю та надіями... І своїми мелодіями всім сколихне довкола. Зненацька їхній гурт збільшується парубками. І пісня лине широко і могутньо, аж поки місяць високо не підійметься на небо. Тоді то вже пора розходитись до дому. Співочий гурт помалу розбивається, а все побільше у двійку: по битій дорозі, по утоптаних стежках. Чи ж серце не радувалось, не надіялось... не бажало?..

Але серце Насті спокійне, як весняною порою струмок отого потічка, що тихенько пливе вузькою стрічкою край їхнього села. До нього не дібралося ще незнане, що зветься коханням... Ні один парубок не захвилював ще її спокою. Тому хоч жалко, але легше прийдеться їй покидати рідне село, розпрощатися з подругами на довше... або може вже й на все — та пустити корінь нового життя в обіцяну землю, що молоком і медом має плисти... у Канаду.

Лише іноді якийсь жаль підступить до її серця. Щось стисне його мов кліщами, а думка з'явиться і своєю наготою каже їй: ідеш між чужих людей, бо ж то чужина для тебе. Ні мови, ні поради не буде тобі і нічого не змилює твого ока. Бо їй справді є добре у своєму селі і без приданого, на яке не жде, бо сама собі ще на себе запрацює... Так жалко кидати подруг, але знов самих батьків пускати у світ далекий не може.

Серед групи емігрантів таких, як і вони, знайшлися тепер у чужому місті, в Амстердамі. І вже в пристані, здалека дивляться на свій корабель, що зветься

"Ситі оф Ром", що серед заякорених кругом кораблів і корабликів виглядав як якась велика, нездобута твердиня, на краю моря, яке оподаль зникає на обрії за густими хмарами, що якби навмисне закривали вид, де саме те море кінчається, а де починаються хмари. Великий це корабель і наймодерніший та й дорогий, бо аж по сорок п'ять долярів заплатив від особи Максим. Та вже на це він не пожалів грошей, бо море — це не жарт: розвіється буря, серед ночі зажене корабель на скелі і розіб'ється, як забавка, а тоді всі, та й на дно, на поживу для риб. О, не на це він кидав своє село! Малим, перевозовим човном, перепливли до нього, оглянули свою кабіну, розложили свої менші клунки, повиходили на чердак. Сперлася й Настя з сестрою Гафією на борт корабля і розглядаються, бо ось вже пронизливий гудок так протяжно загудів, що Настя мало аж вуха не позатикала руками. А коли вже корабель втягнув у своє нутро і свої рухомі сходи то заворушилися дівчата. Це вже початок їзди кораблем по морю.

Довго дивилися за зникаючим великим портовим містом, а коли з їхніх очей зникла остання церковна вежа, тоді звернули свій зір на море. Безкрає море з легенька хвилює, морщить своє плесо. На ясному небі почали латками з'являтися темні хмари, а від них і хвилі моря оловом сповнилися. Лише повагом, немов під покривалом, щоб не розбризкались, держуться разом і хвилювати почали, бо їм під накривалом вільно дихати не дають... Чайки заводять такої музики, що Насті від того і млосно, й страшно.

— Та чого ж навісні голосите, немов на похороні? — скричала на них стривожено Настя.

— Он дивися, — відвернула Настину увагу Гафія і показує на стовп води, що витрискує фонтаном на поверхні моря.

— А це що? — звернулася до Гафії.

— Це витрискує воду з себе така велика риба-звір, що зветься кит. Це нещодавно у школі учителька їм пояснювала та навіть і рисунок його показувала, тому-то Гафія знає.

— А-а-а! То я вже знаю, що то за риба отой кит! То ж то він, у своєму нутрі захоронив праведного Йону від утоплення під час бурі на морі. То він вирятував його від смерти! . .

Та не довго велася між ними розмова, бо дзвінок скликував вже всіх на вечерю. І так їм минуло декілька днів напереміну: то з малим болем голови, то з нудотою, але усім вони обі цікавилися і були на все спостережливі.

Одного дня побачила Настя метушню і неспокій залоги: море буде тієї ночі буритися. Може буря кида-тиме кораблем, як сірником, — і як кине на скелі, то розіб'є, розколить його надвое. Тоді може статись те, що підуть на дно. . . Б-р-р-р аж зморозило Настю від тієї думки.

Сиділи у своїй кімнатці всі разом, лише Гафія при-тулилась до Насті, не відступала від неї ні на мить.

— Та чого так дрожиш, не бачиш, скільки є лю-дей на цьому кораблі, а не бояться так як ти! Та й ма-мі ще страху додаєш. Але Гафії усе перед очима по-дія з затонувим кораблем, на якому був праведний Йона. . .

У ночі настала буря. Хвилі моря скаженіли; кидали у своїй люті хвилі повище корабля, били ними об стіни

корабля і ніби питалися Насті: не боїшся нас?.. Тоді корабель хитався, як на гойдалці дитина. Пасажири, що пережили морську хворобу, були байдужі за свою долю, бо їхня хвороба перевищувала той страх, що по розбитті корабля може статися з ними. Та родина Максимова була замкнена у своїй коробці і, здавалось, що від тієї тривоги була далеко.

Та щасливо таки перепливли оте химерне та зрадливе море. А то від тієї морської хвороби, що ними заволоділа, здавалось, що всі четверо Богу душу віддадуть. Більш половину подорожі лежали на постелі, з зав'язаними зимними окладами на чолі, а від нудоти, здавалось, що згинуть, що не доїдуть до обіцяної землі. Лежала й Настя, і зацитькувала і Гафію, ніби вмовляла якусь дитину: помучся ще трохи, а потім будеш сміятися з цієї хвороби, що з тобою таке виправляє. Одне лише дивувало її, що вона на всі хвороби була відпорна, а морської ніяк перемогти не могла. І пригадала собі, як кілька літ тому з'явилася у їхньому селі пошесть червінки. Багато людей скосила вона і підбиралася вже й до Насті, гар'ячкою палила, але попри ліки вона брала себе в руки, бо вмерти не хотіла. І понад свою волю й силу вияснявала собі, що біль, як та розпещена дитина, буде вередувати і мучити, щоб лише взяти верх над жертвою, щоб поклонилася їй і сказала: ой, пані, ви таки сильніші за мене. Але поступися, відійди від мене, я тебе благаю, бо нема часу мені з тобою вовтузитися. І вона наче силою своєї волі цю хворобу перемогла.

Пригадує, як одного разу серед гарячих жнив задивилася на жовтий лан хвилюючого жита і через неувату стяла собі серпом вершок шкури на пальці лі-

вої руки. Вона випростувалась від зжатого і ще не зв'язаного снопа, щоб віддерти кусок платка і перев'язати ним поранений палець, то її зір зараз же знов почав блукати по ниві. Бо здавалось їй, що жито клониться до неї, шумить та хвилює, немов своєю красою промовляє до її душі. Задивилася на далекий лан доспілих колосків і думками полинула за його хвилюванням, що аж серце защеміло від тієї краси. Вона така рада би була пригорнути отой лан доспілих колосків до себе, попестити як малу дитину, але її руки не здужають: не обійняла би великого лану. Глянула в долину, а з її пальця скапувала на землю кров. Тоді чимскоріш віддерла кусок платка, в якому був завитий полуденок, перед тим приклавши листя бабки на рану, й далі жне, і далі думками літає по просторах і ранений палець ніяк не перешкоджував їй. Батько, що недалеко складав снопи, бачив усе, але удавав, що не бачить. Лише коли Настя піднесла свій зав'язаний палець угору, мовляв: дивися тату, яка у тебе проворна донька, то батько усміхнувся й сказав: не треба гави ловити...

Життя Насті, як взагалі життя на селі для кожного було тверде та загартоване тяжкою працею на ріллі. Тому-то воно, мов на іспиті давало своє свідоцтво тим, що загартувавшись — ішли твердим життям вперед, поборюючи на ходу всі перешкоди. І от з таким іспитом Настя з батьками й сестрою стала на порозі Нового Світу, а з тим і нового життя.

Та скажи правду, Насте, що не раз хотілося тобі бачити чужий і незнаний світ?! Маєш його оце перед собою — наче докір з'явилися перед нею оці слова.

Подорож по морю добігала вже кінця.

Корабель причалив до пристані, а їй світ ходором

ще ходить від тритижневої подорожі по бурхливому морю. Вона була хвора, ой, ще й як хворувала. Здавалось, що життя своє вже закінчить таки на кораблі, а море поховає її, проковтне на віки. Але, якось щасливо перебула оту хворобу, яка нікого майже не минає. Хай щезне, хай не зазнає її вже більш ніколи! Стоїть вона вже при березі пристані й майоріє їй здалека місто. Кругом пристані приліпилися до берега кораблі і кораблики, з линвами угору, а її усе те здалося якимись іграшками, якими то пан-отцеві діти нераз на приходстві бавилися.

Подальше із вранішнього туману виринали мури каменниць. Здалека загуділи фабричні гудки й кликали робітників на роботу. Годинник на міській вежі вибирав години. Одним словом пробуджувалося місто до життя, яке мало ще й свій привілей — бути помостом між старим і новим світом...

**
*

Родина Яреми Максима ждала на поїзд до Вінніпегу, що мав вкоротці приїхати. Позбирали усі свої клунки і ждуть на нього. Та нараз скричав кондуктор: Вінніпег, Вінніпег!.. Аж сколихнулася Настя. Та хіба з цілої його мови вони оце одно слово зрозуміли. Не пропустили його, бо це є ціль і зміст їхнього зусилля. Посідали на вигідні, м'які лавки і щасливі за гарні й вигідні місця, бо це вже востанне, чим можуть насолоджуватись та безтурботно їхати. Тепер три дні будуть от так сидіти при вікні й їхатимуть до двоюрідного брата, Петра Лисюка. Сидять у поїзді, яким мають переполовинити оту добродійку, Канаду, бо мають їхати на далекі, безкраї прерії на поселення з надією, що з часом заживуть таки у добрі та достатках...

Але й тепер серце Настині щеміло. До нього мимоволі підкрадався сумнів і наводив на неї неспокій. Он, там, — думає собі — на рідній землі уквітчані біленькі хатки квіточками, оточені садочками, до яких тулилися городці. Перед хатиною цвіли квіти різними красками і нероз половину вікна прикривали собою. А соняшники було як жовніри, як вартові, поставали коло плотів і підглядали — дивилися у вікно своїми ясними лицами. А тут, вона бачить щось не так. Сухо, пусто, каменисті звалища западувались оподалік у яри. Кругом камені, що здавалось каменем і сіли на її душу. повною парою вперед, а з тим і краєвид міняється. Вже

Вже давно залишив поїзд за собою місто. Мчить поїзд перетинає безмежні простори покриті високими, буйними травами. Вже мінає густі темні ліси, по яких здавалось Насті і людська нога не ступала. По тих безкраїх, безмежних просторах не видно ніде худібки, ніде не видно села, ба, навіть і хатини... Лиш інколи промигне якась обдерта буда або землянка, в якій мали б жити люди. О, хай Господь хоронить! У таку країну і їх доля вигнала: їхня безземельність, надія на краще, багатше життя. І от те багатство вона тепер бачить своїми очима: оті безкраї поля й ліси, і от полатані буди, в яких мов кочівники в ряди-годи виглянуть обдерті, брудні й нечесані кудлаті голови... Але вона мовчить... Що ж буде ще й батьківське серце кряти? От мати втопила свій зір у вікно і бачить же вона, що сльози втирає. Але ж — може ще завчасно голосити? Як стануть на призначеному місці, тоді то вже побачать, яка доля їм судилася...

Їдуть в незнане. Та ні, їдуть до двоюрідного брата,

який вже майже рік як в Канаді газдує і поправді, то він їх так захопив приїжджати на поселення.

Вийняла мати із-за пазухи жмут паперів, знайшла бажаного листа і ще раз засмученим, зажуреним зором читає уголос адресу:

— Петро Лисюк, Дамин-ситі, Вінніпег . . .

Держить отой лист у руці і вголос роздумує: І хоч не писали, що приїдемо, то хай буде Богу дяка, що на перших ходах матимемо де перебути. Все ж таки, як не pomoже, то бодай порадить, як братися до діла, щоб піти вже на своє. . .

По трьох днях не лихої для них подорожі приїхали врешті до кінцевої станції, до . . . на якій мали вже висідати. Вийшли із клунками, поставали у ряд і ждуть, немов по них мав би оце приїхати Петро і забрати до себе. Людей багато висіло і багато всідало, але ніяк з ними їм порозумітися і ні від кого ніякої поради дістати. Люди до їх горя, здавалось, глухі й німі.

А Марія бачить, що здані вже на свою власну долю, заломила руки і вже голосить:

— Ой, падоньку мій, ой, горенько моє! Де ж ми попали у чужий світ і незнаний. . . От тут так і стояти будемо пнями не знайшовши когось із своїх людей. . .

— Ой, цитьте вже, мамо, цитьте! Завчасно ще голосити. Знайдеться ще хтось, що порадить нам що робити, та де переночувати. А у днину, то ще й не страшно. Самі ще зуміємо раду дати собі. Як треба буде, то й нічліг ще найдемо для себе, не журіться.

— А вдома, — продовжувала Марія, не звертаючи уваги на Настині слова, — які то вже не були гаразди, але жилося, як Бог приказав, по людськи. . . і з людьми. . . та й зо своїми ділилося долю, яка би вона не бу-

ла. А тепер ні порадитись нікого, бо все для нас глухе та німе, бо чуже!.. Ну, що ж ти, Яремо, став і розглядаєшся? Де притулимося наніч. . .

— Цить Маріє, цить!

— Та ж шукай свого Петра, та не стій безрадно, як дитина. . .

Але Ярему ніщо не змогло вивести з рівноваги. Він і сам бачив, бо й без цього докору мав повно невеселих думок, що насіли на голову. Сам бачить, що рушаючись з дому, хто зна, чи і дурницю не зробив, не написавши заздалегідь, до двоюрідного брата і не подавши вістки про свій приїзд.

От уже дижурний на станції підійшов до них і на мігах показує, що час їм виходити на хідник. І вийшли вони, як та похоронна процесія й стали перед залізничним будинком. Стоять, як на варті вояки, з обличчям повної розпачі. А Марія безперестанку витирає очі і думає, що люди тут чомусь без душі і серця, бо йдуть попри них байдужо. Фірманки переїжджають і ніхто не питається, що вони от тут попід стінами роблять. Але ні, не все є так, як думає Марія. Он таки зупинився якийсь візник, іде до них і питається зразу по-українськи, що вони тут роблять із клунками. . .

— Чого такі зажурені, га? Вижидаєте когось, що мав по вас приїхати, а не приїхав?

А Марія вже уголос заголосила і наввипередки представляє їхнє безвиглядне положення.

— Що нам робити, порадьте добрий чоловіче! Десь тут має бути Дамин-ситі, а в ньому живе наш двоюрідний брат. Але як нам до нього дістатися? Не знаємо мови і ніяк розговоритись, а ніч надходить. . . На полі прийдеться нам ночувати. Ой, біди ми собі на-

питали, ой, біди. Захотіли ми землю і будемо її мати, аякже. . . — дорікала безупину Марія.

— Та заспокійтеся, господине! Завчасу ще голосити. Завезу вас на нічліг, переночуєте, а далше я вже постараюся, щоб вас доставити до вашого брата.

Відвіз їх на передмістя Вінніпегу до Селькірк, увійшов у будинок, що стояв усамітнений, великий, збудований із дощок. Так і видно було, що похапцем збудований, як перехідний пункт, де у своїй дорозі на переселення — переселенці мають переночувати. . .

Ввійшли в середину, а в нім повно людей, та повно диму, що й облич не можна було розпізнати. По середині стояла велика, залізна піч, на якій можна було підігріти собі їжу чи запарити окріп на чай. Попід стіни, немов у яслах — розстелена солома кругом для нічліжан. Одинокий, збитий із дощок стіл, стояв самітній, бо сісти при ньому не було де. Є де їм переспати ніч, а раненько далше у дорогу до Дамин-ситі, до Петра Лисюка. . .

Отой Стефан Романюк, це була добра до помочі услужлива людина. Як би не він, то й не знали би, де їм на ніч склонити голову і як далше їхати в дорогу.

— Та не журіться, якось воно буде — потішав їх. — Завезу вас до Стамбур, до Якова Павловського, а він вже далше подбає, як вам дістатись до брата. Самі колись знаходились ми у такім положенню, тому й вас не залишимо самих на поталу.

Як їх Павловський щиро прийняв! Як своє серце щире, українське відкрив, як розраджував і дораджував, бо сам колись ставляв свої непевні кроки на цій новій канадській землі, несміливо, з недовір'ям і з розчаруванням. А тепер він лише сміятися може із пережи-

того. Бо тепер його життя і родини, пливе в достатку й добрі. Поставила його жінка на стіл три великі повні миски: в одній сметана, у другій повний, свіженький сир, а в третій повно зварених яєць... Ото празник для Яремів. А до того всього ще поставила свіженький, біленький як сонце — пшеничний хліб. Це вже з їхньої пшениці, що збирають щороку з викорчуваного ними поля, що колись було старим, та густим лісом.

Ість родина Яреми все те благо, все те добро, що було продуктом обіцяної землі і лиця новоприбулих роз'яснилися, хотіли чимскоріш бути на своїм гомстеді і приймати у себе когось, що так як вони оце тепер ставлятиме свої перші непевні кроки.

По дорозі до брата, ще один українець, без руки, що то в лісі при дереві її стратив, Гарвій — завіз їх вже на місце до Павла Лисюка до Дамин-ситі. Скрутив у бічну доріжку того малого містечка і нею, що ще більш з вибоїнами була як у рідному селі, зупинилися коло Петрового обійстя. Висіли з воза і зацікавленими очима розглядаються, де ж є його обійстя, де стоїть його хата, бо кругом ніде нічого не видно. Правда, що даль безмежного поля рівенька, мов стіл, та коли заросла бур'янами, а битої стежки не видно. Лише подальше розсілось кільканадцять біленьких курочок, потопавши у бур'янах, в яких лише біленькі чубки, мов легенькі розкинені папірчики рухаються від вітру. Та Гарвій не каже їм нічого, хоч й бачить їхнє здивування. Підійшов до якогось валу — як Яремі здавалося може з метер високого, точно так як у селі під зиму закопували колись картоплю — підійшов до малого отвору — дверцят, до яких, щоб увійти, треба було зійти у викопаний діл. Та він цього не зробив, бо Петро по-

чув уже сам метушню і вихилив свою голову з тієї землянки.

На вид гаразду, в якому їхній двоюрідний брат Петро живе, аж захололи, аж той під'їом в їхній душі, що набули у Павловських, десь щезнув, розвіявся, а стала рубом перед їхніми очима невесела картина піонерського життя... За Петром виглянула голова його жінки, а за нею і двох синів, і помалу карабкаючись повиходили всі на двір, мов кури з курника.

Випростував свою спину Петро, підійшов і привітався з рідними. Вітав їх немов винуватий, немов вибачався, що в таких тепер гараздах живе і їх приймає... Привіталися всі, а потім одні й другі стали проти себе з замкненим віддыхом, немов соромлячись себе, і не знали, з чого починати розмову. Та перший таки відізвався Петро:

— От бачите, які є наші початки на цій землі. Не вспіли ми ще хати збудувати, хоча он бачите там — і показав рукою на викопані фундаменти під нову хату — вкоротці поставимо вже її. Вже й дерево на будову маємо, лише не встигли ще його привезти. Але помалу й це буде. Не дивуйтеся, усі що приїжджають сюди на поселення, із такої землянки починають. Та життя не стоїть на місці. Переселенці розбудовуються, поширюють свої господарства і не нарікають. Одначе я є здивований, чому ви не писали мені, що приїжджаєте? А прецінь, коли б я був про це знав, то кинув би собою, щоб для вас якого приміщення дістати. Але тепер, то вже запізно. Примістимося якось усі у цій землянці, а за який місяць буде вже моя хата зведена. Тоді то Настя і Марія допоможуть з моєю вимастити її, а потім будете в ній жити аж поки не підете на своє...

А Марія і не слухає слів. Сльози тиснуться їй силоміць на очі. Бо хіба ж це не кара для неї, що з біленької, мов цяця, своєї хатини пішла на поневіряння на чужину, а до того ще й має йти живцем у землю. Утирає очі та мовчить, як закам'яніла.

Помалу гурт переселенців, а тепер вже фермерів, зібрався, бо блискавкою рознеслася вістка, що приїхали до Петра гості-рідня з краю. Кожний потішає, то радить, та мабуть таки найліпшу прислугу зробив Микита Чубей.

— Петре, — каже, — у тебе ніяк буде приміститися всім у твоїй землянці. Хай їдуть до мене. У мене обширно. Перебудуть той перший гіркий час, а там розглянуться, що даліше їм робити.

Тішиться Марія, що є ще добрі краєни, що приглядаються ближче до їхніх невігід і подають свою помічну руку, як братам. Ідуть до Микити, а за ними, як процесія, увесь гурт людей. По дорозі кожний чимсь розважить, та кожний радить від чого починати, бо самі ще не так давно усе те пережили, то й досвідчені.

— Ми не дивуємося вашому огірченню, — каже Микита. — Але, як самі побачите даліше, що час таки учить. Він научив нас пристосуватись до обставин, він викував у нас завзятість і непоборність, і помалу ми виходимо на рівний, чистий шлях. Тому то не жаліємо тих трудів і перешкод, що на початку стояли перед нами. Помалу стоїмо вже більш на певних своїх ногах.

Притакувала і Марія, але Ярема був таки безмежно щасливий, що рішився на переселення, бо тепер він бачить, що між своїми, він не пропаде на чужині.

Привіз Чубей всю родину Яреми на своє обійстя і завів до старої, зігнутої до половини хатчини, що рад-

ше на стайню подобала. Вона до половини загрузла в землю, що здавалось, ще трохи, а потане в ній на все. Відчинили двері, а радше відкрили приперті до її одвірка збиті дошки і дивляться цікаво, як їм прийдеться жити у цій хатчині. Та огірченню — не було кінця для Марії. Земля занечищена коров'яком, значиться, що вони із під ринви та вийшли на дощ. . . бо, думається їй, що буде з коровами поряд жити. Але Чубей догадався і каже:

— Через оцю стайню будете лише переходити до своєї кімнати, бо до нової, що приперта до оцієї старої, нема ще знадвору дверей. Не вспів ще викінчити. Все нараз не йде.

Відняли вони збиті разом дошки, що закривали вхід до кімнати, то немов у другій світ зайшли. Простора, ясна і хоч ще не викінчена зовсім кімната видавалася їм немов раєм, по тім усім, що досі побачили. Аж легше відітхнулося їм. Стільки прикрих розчарувань напочатку і несподівано усе взяло ясний оборот. Правда, кімната порожня, без ліжка, без стола, без крісел, але не над цим вони тепер роздумують. Добре, що в початках добрі люди не покинули їх на призволяще. Нема то, як свій: як не заплаче, то бодай скривиться.

**

Ярема не сидів з заложеними руками. Кидався то сюди, то туди, шукаючи у переселенців вказівок і поради, як зажити вже на своїм господарстві. Бо поправді, Микита Чубей таки набив йому "баки". . . . У старій його хаті, через яку тепер вони переходять, — рядом до жолобів є перев'язаних аж сім ланцюгів на корови. А ті корови онде пасуться на пасовиську та такі повні, та такі шановані, що й у дідички у сусідньому селі не

були такі. Семеро коров! . . . Аж вірити йому не хочеться. Ті корови за рік будуть вже мати семеро телят і на рахунок, це буде вже чотирнадцять штук худоби. Аж устояти бездільно не може. Ото, як би то вже і йому братися до господарювання на своєму, то й він би стільки розвів худоби і він був би такий господар, як оцей Чубей. А тоді написав би вже в село до рідних, до знайомих: так і так, у мене вже є стільки і стільки худоби. То хіба повірили би йому? А Чубей що лиш п'ятий рік на своїм гомстеді, та крім тієї худоби має ще й четверо свиней у хліві, онде бігають по пасовиську, та землю риють. . . А курий стільки, що й не злічити.

Ярема ждав від уряду приділу землі на поселення. І одного разу таки діждався. Прийшов з папером у руках на приділ землі у Сарто. . . Ото радість у хаті.

— Не тіштеся ще, — каже Ярема. — Цей папір лише тимчасовий. До трьох років маємо постаратися хоч зо три штуки худоби, маємо викорчувати п'ять акрів лісу і засіяти зерном, маємо видовбати криницю та хату збудувати. . . Коли це все ми виконаємо, тоді можемо сподіватися, що землю вже на нас заінтабулюють. . .

— Так де ж є цей гомстед і цей ліс, який маємо корчувати, — нетерпеливилася Марія. Вона рада би вже *таки зараз бути на своїм і працювати.*

**

І от вони вже на своєму гомстеді, на своєму будучому господарстві. За десять долярів його купили від уряду. . . Стошістдесят акрів лісової пущі. І той ліс мають викорчувати, коли хочуть, щоб та земля вже на все перейшла на них. Але Марія вже не журиться тим. Добре, що вже мають приділ то всі громадно візьмуться до

праці й якимось воно піде. Залишилося ще трохи їм долярів, куплять вола і будуть корчувати усі разом. Розведуть курей. . . куплять декілька штук худоби. . . І вже в своїх мріях-бажаннях Марія порівнює себе до отієї дідички, що в сусідньому селі мала свій маєток. І в неї буде з часом таке господарство, і в неї буде такий достаток, нехай лише розженуться з роботою. А це прийде по черзі, бо не відразу Львів був збудований. . .

Став Ярема на малому пагорбку свого щойно приділеного гомстеду, що кругом обвівся тінистим густим лісом, прикликав до себе жінку і доньки та й каже:

— Ну, а як тепер буде? Ще й тепер, Маріє, будеш голосити, що тебе на чужину завіз? Он — бачите — безмежний ліс, що невдовзі стане орним полем, належати буде до нас. Не будемо вже черкатися боками на вузькій ниві. Бо правду казати, ніде і з нічим було нам розігнатися. А тепер, хоч бери, та кіньми гуляй по ньому, бо довго ждати будеш, щоб до межі дійти. . .

— Але ж бо, Яремо, — турботливо похитала головою жінка. — А скільки нам ще прийдеться нагаруватись, поки оті дерева викорчуємо. . .

— Та добре, що вже свого дїпняли, нема вже тепер чим журитись. Підемо от таки ще й цього тижня до Вінніпегу на торговицю, сторгуємо якого вола, будемо корчувати й думати за хату. А тепер, і то таки зараз, берімся до землянки. Так усі переселенці на початку свого приїзду тут робили, то й ми так робім.

Вийняла Марія із клунка малу плящину зі свяченою, Йорданською водою, що як безцінну вартість привезла з собою за море. Подає Яремі й каже:

— А тепер, Яремо, покропи свяченою водою місце під хатину, — а самій аж голос захвилювався.

Ярема статочно, поважно, як належить доброму господареві, налляв з набожністю на спрацьовану руку Йорданської водиці і кропив на чотири сторони, під чотири вугли його землянки, що оце таки почнуть будувати.

Потім взяв рискаля в руки, кинув поглядом навкруги і засадив його глибоко в землю. Сперся обома руками на нього. Підніс очі до неба. Його уста щось шептали потиху: молитву?.. бажання?.. скаргу до Бога?.. А потім вирвався його голос з грудей: покірний та благальний, скорбний та надійний... — Поможи нам Боже на новому місці... Не дай нам загинути марно. Держи в своїй опіці дітей... Не дай пропасти їм у чужині... А ти, земле, — і кинув поглядом кругом, — будь нам за рідну... бо я тебе як рідну пошаную... усі свої м'язи віддам тобі... усі свої сили... потом зрошу тебе... А ти повинуйся моїм мозолистим рукам... бо я з неробства не прийшов до тебе, але з мусу... і полюблю тебе, як рідну і догляну тебе, як рідну, а ти — не будь мені мачухою...

В його очах мов дві сльози заблистіли... А Марія вже давно платком очі витирала. А Настя? Чи вона може з'ясувати оту душевну боротьбу, оте переживання, що нею оволоділи після почутих слів?.. Лише одна Гафійка брала усе те поверховно, бо для неї все було нове й цікаве.

Копає Ярема під землянку діл, Настя помагає зносувати глину подальше, а Марія стоїть і не знає, чи їй тішитися, чи смутитися. Бо отой глибокий ліс, що стоїть кругом них, це наче визов їхньої долі, це той оріх, який прийдеться їм розкусити своїми зубами. Піднесла нишком свої спрацьовані руки і глядить на них, ніби

ждала від них відповіді, чи допоможуть їй у такій незвичній праці, бо до неї ревматизм підкрадається, ломить у суглобах, а тут не буде коли звертати увагу на свою неміч.

— Не журіться, мамо! Я буду всю важку роботу робити, а ви будете лише з легка, — ніби відчитала мамині думки, потішила Настя.

Руками Яреми був викопаний діл під землянку: сім метрів уздовж, а п'ять уширшки... Тоді взяв Ярема пилу й сокиру та пішов у ліс. Згодом було чути, як пилив дерево, як його рубав. Носили дівчата нарубаних осикових палів, що мали стати за стіну до землянки, а тато приніс два стовпи з ялиці і вбив по обох боках землянки. По них перетягнув довгу жердку, що мала творити зав'язок даху. Зв'язували личинням. Потім вбивали палі із чотирьох сторін, які мали бути за стіни, а тоді давали палі коло паля, рядом, на дах, а на них клали трощу і суху траву, посипуючи глиною, а по глині нарізану стрічками зрослу траву-кички. Тоді то дівчата думали за ліжка. Порізані колоди уклали впоперек на довжину ліжка, обтикували трощею, вирівнювали мохом, а на них клали мішки. А тоді аж верети й подушки, що привезли з дому. Батько за той час будував вогнище: вмурував у видовбану яму горщок, що мав служити до варення для них страви. Та найбільшою турботою, це була вода до вжитку. Криницю у скорому ході не видовбати, то ж мусить робити так, як йому радили: на баговинні оподалік їхнього житла — рискалем викопати заглиблення. Дівчата назбирали камінців для фільтрації води і вона помалу підходила. Не було її аж настільки, щоб задоволити всі домашні потреби,

але на конечні вимоги покищо вистачало. Ще того тижня купив таки вола. Треба ліс корчувати.

Кипить у Яреми вже жвава робота. П'ядь за п'яддю здобувають землю під засів, п'ядь за п'яддю віддалюється їхня землянка від темної стіни непривітного лісу. Та щораз більше відкривається їхнім очам вид на небесний простір.

Але недовго тривала праця в Яреми на будові його нового гомстеду. Дощі, що пізної осені зчаста навідували околиці, переривали усяку роботу при корчуванні лісу. Саме вони в таку слотливу днину радилися в землянці до чого їм братися, як сталася в житті Насті подія, що перевернула всі пляни, що були розроблені при поширюванні їхнього господарства.

Надворі щось затупотіло, щось зашерехтіло коло їхніх дверей-отвору, що закривав вхід до землянки.

— Тату, там прийшли якісь люди, — сказала Настя.

Люди? — думає Ярема, — в таку непогоду? Виглянув через отвір і за хвилину став у ньому. Навпроти стояв той господар, що у перших його ходах на цій новій землі поміг йому віднайти його двоюрідного брата, Петра. О, цього Ярема ніколи не забуде! Пам'ятає, як сонце клонилося вже на спочинок, а вони в чужому місті стояли безпорадні, безпомічні під станційним муром. Мови не знають, нікого про пораду спитатися, нікому пожалітись. Та надїхав оцей Стефан, став із підводою і перший до них заговорив рідною мовою. А тепер от стоїть перед Яремою, скулившись від дощу і здоровиться з ним, та якось несміло, мов не туди попав, де бажав... А Ярема сягнув рукою його поли і майже силою стягнув його у діл, до входу, що був не-

мов передсінком до його землянки. Подав свою руку до привіту та аж за плечі його стиснув і просить вже в хату.

— Я не сам, Яремо! Зо мною є ще гість... — якось недоговорено сказав.

Увійшли в землянку, бо розмовляти на дощі ніхто не зважився. Заблимала нафтова лампа і розігнала пригнічену темноту. Прибувші повели очима по землянці аж урешті зупинили свій зір на Насті... Та її рум'янець, що появилися ніхто напевно не помітив.

Пливла жвава розмова про переселенців, про успіхи деяких при розроблюванні господарки, про вміння завойовувати оті обширні, далекі прерії українськими руками. В розмову вмішався також молодий парубок, якого Романюк кликав Павлом. І той Павло із черги розказував про своїх батьків, що нещодавно приїхали і спочатку, так як усі новоприбулі, були огірчені, побачивши таке примітивне життя. Та вже уговкались, коли врешті перейшли на свій гомстед. А він, Павло, відділився від них і тепер вже є на своїм. Але все йде тяжкувато, самотужки далеко не заїдеш...

Настя розбирає у своїй голові все почуте й різне думає... Та хай не випереджує дії. Обернула свої думки вже на що інше.

От, у нашому селі — думає — парубки, як парубки — до людей подібні. Поміж люди ні один шануючий себе парубок не вийшов би у пом'ятім, поношенім убранню. А тут у Канаді — їй приходиться всякі дива бачити...

Розмова тягнулася з батьками цікава, бо була оживлена, та порушувала багато господарських справ. А Настя думає, що розмові не видно кінця, то треба го-

стей хоч чаєм прийняти. Вийшла до ватрища на двір, що прикрите від дощу — неначе вічний вогонь жевріло під попелом. Роздмухала його, підкинула смеречини і небавом окріп був готовий. Налляла до кухликів і понесла в землянку та кожному подала.

— Та чи ви догадуєтесь, за чим ми у таку слоту до вас зайшли, — каже Стефан Романюк. — До праці на полі якось братися не йде, тоді то між мною, а Павлом Димітраком випала справа на сьогодні — вас відвідати. Давно вже мені спокою не дає.

— Оцей то Павло Димітрак, — ще раз повторює, — зі села Гермаківки, борщівського повіту, — і клепнув його по плечах. — Це моєї жінки брат, а дотого ще й господарський син. Та так як отих журавлів у вирій, так і його до Канади притягла обіцяна земля. . .

А Настя різне думає собі та все червоніє.

Каже Романюк далі:

— Я прийшов у важній справі до вас, за свата. . . І просимо вас господине і вас господарю, дайте свою доньку за от цього парубка. Він чесний хлопець, і до того так, як ми всі — від малого зачинає. Хоче вже врешті господарем зажити. Дайте свою доньку за нього. Не будете ні ви, ні ваша донька жаліти. Він вже має свій гомстед, лише хати ще не збудував. А про вашу доньку, я вже йому розказував. Що думаете? Яку ж відповідь дасте йому, — наглив.

Батьки Насті були цією звісткою приголомшені, бо не сподівались, що в їхніх перших початках при розбудові господарства, вона може їх залишити лише з Гафією. Але знали, що задержувати її для своєї користі, це не по-батьківськи. Відійшли до передсінку,

довго щось радилися, а коли ввійшли до землянки назад, то батько ї каже:

— Питайтеся Насті чи піде, бо ми її силувати не будемо...

А Настине серце від жалю стрепенулося. За цілком чужого та незнаного її парубка йти, та в'язати собі світ!..

— Та йди хіба, Насте, — сказала мати, побачивши доньчине вагання. Бо не раз непокоїли її думки, що серед лісових гущавин, серед віддалення від людей, вона, Настя, знівечить свою молодість, своє життя та залишиться старою, невідданою.

— Та йди Насте! — тепер казав батько. — Як порядний і чесних батьків син, то не маеш над чим думати. Не вік тобі дівувати.

А Настя думає собі, що якже це так, немов на торзі: сторгували, ціну добавили і вже йди?.. Аж жаль її до горла підкотився. І стиснутим, тремтячим від жалю, бунтуючим голосом сказала наперекір своєму бажанню:

— То й піду!..

Парубок розрадуваний, підійшов вже до неї, щось до неї говорить, щось вияснює, але її водно стоїть перед очима його забруднене, пом'яте, та поношене вбрання. Оце її доля з'явилася у слотливу днину на порозі її землянки?..

Минув ще тиждень. Прийшов Павло вже сам, та й дещо прибраний. Не таким то вже відпихаючим їй здавався. Обговорили з батьками справу шлюбу, бо, казав, за тиждень має приїхати на французьку колонію священник з духовною обслугою для своїх вірних. То ж треба спішитися, щоб християнський шлюб узяти. Тре-

ба скористати з його обслуги, бо український священик є аж у Вінніпегу, а туди, за сорок миль дістатися, то не жарти. А прецінь треба бути пов'язаним законом Божим.

За третім разом їхньої зустрічі вже обоє збіралися на шлюб. В сусідстві, де жив Петро льокатором у господарстві, жив один німець, колоніст з України, що знав дещо по-французьки. Він згодився бути молодятам за перекладача.

Настав для Насті такий великий день, що вже на ціле життя заважить. Сумний це день для неї. Музики не грають весільної, дружки не будуть розплітати її коси. . . Не засядуть гості за стіл біленький, і не будуть коровай кроїти. . .

Пішла до схід сонця у ліс, нарвала дикого барвінку і сама собі віночок сплела. Одягнулася у народній стрій, що взяла з собою, мати поклала на її голову вінець. . . Вийшли перед землянку, клякнули обоє молодята до благословення. І вона, і мати заплакали. Не такого шлюбу вони сподівались. Але химерна доля держить все у своїх руках людину, нераз покепкує над нею, або знов несподівано оберне усе на ліпше, на добро, та дасть спасенну ласку щасливого подружнього життя.

Ідуть вони одинцем по вузькій лісовій стежці до французької каплиці, щоб взяти шлюб. Ідуть, а подорозі пташки їм співають, та такий концерт завели, що Господи! Немов хочуть Насті надолужити все те, що стравила, залишаючи рідний край. . . Птиці співають, а спів їхній стелиться по отій стежці до нового життя, що оце за кілька годин вступить у нього.

Зайшли вони до французького гомстеду, до прибу-

дівки, де провізорична скриня, обгорнена пурпуровою накидкою, служила за престіл. Посередині його стояв невеликий хрест, а по боках засвічені дві свічки.

Почалася шлюбна відправа. Священик по-французькому говорить вже шлюбну молитву і звертається наперед до Павла словами, яких він не розуміє. Лише хіба догадується, про що йде справа. А німець тоді йому переказує:

— Питається священик, чи маєте добру і не примушену волю.

То Павло каже:

— Так, маю...

А німець знов до француза:

— Уї, уї...

І так у перекладі того німця вони обоє вже законом Божим були пов'язані й стали вже собі подругами. По шлюбі повернулися молодята до Настиних батьків. Випили по чарці вина, закусили чорним хлібом та збираються в дорогу. Бо було умовлено, що Настя має йти до Павлових господарів, аж поки не збудують на своїм землянку. Як придане дістала Настя від батьків корову і серп, щоб було чим, як треба, корові трави нажати чи від буряну прочистити біля хати. Мама дала верету й подушку. З приданого вона тепер нічого не взяла лише від подушки не відмовилася. Хоч не хотілося Насті зараз розпрощатись з батьками, та не було ради, треба, бо ніч у цих лісових джунглях то не жарт.

Розпрощалася Настя зі своїми батьками з сльозами в очах, подякувала "за сіль, за хліб", та пішла за своїм чоловіком, з яким має ділити вже і долю й недолу...

**
*

Вечір скорим ходом почав своєю плахтою накривати усе довкола. Іде Настя по стежці за чоловіком, з подушкою під пахою. Ідуть, а ніч, як би завзялася на них і своєю темнотою прикриває усе приспішено довкола. Ідуть та Павло побачив, що не у той напрям, що повинні йти. Перейшов навпростець, думає, що може от цим способом скоріш прийдуть додому. Ідуть та йдуть і кінця тому нема. Провадив по заглибинах, порослих колючими тернями, то знов по царстві непроходимих лопухів. Під ногами тріщали сухі галузі, і своїм тріскотом будили сонних птахів, що з вереском міняли свої місця та ще більше додавали Насті остраху.

Десь недалеко щось загупало, щось побігло, а Настя, притискаючи подушку до своїх грудей чує, як серце зі страху тріпочеться аж віддих запирає. У темноті втратила рівновагу і впала в ярк, з якого таки із під її ніг щось пробігло. Піднялася, помалу спираючись на подушку, а тут вже і Павло коло неї на дні. Піднявся й каже Насті руку подати. Та хіба вона знає, у котру сторону? Лише звуком його голосу орієнтується. Злапалися врешті руками і він притягнув її до себе. Жаль йому Насті і встид за себе, що так першу пошлюбну ніч звів на ніщо.

— Павле! — перший раз відізвалася Настя до нього. Притулилась до його грудей. І придушений плач сколихнув його спокоєм.

-- Що сталось, Насте? Може щось лихе скоїлось з тобою? — питається Павло, немов усе те переживання не було лихом.

— Я утомилася... нога болить... я далше йти не можу.

Павло не кури́в, тому й у нього не було сірників,

а то, коли б їх мав, наложив би вогню і переждали би так до ранку, бо видно, що блуд їх вчепився серед темної ночі і водить по хащах, по яругах.

Сіли по дорозі на звалене дерево. Настя обтулюється подушкою, бо ліс немов ледом дише. Так, немов усе завзялося проти її щастя. Чим більше до себе подушку притискає, тим вона щораз у руках меншає. Нарешті безмежна темінь ночі помалу роз'яснюється. Це блідий місяць виглянув із-за хмар. Блідим своїм сяйвом вибілів темноту, роз'яснив і обличчя молодят. Аж тепер побачили себе серед ночі, та в якому трагічному вигляді. Настя від ніг до голови обліплена білим пухом. Навіть її вії виглядали якось несамовито.

Неначе збудився ліс чарівних казок і таємного міту, і оце не була Настя, але якась мавка, що серед темної ночі пробудилась зо сну, та знайшовши свого лісовика вабить його у танець... Але той ніби спокій сонної ночі, здержував її від цього. Глянула на Павла і аж перелякалася його вигляду. Пригорнув її до себе.

— Болить? — запитав, побачивши ногу, яку в кістці Настя тримала рукою.

— Болить і рушити нею не можу... — відповіла, а очі сльозами зайшли.

— Ов, а це що? — доглянув Павло темну стрічку крові, що просочувалась з ноги.

Змиває слиною і шукає, чи рана глибока. Але хіба то лише одна. Обі ноги, мов ножем, порізані, поколені гострими тернями...

— Не плач, голубко, не плач, — потішає її. Та вона хоч усміхається, та блідо, як той місяць, що світить, а тепла не дає. Хіба для неї це потіха, хіба вона колись сподівалась, чи щось таке передбачувала, що на її но-

вій дорозі життя от таке, як тепер, стріне? .. От, таке нещастя, от така мана, що цілу ніч їх водила як окаєнних, як грішників, що не дала їм доступити до царства, яке мало у згоді і любові їх з'єднати.

Тоді Павло вийняв хустинку і в кістці стиснув її ногу. Від того її полегшало і вона якось винувато посміхнулась. Обійняв її й сильніш пригорнув до своїх грудей. І тоді наче впала якась перегорода, що ділила її з оцим, так коротко знаним Павлом. Відлягло від серця і подумала собі, що тепер він є дійсно невідлучність її сособи, що він — це опіка й підпора в прийдешньому її житті і будучність при ньому не буде страшна.

Притулились до себе таки на колоді і так продрімали до першої зорі.

Каже Павло:

— У таким вигляді, Настусю, нам вже ніяк показатися моїм господарям. Давай, підемо з поворотом до твоїх батьків, щоб привести себе якось до ладу.

Настя на все годиться. Лише йти їй важко. Приблизились до батьківської оселі потиху, уважно, щоб у такому сумерку не ставляти їх вже на ноги. Підійшов Павло до ватрану, випорпав неvigасле ще вугілля і давай вогонь підкладати. А Настя стоїть і не знає, що з собою робити. Сіла би, так ноги не згинаються. Коли б була ні трохи не відпочивала, то в русі й ноги не піддавалися б, а тепер, то вже ніщо її не порадити. Підставив Павло колоду і посадив її на неї, біля ватрища. А комарів — рої, хмарами в'ються коло неї, чіпляються до її ніг, до кожної рани ще й болю завдають.

Помалу запалахкотіла ватра. Смеречиння кидало жмутами іскор і на темному фоні досвітку, крізь бризки високого полум'я відбивалась постать Насті і нада-

вала собою якоїсь таємничости. Палахкаюча ватра побудила й батьків. Вийшов хильцем з землянки батько, а за ним мати й зупинивши свій зір на такому небуденному виді аж оніміли. Мати очі протирає, бо її не віриться, що це її донька...

— В ім'я Отця і Сина... — хреститься і ближче підступає до Насті та приглянувшись до її виду — заплакала гірко...

— Ой, доню моя!.. — а темний, сонний ліс на своїх вершках уже ніс ті слова у гущавину. Настя все ще держала притулену до себе подушку, властиво вже не подушку, але насипку, в якій вже давно не було пір'я. Нараз вона розридалася, як мала пещена дитина і з трудом підійнялася з колоди й упала в мамині обійми. А Павло відвернувся, бо і йому щось котилося до горла, щось тиснуло до болю, до сліз.

Хоч перед шлюбом було умовлено, що Павло зараз таки по шлюбі піде на кілька тижнів до залізно-дорожньої праці, однак ще здержався, бо по тій блуканині, змінили свою думку і рішили вже таки зараз будувати землянку на своїм гомстеді. Вибудують її провізорично, щоб лише згрубша підвезти, а там вже Настя сама буде її викінчувати. А він піде на працю, щоб заробити трохи долярів на розбудову господарства.

★

Павло з Настиним батьком повільно пішли по малій поляні, яку підшукали пригожу на будовання землянки. Радилися, як, і з чого закладати нове господарство. Та нехай ідуть і радяться коли хочуть, бо Настя вже на перший погляд, коли лише глянула кругом, постановила, що найгарнішим місцем і найбільш догідним для неї, буде саме оця мала поляна, на якій вона стоїть. Невдовзі, — так думає вона, — збудують собі хатчину,

і в ній стане зав'язок її родини і стане вона по своєму газдувати. Перебігла очима майже усю поляну та довго не прийшлося її зупиняти очі на ній, бо вона невеличка, а кругом неї густі ліси, та такі темні й холодні, що від них, здавалось Насті, аж льодом дише.

Ні, не любить вона оті могутні дерева, що стоять згорда і немов викликають її на бій. Ой, ждїть же ви, ждїть! Передирайтесь! Не довго вам Настя з Павлом дозволять панувати над поляною. Поправді, вона таки не любить, щоб ті могутні дерева так близько приглядалися до неї, до її душі. Вони собою увесь світ прикривають. . . Бувало дома вийде на батькове обійстя і глядить кругом: то лише одні верби, що на межах сумовито задивившись у землю, оплакували своїми вітамі. Та й чого ж вони такі сумні-сумні бували? От так, як і тепер серце Настине, бо кинута долею на чужу землю, сумує. . . Та щастя, що хоч не сама, то й сум скоро проминає.

Перебігла лісову гущу і чує, десь ніжно журчить вода та наче чепотом музики манить її до себе. Прямує на звук журчання. Стала над високим, спадистим берегом, де у глибині, серед корчів і повалених колод, пливла на дні маленька стрічечка води. Розглядається кругом, але безмежний ліс не захоплював ніяк її уваги. Чи вона непривичаєна до такого виду, бо їй усе здавалося, що той густий ліс сів на її груди і своєю вагою додає їй якогось ляку, непевності. Безмежна тиша панувала кругом, лиш де-не-де, коли в даль лише могло сягнути око, хиталися маєстатично вершки старих дерев. І несподівано почула сухий тріскіт ріща, по якому щось пробігало. У такій тиші, його скоро прийшлося Насті вловити. Обернулася пів-кругом і так у пів-колі й за-

стигла: по другому боці потічка стояв великан-мус, колись цар того ліса, що видно було скерував свій хід до потічка, але побачивши таке небуденне з'явище, як Настя, не знав що робити. А зо страху Насті серце молотом валилося, і гаряч покотилася тілом. Похитав мус головою і розширеними ніздрями вичував противника і дивився на Настю. Задивилась вона на його могутні роги, що як зуби-вістря якоїсь велетенської пили, здавалось, спрямовані до неї і зараз, лиш пробіжить провалля й проб'є її. . . Та одне щастя, що прірва була глибока. Є ще час захиститися. . . Кинула оком на дерева і знов здригнулася, бо вони могутні-могутні, обома руками не обійняти їх ніяк. І в тій безпорадності вона втратила панування над собою, не знала, що їй робити, і як захиститись. Але мус рикнув так пронизливо, що аж глухий відгомін пішов по лісі, та ногою попорпав землю і, завернувшись, побіг, що аж земля під ним застогнала. І од разу всю надію, всю радість, що закралася до неї на згадку, що вже стане на своїм, мов невідлучним страхом прикрило. Її здалося, що вона кинута у якийсь звіринець, серед якого їй прийдеться жити, з топором або крісом у руках, головно тоді, коли Павло буде на роботі.

— Ой, Павле, — прибігши до батька й чоловіка, сказала. — Та тут такі страшні звірі живуть, от з такими-о рогами, як оте дерево — і показала рукою на деревце, що одинцем виросло на поляні. — Як залетить колись сюди, буде горе, бо нічим оборонитися. . .

— І цьому зарадиться, не бійся! Зрештою, він сам здалека є від людських селищ.

І від цього часу Настин запал до свого гомстеду дещо підупав. Та ради не було. Раз доля їх кинула в лі-

си, то треба погодитися та пристосуватись до нового життя.

Зачалась утяжлива робота таки зараз на їхньому гомстеді. Копають спільно діл під землянку. Батько теше палі, а вона носить і зараз таки вбивають в землю обухом сокири. Городить своє житло з чотирьох сторін. Лиш на вихід залишає один отвір. Здалека це могло виглядати на малу забавку — твердиню, що то перед наскоком ворога приготовляється до оборони... Павло зробив зав'язок даху на взір батькового, на палі наложили трощі, глини, а по ній стрічками зрослу траву. І та землянка творила малий на вигляд вал, що майже не впадав у очі що це людське житло.

Настя чула, що деякі жінки збирають коріння снєкрут, коріння сенеки і продають його до крамниць, з якого виробляють потім якийсь лік. А воно в лісі, таке непоказне росте. Подумала, що тепер ніщо важне не держить її при землянці, то треба так, як і другі жінки, йти в ліс, збирати те коріння, а потім його продавати. Все ж таки якийсь гріш капне на початок їхнього господарювання. Попросила одну дальшу сусідку, що як буде йти в ліс по корінці, то щоб її взяла з собою, бо хоче пізнати його вигляд, де і як воно росте, щоб ще якоїсь отрути не назбирала, бо в тому лісі всячина росте. Бо той ліс не став вже для неї таким страшним, як перед тим. Ходила вже нераз з Павлом у глиб його, нераз зрізували дерево ялове для хати, щоб просихало, бо небавом будуть її будувати. А то й на стайню для худоби, бо час стрілою летить, а перед ними ще стільки зобов'язань. Мають викорчувати отих п'ять акрів лісу, хату збудувати, криницю викопати, три штуки худоби мають пристарати, бо інакше уряд забере від них гом-

стед, а дасть тому, хто зуміє вив'язатися із свого зобов'язання. А курочки, як розведуть, то будуть жити от у цій землянці, де тепер вони живуть.

Із тими думками йде у ліс по ті коріння сенеки. Один мішок перев'язала і дала на плечі, бо в ньому має бути повно отих корінців, у руки взяла по мішкові. Треба ж їй буде грошей на обладнання нової хати, що невдовзі будуть будувати. А гроші, зароблені Павлом, можуть іти на худобу. От і з такими думками збирає те коріння. І чим ступить далше, тим повніші стають мішки. Уже всі три повні, але тягару не чує лише у своїй голові підраховує, скільки то вона фунтів могла їх назбирати: двадцять? тридцять? А за один фунт платять по сімнадцять центів. Ото, гроші!

Понесла вона оті три мішки повні коріння до сусіди-фермера, що їхав по своїх справах до Вінніпегу, щоб їй оті корінці продав. Та він радий чимсь прислужитися їй, та допомогти, як лише може. Ой, як утішилася Настя, коли за оті корінці привіз їй мішок біленького, мов сніг, пшеничного борошна. І з радости, зараз таки якусь частину понесла батькам, нехай також мають, а собі наварила вона вареників та не багато, бо картоплі є обмаль. І не так то й легко її купити. Давно вже їх не їла, хіба ще дома. А смакували, як було на Свят-Вечір, коли, випостившись цілу днину, засідали до Святої Вечері.

Носить оті корінці із лісу, передає через сусіду і так склала цент до centa. Нехай же й Павло бачить, що й вона не дармує.

Раз пішла за отими корінцями глибоко в ліс, бо він вже не був для неї такий чужий, як у перших днях свого знайомства з ним. Муси — хіба повтікали, бо ні вона,

ні інші жінки вже більше їх поблизу не бачили. Та все ж таки: ліс, це не забавка. Він має у собі ту таємничу строгість, що каже на кожному кроці бути уважною та чуйною. До того, вона пам'ятає про той блуд, що то — хай щезне! — водив її й Павла у пошлюбній ночі по своїх недоступних нетрях. . . Тому то тепер вона вже і своїй орієнтації не вірить, але за кожним разом як йде у глиб, то надриває галузочки дерев і кидає по заячій стежці, значучи собі поворотну дорогу. От, стала вона так коло дерева і нахилилася над галузкою, щоб її зірвати, та розглядається кругом. Там, де столітні дерева ростуть, там темно, бо й промінчик сонця не загляне до них. Лише при відхилі від вітру де-не-де промінь сонця обгорне і попестить листочки, а вони від тієї радості та втіхи аж тремтять, аж хвилюються і любуються собою. А вітер, як би хотів приподобатись Настуні, по вершках вже гуляє, трясє могутніми коронами, а вони, мов живі люди, клонять свої буйні чуприни то в одну, то в другу сторону, та все не подаються.

І задивилася Настя на все те й несподівано мов побачила щось страшне: мов повішельник погойдуються на мотузку. Очей від того виду не може відвести. Жде, коли вітер знов відхилить гілля дерев, де бачила отой страшний вид. Так, бачить вже виразно, що висить щось на мотузку, але хиба на людину воно не похоже. Успокоїлась трохи і з лопатою в руках йде проти того дива, а приблизившись — засміялася: на мотузку висів облуплений зі шкіри вовк. . .

І пливло монотонно її життя. Та коли прийшов її малий синочок на світ, то й світ їй відмінився. Не сама вже Настя жде свого Павла, коли прийде з роботи. Двоє їх тепер буде. І так, як батька, Яремою назвали. От, ці-

ла радість її. Коли пташня в лісі пробуджується і своїм щебетом розвеселяє оту темну лісову гушавину, то й синочок до схід-сонця будиться і своїм щебетом мамине серце розвеселяє.

**

Уже дерево на будову хати — готове. Настя не дармує, але обпалює стовпи, обсмолює їх, щоб, коли будуть в землі, не гнили скоро, бо на собі мали держати всю хату. Та одначе, як старались, не вспіли ще зав'язок хати зробити. Павло в першій мірі пильнував заробітку, бо лише за них зможе купити худобу. Але тепер, коли на світ прийшов їм синочок, то, треба спішитися з хатою. Поклали вже з батьком підвалини під хату. Ой, яку радість носила Настя у грудях, коли вже зав'язок хати стояв і росла вона таки на їх очах. А в днину винесе свого синочка з колискою на двір, нехай у землянці не дише тим воздухом, що землею тхне. Покладе його під розложисте дерево, в тінь, під яким то висів образ святої Родини під дашком, бо в землянці не було місця. Усе йде її тепер гаразд, усе поступає по розрахункові — вперед. Лише що до справжнього корчужання тепер взятися не можуть. На наступний рік це вже будуть робити, бо буде вже з чим зачинати. А на грядки — он який гарний кусок удвійку вичистили від дерев. А як не змогли яке велике дерево скорчувати, то навкруги його копали землю і робили грядки. І що там не росло? А все ще з краевого насіння, що то батьки привезли з собою. Фасоля в'ється на тичці високо і цукровий горох онде при землі, і морква, і капуста, цибуля й кукурудза, лише картоплі кілька корчів. Вона буде лише на насіння на другий рік, бо її тяжко де дістати. А скраю, коло буряків на весь свій ріст постав-

ли рядом соняшники. Це вони будуть нагадувати їй рідне село, це вони заставлять її думати за рідну сторону. Це вони нагадувати їй будуть рідне село, що укрічане пахучим зіллям, од якого засиплялося та будилося зо сну.

Росла вже їхня хата. Обкидала вже стелю сволоками. Коли б лише вспіти зробити оте, що найважливіше: стіни й дах. Бо Павло піде до ліса чи до залізно-дорожньої праці, а вона вже в середині сама її виліпить. По-малу, вже й дах почав рости. Лише одна біда, що на покриття даху нема де дощок дістати в поближу, ані соломи. То ж треба із сухого шувару, чи троці так, як бувало в рідному селі, що покривали дахи соломою. А тут, в початках, хай буде із шувару, аби лише обширніша хата була та ясна, щоб свіжого воздуха було для маленького Яреми.

Перечислила свої заощаджені гроші, що наскладала за оті корінці, які збирала в лісі. За них купили залізну піч до хати. Дванадцять долярів дали. Багато це, але за те піч обширна, на чотири кружки, від біди буде де в зимі і хліб спекти, бо є й рура. Натішитися нею не може. Павло поспішився знов на роботу, бо то одиноке джерело, з якого черпає гроші і складає на купівлю худоби.

Пішов Павло, а Настя замісила глини, нарізала до неї соломи, що сніп один дістала, і місила ногами глину, а потім брала черпак, кидала її на стіни і стелю і тим черпаком вигладжувала. Намучилася, що ні ніг, ні рук не чула від тієї роботи.

Хата хоч вже мащена, але не ставляли ні вікон, ні дверей, нехай продув висушує стіни, а коли Павло з праці прийде, то вже pomoже заложити їх. Коли стіни

висохли, тоді вона вапном поразу вибілила, помила підлогу і взялася до приготування ліжка. Перед тим вже нарізала колод на відповідну ширину, а тепер лише їх носить і вкладає впоперек. Знов приготовляє ліжку, як у ліп'янці, хоча Павло приобіцяв, що коли вже залишить роботу в лісі, чи при залізничних рейках, тоді то вже ліжку приготує з дощок.

Та тепер ліжку у неї вже інше, як було у землянці. Воно зі збитих дощок і має навіть чотири ноги-стоянки. Одна лише біда, що хоч сінник з мішків пошила, одначе соломи до нього не могла дістати. То мусіла ще покористуватись шуваром, та мохом. Застелила вже простирадлом, а на те накинула верету, оту, що від мамми у приданім дістала. На ліжку вже дві подушки, як гори. Та вони тепер пухкіші, як ця, з якою її по лісі блуд водив. Вона збирала шишки шувару, висушувала їх, вони тріскали й випускали з себе шовкові прядива, що пухкіші були за найвибагливіше гусяче пір'я. Внесла з надвору стіл, що зробив Павло і служив їм на дворі до всіх okazій. Навіть лавку принесла, а до того колиска, що доповнювали урядження її кімнати, першої вже на господарський лад побудованої хати.

Вже осінь прискореним ходом несла з собою холод ночі, то ж тепер приморозки заставляють її вже побільше коло хати й синочка сидіти. А грошей її ще треба. Тому не треба гаяти часу, але як можна, йти ще на корінці, збирати їх і продавати, бо грошей її треба, ой треба!

З появою приморозків, чогось прийшла їй на думку калина. От така плеската, червона як кров, та гірка, гірка! От та гіркість калини, може всю її нудьгу від серця від'їсти... Бо вже до от цього осамітне-

ного життя трохи привикла, але часом таки десь навіється на душу неначе б то важкий сум за рідним краєм, спогад за веселим, безжурним колись дівочим життям, за своїми подругами і бодай ота калина перенесе її думкою у той рідний гай у своєму селі... На краю його, — червовими китицями манила до себе. Було зберуться подруги і зайдуть у гай, нарвуть калини, а потім, заїдаючи її, посідають і почнуть співати пісень. Ой, як далеко розносилася їхня безтурботна пісня і як весело ставало їм на душі, бо їй що ж їхньому щастю стояло на дорозі? А тут вона сама, серед темного, старого лісу, та щастя, що хоч зі синочком дорогим.

Ліс шумить якось таємничо. Легенький вітер верхів'ям колише. Повіяло теплом, таким принадним, таким таємним, немов навівав на неї увесь спогад минулих літ, усю радість своєї молодости. Взяла вона Ярему з собою, бо хоче йти в ліс калини нарвати. А при тому ще їй корінців назбирає. Пригадує, що одного разу, як ходила за корінцями, то бачила в лісі багато кущів калини; частину нарве їй буде таки зараз її їсти, але якусь частину зав'яже в оберемок і покладе на дворі, на забезпечене від птахів місце, щоб не видзьобали її. Лише щоб мороз, коли навідає, зморозив її. Бо тоді вона і виглядом ставала якась прозора та шовкова, так що аж блищала, а в смаку — то вже ніщо не дорівнювало їй пари ні в варенню, ні в інших солодошах. Отак їла б і душу свою звеселяла б нею.

А синка Ярему, нема як дома залишати самого. То хоч вже давно, як Павло замок прикріпив до дверей, але як їй дитину залишати саму. Воно як те цип'ятко, що виколупалося з шкарлупи, ціпкає, вганяє з одного кінця в другий, шукаючи того тепла, що то лише мати

рідна може дати. Ні, вона ніколи не має відваги залишати його самого в хаті, бо синочок, це її радість, це її життя. Піде з ним по калину, а при тім назбирає і корінців. Скільки лише зможе, то буде збирати. Правда, що поблизу вже все повизбирувала, то ж треба за ними буде піти трохи глибше в ліс, аж за тією калиною, що то раз бачила.

Вибралася вже. У наплечнику, що з мішка зробила, сидить її Ярема, її дитина і від тієї думки аж тепло розливається по тілі, бо він — то нерозлучність її особи. Без нього, здавалось би їй, що та гуща лісова задавить, пригнітить її додолу.

Стала на обголеній поляні, на якій лежали повалені, спорохнявілі дерева. Зняла дитину з плечей і присіла на звалене дерево. Розглядається кругом. Десь у лісі закрякала ворона, збившись понад верхів'ям, а вітер, хоч осінній, так ніжно лоскоче, рве хустину з її голови, і крутить пожовклими листочками, що при його подуві відривались з дерев. Подальше в долині такі чудові ніжні осінні квіти розсіялись близько себе, ніби боялись одинцем приморозків, а в гурті то й заморозитись не дадуться. І той малий діл уквітчався ними, різними кольорами, ніби то не розкинені квіти, але розстелений уквітчаний у пишні взори живий килим. Які там чудові квіти вона бачить, яких кольорів і якої величини. І вмить задумалась, бо та незрівняна краса, ста квітка призначена незбагненною силою вийти з землі, з призначеним для себе узором і красою. Аж рука свербить: ото взяла би, як було в дома, кусок дрібного полотна і вишивала б плечики по ньому, а за взірець кольорів брала би оті квіти, що розсіялись в долині. Яка ж то Божа краса! А Ярема притулений до неї, за-

дивлений на квіти, немов і він розумів красу отих квіток, тому і любить їх ними.

Синочок вже за нею дрібоче, бо вона отямилась з задуми і похилена збирає вже корінці. Та чим крок, то тих корінців побільше, немов грибів по дощі. Ото знайшла місце, де ні вона, ні, мабуть, ще ніхто до цієї пори сюдою не ходив. Вже два мішки, що в руках має — повні. Ну, а Ярему в третій та на плечі. Заладувала все те по господарськи, ще й лопату волочить за собою. А в поворотній дорозі, трохи скрутить у бік і нарве вже собі калини. Хоч нема вже ніде місця для неї, але тицьне у мішок, де Ярема сидить...

Нарвала вона немалий вже оберемок тієї калини, заладувала до мішка і що лише збиралася повертати додому, як навпроти неї суне сірий ведмідь... Он такий, як гора, що, здавалось Насті, й світ собою прикрив.

Душа її завмерла... Відкрила широко очі й лише дивиться... Оба мішки з корінням випали з її рук, а лопата, мов жива — зо страху притулилася дужче до неї. Ведмідь іде прямо в її сторону... Утікати? Бігти? Та далеко не втече... Хоче підняти ноги, а вони мов до землі приросли. А ведмідь дивиться на неї, став уже на задні лапи і, похитуючись як людина, йде до неї, і похитується в оба боки... Вже он недалеко, ще кілька кроків і буде біля неї. Вона скричала, та так розпучливо, що здавалось, аж дерева захитались від почутого крику і, зашумівши, понесли її крик на своїх вершках по лісі. Став ведмідь, мов обмірковував свою позицію, а все дивиться у її сторону, а там знова рушився. Йде до неї, вже недалеко, здавалось, що віддих його вже чує... Закричала вона ще голосніше, аж горло від кри-

ку заболіло. "Нехай діється воля Божа" — подумала Настя. Нехай її розшматує, лише щоб Ярему, її синочка, ні. Упавши горілиць на Ярему, прикрила його собою. Лише руку положила на своє лице, бо коли вже буде її шматувати, то хоч з лиця хай не зачинає... А синочок, як би знав, що то нещастя, лежав під її тягарем мовчки і ані рухом, ані звуком не зрадив себе так, якби здавав собі справу з свого положення.

Лежить вона ніби мертва і жде на свій кінець, що видно вже записаний у її судьбу. Та смерть не приходила до неї... Запанувала така зрадлива тиша, що болом вилася у її грудях. І та хвилина тиші, що ділила її від смерти, здавалась їй вічністю. Потім почула його гупання. Хворост під його лапами тріщав, а коли гупання, віддаляючись, помалу затихло, то її нерви так розладувались, а сили опустили, що з місця рушитись вже не могла. Лише понад силу піднесла голову і побачила, як потужна силюета ведмедя, що похитувався на двох лапах, вже зникала за деревами.

І так мінялося її життя, переплітане страхом, боротьбою за майбутнє та й надією на ліпше. То піде Павло на два-три тижні на роботу до будови залізної дороги, або в ліс по дрова, а тоді повертається з грішми та зараз іде по борошно двадцять миль пішки і на своїх плечах несе його додому. Принесе ото мішок борошна, понайбільше житнього, щоб на хліб було. Спече хліб Настя, а Павло посидить трохи дома, щось погосподарює і уже знов іде на заробітки. І знов Настя буде його зі сином вижидати зо три тижні. А Павло на цей раз рубає в лісі дрова, пилить на відповідну довжину, складає у ряд. Чим більше отих рядів наложить, тим більше долярів дістане. А йому їх так до господарства

потрібно. Два роки вже минуло, як дістав свій гомстед у посідання, а ще один рік залишився йому до виконання його зобов'язання. Бо з уряду прийдуть, спитаються чи виконав своє зобов'язання, чи викорчував вже поле і чи худобу купив. Але скільки він міг викорчувати своїми і Настиними руками? Але ось вже трохи грошей наскладав, то ще цей один раз піде на роботу через зиму попрацює, а на весні вже візьметься надобре до роботи при корчуванні свого лісу.

А Настя думає, коли вже врешті заживуть родинним життям. Бо все їй здається, що вони всі кинуті долею у велике та незнане їм плесо глибокого озера й на поверхні держаться всіма зусиллями, щоб не затонути.

Павло пішов знов до ліса на роботу. Приморозки брали вже надобре. Ще трохи, а гостра зима своїми оковами скує все довкола. Коли б щасливо ще переждати оцю зиму, а на весні, як сонце розігріє землю під грядки, вже троха більше викорчує дерев.

Сидить Настя в хаті й думає собі, що не видно кінця її розлуки. Коли ж нараз до неї прибігла у хату, задихавшись, Доця Легкун, хоч не близька для неї це дорога. Настя утішилася, що вона прийшла, та Доця не відповіла привітною усмішкою, навпаки, зажурена, заплакана і перестрашена. Питає, чи випадком не бачила вона її сина, Іванка. Він з рана пішов із хати, бо вона скартала його за те, що увечорі непомітно відкрив примкнений отвір до курочок, і через це кілька курок пропало.

— Чекай, чекай, я піду до тата і скажу, що ти мене била! — казав він.

— Ото дурненький! Та ж тата дома нема, він у лісі при дровах.

— Але я скажу, побачиш!

І Доця байдужа до його слів, пішла до своєї роботи. Не підозривала нічого злого, бо він лише чотири рочки має. Зварила обід і кличе обідати, а його нема. Уже друга година, вона бігає кругом по всіх гомстадах, шукає Іванка, бо мусів десь врешті заблукати, а вечором приморозки вже надобре беруть, а він дотого ще й босий. Не було Іванка ні в неї, ні у дальших фармерів. Зібрались громадою його шукати, то аж на други день його знайшли, що сидів на колоді з примерзлимими до води ногами...

Заплакала й Настя гірко, бо чуже горе, це наче її горе.

— Уважай на Ярему, вибираюсь цей раз у ліс на роботу, — наказує Павло. — Бачиш яке нещастя Легкунам сталося.

Та хіба Настя не мама для Яреми? Хіба її треба наказувати його пильнувати? Та стереже вона його як ока в голові і ні на крок від себе не відпускає.

Пливло Настине життя монотонно. То виражає, то вичікує чоловіка. Тішиться вона своєю хатою, бо в неї так як у дзеркалі чистенько і приємно... Ліжко у неї вже виповнено соломою, що в сусідів дістала, бо вони вже мали свій збір пшениці на викорчованім полі. З дощок коло ліжка стоїть колиска, що зробив Павло. По середині стіл і дві лави. Та стіл не застелявала, бо малий Ярема усе стягав з нього покривало й сміявся з свого вчинку, коли мати йому погрожувала. А на ліжку дві подушки м'ягенькі, як з гусячого пуху. Та в них не пух, але шишки тростини, що в літі від пере-

зрівання тріскають і випускають з себе шовкові, тонкі, як павутиння, ниточки, що були як пух і шовком блищали до сонця. І для дитини одну зробила. Було, вкладе його у колисці, як якого князенка, та лише колише, коли не хоче спати. А в ночі, коли збудиться і спати не хоче, то вона таки із свого ліжка держить у руці шнур, що прив'язаний до колиски, потягає ним, колише так, як колись ще в своїх дитячих літах разом з хлопцями, такими як вона, під Великдень колисала дзвін на дзвіниці. О, то була дитяча радість! А тепер безголосно колише свого сина, та ще часом пісню йому заспіває, під звуки якої скоро засипля.

Та ще в куті кімнати стоїть піч, така чорна, як сам вуголь, залізна та блискуча. Це вона за оті корінці її придбала. Як у неї привітно й спокійно. Крізь обширне вікно дивитися буде, як по великих сніжних кучугурах будуть пробігати звірі... А що найважливіше, з надвору принесла вже святий образ і прибила до стіни над ліжком, та ще й рушником прикрасила, що привезла з собою з дому. Як привітно й як спокійно і як би не відсутність Павла, то їй здавалось би, що вже ніщо не порушує її душевного спокою.

**
*

А малий синочок так любить свого батька! Поклав свої рученьки на батькову шию й тисне до себе і своїм дитячим щебетанням розвеселює його. Та Павлові стали чогось сльози в очах. Ох, те життя! За тією землею, що дає людині продовжувати своє існування, людина кидає всю рідну землю, своїх рідних і йде за нею, а потім побивається, нераз всі свої сили її віддає, і не має коли зажити домашнім, родинним життям, та натішитися от таким золотком, як цей Ярема... Та ж він,

як та квітка до сонця, витягає свої маленькі рученята до нього. Пригорнув до себе маленя, широко тулив, сердечно... А в душі з'явився якийсь неокреслений неспокій, якась тривога, якої сам не міг собі з'ясувати. Коли б щасливо ще хоч цей раз перебути на роботі в лісі, щоб дерево не розчавило, як от того Миколу Фесюка, що залишив жінку й дітей незабезпеченими, ще й на чужині. Ой, Господи, який сум на нього наляг...

Прощаючись з Настею, наказував пильнувати дитину, бо знає, що вовки аж під їхню хату заходять. Як то, не буде Настя пильнувати свого сина? Та це ж її одинока потіха і розрада на її усамітненню у цьому глухому лісі.

Минула зима, минуло ще одно літо. І от одного разу, по цілоденній праці положилася у своє, таке вибагливе ліжко вже на ніч. Притягнула колиску до себе на віддаль шнурка і колише Ярему. Заколисала його, а шнурок держить при собі, щоб, як заплаче, знов його заспокоїти. Темне небо засіяне зірками, що мерехтіли таємно, ніби підморгували до неї, як було колись у рідному селі. Помалу зірки на темному небі почали меркнути, бо місяць такий яркий, та великий, викотився соняшником на небо, розігнав темряву, бо сам хотів царем по небі мандрувати. Позолотом своїм кидав усе довкола, а Настя таки зі свого ліжка дивилась крізь вікно на те все й душа раділа такій красі.

Та несподівано почула, що щось зашаруділо в поблизу, хтось наче вовтузився біля дверей, щоб їх відчинити. Хоч свідомо того, що замок перекурила ключем, то з переляку ціла мов завмерла, лише серце так почалося битися аж чула, що ще трохи, а розсадить грудну клітку... Нараз Настя бачить своїми широко

відкритими очима якусь з'яву... З дверей ішла по-малу, маестично якась жінка, незнана і небачена перед тим ніколи. Одягнена у довгу білу сорочку, що сягала аж землі. Підійшла до колиски, що так близько стояла коло Насті і нахилилася над Яремою. Дитина порушилася, а та з'ява-жінка, задом, та у двері, та на двір...

Черкнула Настя сірником, що все держала коло себе під подушкою. Засвітила свічку і заглядає до сина. Дивиться, приглядається йому, а він собі спокійно спить та лиш до сміху усточка складає оте янголятко мале!.. Іде вона до дверей, а вони замкнені, як і були.

— В ім'я Отця і Сина, — перехристилась Настя, а серце гатило мов дзвоном... Сіла на своє ліжко й думає собі: чи це був сон, чи дійсність?.. Якщо це був сон, то він добра не ворожить!.. Але вона присягнула б, що вона ще не спала і бачила усю ту подію на власні очі... вона навіть чула її глибокий віддих. Що за мара?!.. та й що від неї хоче?!.. Не спала вже до ранку, а потім весь день ходила охляла та з болем голови. До серця її закрався неспокій, якась неописана тривога опанувала її й вона на кожному кроці лише думала про ту нічну з'яву.

А рано забігає коло синочка, пестить його і мов чимсь винувата перед ним, хоче те все перед ним направити, надолужити... Чи серце її вже відчуло, що недовго тішитиметься Яремою? Вона не могла знайти собі відповіді, бо й не шукала її. Одначе щось загнуздилось у її душі, якийсь біль, що випивав усю радість, яку приніс з собою на світ її синочок і той неспокій скрито засівав тривогу про нього.

От вона вийняла забавки, що то Павло сам для нього змайстрував: дерев'яну ляльку, що не мала ні рук

ні ніг, бо вистругати з дерева йому не вдалося, дерев'яний м'ячик, коника без ніг, та вистругану з дерева курочку. До речі, курочку Ярема більше любив за коника. Може тому, що в Настинім господарстві було вже кільканадцять курочок, з яких одна біленька була дуже до нього прив'язана. Коли раненько із землянки випустить їх на двір, то розбіжаться навкруги, шукаючи для себе поживи, бо Настя їм зерна не давала. Раз, це за дорого виносило би їм на їхні обставини, а по-друге — зерно мусів Павло не раз по двадцять миль носити на своїх плечах. Тому-то вона лише два рази на день підкине по жменьці полови, а за решту нехай вибачають, та хай порпаються у землі і самі для себе хай поживи шукають.

Лише одна, ота біленька, що таки Настя назвала її "Біленькою", не йшла у гурт, до своїх, але прибігала до Яреми, а він зі своєї ручки кидав по округині хліба, а потім казав до неї: "тю-тю, тю-тю", бо у нього і так не був ще великий запас слів. Він гладив ту "тютю" по головці і навіть старався спіймати її у свої ручки, але він ще такий маленький... Тоді Настя підносила ту курочку до нього, курочка щось до нього кудкудакала, а він — оте маленя — сміється, та гладить її і своїми очками дивиться на неї.

Того саме тижня, коли побачила ту з'яву — що хай щезне! — Павло мав прийти додому. Треба було хліба спечи. Вечером зробила розчину, а раненько, коли ще Ярема спав, замісила той хліб. По часі збудився синочок, нагодувала його, а тоді й пішла на двір розпалити піч, що то Павло сам збудував на краєвий спосіб. А Ярема, мов той хвостик за нею ходить. Палахкотить вже ватра, топиться живиця з ялових колод, що то на-

перед розпалює ними в печі, розноситься цілющим запахом живиці навкруги, а коли вже ватра та добре розпалиться, то тоді на те полум'я кидала вже тверде дерево, щоби нагріло піч так, щоб хліб був спечений як слід.

Сонце вже надобре по небі ходить, кругом так тихо, так спокійно, що навіть п'яння півня здавалось милою музикою для неї. Поки до печі саджати буде хліб, то перед тим треба його ще в кошики дати, щоб підріс у них. Мачала тоді свої обі руки в воду, а тоді надривала тісто і мов би бавилася м'ячиком, кидала його з одної до другої руки і надавала йому цим форми. А потім клала тісто в кошики. Ті кошики плетені з пшеничної соломи, з них хліб виходить такий пругастий, смачний-смачний! Цим разом четверо боханців ждуть своєї черги.

Почасі, випалила все те дерево, що було призначене, згорнула жар дерев'яною кочергою та й вичистила дно печі, щоб вуглик не вчепився тіста, а потім бере жменю полови і підсипує дно печі. Коли половина нараз займеться полум'ям, це знак, що піч готова до печення хліба. Але коли лише задимиться, то треба ще декілька полінець підкласти. Та на цей раз піч добре напалена, бо її челюсти аж дихають жаром, аж промінюють та веселкою відбиваються.

Синочок весь час держиться її спідниці і каже: цюсь-цюсь... , показуючи на вугілля, що на краю печі, помалу стигне і накривається сивим попелом. Взяла лопату в руки, на неї також підсипала троха полови і вивернула хліб із кошика та всунула в піч. Взялась за другий і коли лише вивернула на лопату, то не вспіла вже його всадити у піч, бо кури такого гармидеру на-

робили, такого вереску, і до того ще почали мов птиці у повітрі літати, що її лопата захиталась у руках і хліб випав на землю. Вона вже знала, що щось негаразд сталося. Це певно є поблизу десь вовк. Поглянула в ту сторону де були кури, а вовк вже зникав між деревами та ніс у своїх зубах курочку, і то ту біленьку, Яреми, з якою він все у приятні жив.

— Щезни, бідо!.. — проказала Настя, при тім і полегло їй на душі, бо вже почала на свій лад пояснювати отой сон, чи з'яву, що то з'явився був їй у ночі. "Хай на цьому скінчиться!" — думала вголос і гада, що розв'язала загадку сну. Шкода "біленької", дуже шкода, бо Ярема її любив, а до того, ще й хліб мусить перемісити і піч наново розпалювати і один боханець, мабуть, пропаде, бо он, на землі змішався з попелом. Та хай щезне лихо, хай на цьому скінчиться..

А Ярема, звичайно — як дитина — за свою втрату і не знає. Відійшов від мами і взявся до м'ячика і кидає ним. І бачила ж вона, що він за м'ячиком аж у грядки зайшов. Та хай на хвилю йде. Вона і так має його на оці, а вовк хіба не вернеться у цій хвилі.

Вкортці удруге була піч готова до хліба. Всадила його, затулила челюсть бляхою і йде до грядок по Ярему, бо хоч його своїми очима стежить, але він не відгукується на її заклик.

Іде до нього а він між грядками сидить і бачить же вона, що він щось змінився, що з ним щось лихого мусіло скоїтись, бо присмирнів, личка червоним кольором напливли.

— Що тобі, синочку, що тобі?.. — потрясаючи його злегенька, питає Настя. А синок лише дивиться та не таким прямим зором як все, але з обтяженими пові-

ками, що здавалось їй ніби бороняться проти сну. Взяла на руки Ярему, а він здався їй гаряченький. І вмить, наче вона впала у якусь ледову воду, так її тілом пройшов мороз: це той привид, це той сон минулої ночі став у своєму виді перед нею...

— Ні, ні, ні!.. — тулила до себе безвідпорне тіло дитини і сльози покотились по обличчі. — О, ні, Боже! ні, ні! — безупину вимовляла так, як би хтось саме гнався за нею, щоб її сина відібрати, а вона від себе його не дає... — О, ні, — казала, не вимовляючи того найгіршого, що могла сподіватися... Чимскоріш положила Ярему в колиску, а сама вихром полетіла до мами по пораду. А мати знов пішла до Стефанихи-фермерки, що дещо визнавалась на ліках. Привела її до Яреми, а він лежить та мов вогнем розпалений, лише ручками розкидає та дише глибоко й тяжко...

Оглянула Стефаниха Ярему і зупинила свій зір на ручці. На правій ручці коло суглуба — було два маленькі, ледве помітні, мов від голки, уколи... Скоріш перев'язала, платком стиснула ручку вище ліктя. Подивилась ще дитині в очі, сказала, що вже все за пізно...

— Насте, Насте! Мирися з волею Божою!.. Твій син цю ніч вже не переживе...

В Настю мов грім ударив з ясного неба. І жаль з'явився до Стефанихи. Пощо вона те слово сказала, пощо відняла вже всю надію...

— Що ви сказали, що?!.. — питається ще раз, бо може щось недочула як слід. В голові в момент вже зродився кошмар думок, з яких не могла знайти лише єдиної відповіді: чому?..

І хоча вона вже знала, що від укусу трійливої гадини допомогти може негайне щеплення в лікаря, але

до нього аж сорок миль дороги. А хоч і була би підвода, та нім доведе Ярему до Вінніпегу, то трійло дійде до серця і її синочок, її потіха помре...

— Чи так, чи сяк, Насте... — недоказала Стефаниха.

Настя здає собі справу, що присуд вже запав... Її синок, її надія, потіха і розрада на її усамітненню — вкоротці відійде на все від неї... А Павла нема і не знає, де його знайти, щоб прийшов, щоб... і дальші думки заглушило її голосіння...

Сидить мати з нею, цілу ніч мокрим р'ядном гар'ячку дитини відганяють... А Настя дивиться на нього, на зникаючого з її очей янголятка, якому прийшов час розлучитися з нею на все...

Помер синочок... помер Ярема... і батько про це не знає... Не буде християнського похорону, навіть могилку ніхто не запечатає... Настя з своїм батьком копали могилку, сиру могилку для її сина... он там, на краю лісу... Обложили спід і боки дошками, і Ярему зложили у скриньку збиту з дошок, яку Настя прибрала, квітами устелила, а в голови поклала образ зі стіни. Нехай хоч той образ буде йому в заміну за християнський похорон... Покропив батько свяченою водою, проказав вічна пам'ять... і... закинули його глиною... Нема вже її сина!.. Пішов несподівано і зник, як той метелик, що ранньою весною квітистими полями пролітає.

**

За кілька днів по похороні прийшов Павло з праці додому. Його серце вже подорозі чуло, що його жде якесь нещастя. Став посеред подвір'я, підперся ліктем на стовп, що вкопаний був у землю — водив очима

кругом і доглянув... Неподалік стояла могилка з березовим хрестом, обкидана польовими квітами... Підійшов до неї, припав своїм тілом і впали на неї батькові сльози.

Без слова привітались обоє. Настя якось винувато стояла перед ним, з очима втопленими у землю. Вона не доглянула?.. Її вина, що він відійшов від них до царства янголів?.. Так, то вона усьому винна, — дорікала сама собі, — коли б не ті кури... коли б не той хліб... вона була би ні на хвилину його від себе не відпустила...

— Бог дав... і Бог взяв... — тихими, до сліз болючими словами проказав Павло. Але сказати а пережити, то не те саме. Та час, як той лікар помалу загоював рану, а головно тоді, коли на світ прийшла донечка то з нею і сум той десь зник. Павло залишив вже свою працю і взявся до справжнього господарювання на гомстеді. А Настя тепер почувається так добре, бо за плечима чоловіка, нема вже їй чого боятися про здоров'я чи життя дитини.

**
*

Треба братися до справжнього корчування, а це не обійдеться без вола. Купив його. Аж сорок долярів дав за нього. Майже весь прибуток з запрацьованих у сезоні грошей. А до того ще плуг до оранки, велику ручну пилу і деякі інші малі додатки, лише на борони вже не стало. У батька зичити буде. Треба спішитися з корчуванням, бо багато часу й так не залишилося до виконання свого зобов'язання перед урядом.

Куплений віл молодий, даром за нього дав стільки грошей. Аж хомута рве, так преться до роботи.

— Та почекай ще, волику! Напрацюєшся зо мною

ще до схочу, аж по вуха матимеш от того лісу... — ласкаючи його по шиї, говорив Павло.

— Так, що ж, до праці волику, — продовжував своє розважання. А у самого аж очі сяють від радості, що вже нарешті і в нього зачнеться праця при корчуванні лісу, а потім на полі... Аж руки до праці сверблять. Прийшов і батько йому допомогти. Поставали разом перед лісом і оглядають його, немов лікарі хвору людину, бо не знають з якого боку зачинати своє лікування, — вирізувати наболіле місце... Ой, ще й як наболіле...

Павло лізе на перше з краю дерево до гори, обмотаний грубим мотузом, і ним має перев'язати в горі дерево... Пнеться на дерево звинно, бо вже у лісі при роботі навчився тієї штуки. Перев'язав його й тоді гукнув до батька, що готово. А батько держить другий кінець шнура, термосить ним і собі, та цим способом дає знати Павлові, що все в порядку. Тоді Павло зізає на землю, батько провадить вола далше, щоб напнутим до напруги мотузом волик міг дерево згинати додолу. Провадить вже його у пів-колесо, а дерево від напруги згинається і своїм тягарем підважує своє коріння. Та одно щастя, що коріння тих дерев не росло глибоко, але під поверхнею, то при його згинанні, воно випуклювалося, відзначалося настільки, що видно було, кудюю те коріння тягнеться. Тоді то Павло ішов з сокирою і лише підрубав його з одного боку і дерево з гуком валилося. Тоді брали велику "вісну" пилу і вдвійку різали те дерево на частини і складали в одному місці. А Настя помагала — обчіхувала галуззя, складала на купу або, як треба було, керувала в роботі. І так щодня, через два місяці ішла запопад-

лива робота, і на очах таки росло поле. Та яке поле!.. орне, як було на рідній землі, а таке пухке, що по викорчуванню — самою сапою зміг би поле управити під засів. Щодня більшало краєвиду, щодня більше простору, аж очам не хотілося вірити. А Настя ото стане раненько, нім піде до корови, чи до курей, довго-довго дивиться на чисте поле, на обширний виднокруг і тишиться тією вільністю, якою тепер дише. Бо нема вже поблизу тієї зимної лісової стіни, того старого лісу, що в своїх нетрах стільки тайн держав... і того убійника її синочка, отого клятого гада... І гляне на недалекий, білий березовий хрест і серце защемить... Але минулого вже не вернути. А тепер коло хати вганяє собака. Невеличка вона собою, та вірна і віддана їм. Вганяє навкруги і коли побачить якого звіра чи заблукану гадюку, зараз дає знати своїм гавканням. О, найбільш безпощадним Павло є для гадюк. Чи то пожиточна, чи трійлива, він не розбирає, але усю лють свою скеровує на них.

**
*

І вже стояло викорчованих отих п'ять акрів поля. Найперше взявся Павло до оранки, скородив боронами, бо хотів, щоб до половини жовтня міг озиму пшеницю засіяти. Ото радіє його серце. Перев'язав навпоперек грудей мішок з насінням пшениці і йшов вже, як сіяч, на своїм полі. Йшов по свіжій оранині кроком певного господаря й кидав жменю за жменею... Сіяв так зручно і вміло, бо він же господарський син, знав, як коло поля ходити. А на наступний рік пшениця так зародила йому, що з отих п'яти акрів — зібрав аж тристасімдесят два бушлі пшениці!.. Але яка пшениця, яке

зерно: велике, налите, здорове, що колос аж до землі вгинався від свого тягару.

Павлова господарка розросталася скорим ходом. Чистого поля що рік більшало. На пасовиську вже кільканадцять штук коров... У хліві безроги хрюкають і курий чимало. Вже й коня собі пристарав. А Настя порається здебільшого в хаті коло п'ятерох їхніх дітей. Старшеньких трое ходять вже до англійської школи, вчаться добре, але він хоче, щоб вони знали рідну книжку прочитати, щоб вміли до рідного краю листа написати. Оце йому спати не дає. Пішов до Сенькова, в його хаті люди сходилися, хотіли читальню заложити. Павло попросив його, щоб його дітей учив рідного письма. Чому ні? Він і так своїх учить, то чому би других не навчати? Це для нього, як казав, і честь, і обов'язок.

Помалу росла громадка дітей переселенців у нього на науці. І хоч на це тратив він багато робочого дня, то він цього не жалів, бо все, що робиться, то йде на добро громади, а тим самим і для рідного краю. "Бо ми повмираємо, то щоб наші внуки й правнуки знали, чиїх батьків, чиї то діти"... — казав.

Навколо них поселенці розбудовувалися скорим ходом. Творився острів, ніби крайчик України, де громада жила, гуртувалася і думала про рідний край. Та одно стояло каменем у їхній душі: не було духовної обслуги. Діти декотрих родичів росли без христу, а деякі христили своїх дітей по чужих церквах. Писали вже до Львова до митрополичої Консисторії, щоб не залишала своїх вірних без духовних пастирів. Нехай вже раз приділять для їхньої духовної опіки священника, або місіо-

наря, бо діти знівечуться нехрищені, бо шлюби беруть у чужих церквах...

І прийшло врешті письмо-відповідь, радісна вістка: львівська Консисторія приділила вже для них священика, отця Перепелицю... Він буде обслуговувати декілька громад українських поселенців.

Люди зрушилися, як у ранній весні бджоли, що з темного, зимовим сном повитого вуля вилітали до ясного сонця... Громада захвилювалась, як те море, бо досі вони тяжко працювали, й працею своїх рук розбудували свої господарства, склали гроші, а тепер то вже стояли на певних ногах і хотіли би вже нарешті зажити по християнськи: щоб дзвін скликував їх на молитву, щоб у своїй церкві впали ниць на землю в подяці до Бога, що дав їм ту силу і витривалість перебороти всі перешкоди й стати певною ногою на цій канадській землі, що прийняла їх як рідних, та ще й земськими достатками їх обділила. А тепер мають уже все те земське, що до життя їм потрібне, то тепер треба щось і для душі своєї, і для Бога.

По стільки трудах і очікуваннях, врешті таки вже й для них і до їхніх дітей — весна завітала, сколихнула ними. Тому то взялися громадою до великого і шляхетного діла: до побудови Божого храму. Спочатку це буде мала, провізорична церковця для першого Богослужіння, що за тиждень має відбутися. Площу під будову церкви подарував переселенець Іван Хрущ. Властиво, це не була ще жадна площа, але кусок землі порослої деревами, які вправді не були вже такі грубі, як ті, що у глибокому лісі, та все-ж дали доволі праці коло себе. Не було часу їх викорчувати, бо час наглив. Пилами постинали дерево й полишали пні. Поставили

чотири стовпи, на яких мав стояти дах, щоб дощ несподіваний не знівечив так довго очікуваної хвилини.

Весна вже повною красою стояла перед переселенцями. Оподалік ліс зарослий кленом навпереміну зі струнками кедринами одягнувся у свої відновлені шати в ясно-зелені кольори, лише листочки кленові такі тендітні, такі ніжненькі та до моря соняшного світла при найменшій подуві вітру ледве-видно тремтіли. Безкрає небо синявою своєю відкрило свій вид понад ліси, понад поля далеко в безконечність.

Ярема одягнений стояв вже коло возу, запряженого у два коні і ждав на Марію. Думки його з'явилися ненадійно з заפורшених, минулих літ і стали перед ним своєю вагою. Бо літа його пройшли у тяжкій праці і труді, і старість сіла вже на плечі, та не противна вона йому. Як лише міг, всім зусиллям своїм з Марією пнявся він вперед, збагачувався. Дітей своїх добре подружив і внуків своїх бачить на правильній дорозі. Вчатьсь всі в середній школі... а потім, як Бог поможе, — один вивчиться й буде учителем у Славна... вчити буде таких, як і він, бо їхні батьки здебільшого були неписьменні. Всі сили свої докладали, щоб лише їхні діти у темноті не ходили, але просвітилися... Щоб не розгубилися тут, серед широких і далеких прерій... Другий внук хоче вчитися на лікаря і серед своїх лікарем працювати... А третій знов каже, що буде на адвоката вчитися, щоб своїх людей, як треба, в суді боронити. Хай Бог помагає! Коли б лише він діждався ще тієї радісної хвилини, .. а це все — завдяки тому, що батьки до долі своїх дітей не були байдужі. Всі сходяться у Стефана Романюка. Читають спільно газети, книжки, які зі Львова спроводжують. Читальню "Про-

світи“ вже закладати люди будуть і з неї розходитиметься промінь світла в душу молоді. Вона тепер буде гуртувати коло себе всіх, як добра мати своїх дітей. А до того тепер ще рідна церква, до якої ціла родина Яреми, а то й усі, майже, поселенці спішать, як нерозлучність у духовій потребі кожної людини, буде стояти на сторожі їхнього життя.

— Гей, Маріє! — гукає Ярема на жінку. — А що це ти так довго прибираєшся, як яка дівка до шлюбу! Спішися, бо ще спізнаємося до церкви!

Та Марія вже стояла у дверях. Така розрадувана і така прибрана, що Ярема не пам'ятав її ніколи такою. А з очей, а з лица — яка радість била. Це перше по стількох літах своїх турбот, боротьби за життя — вона їде до церкви, несе до неї усі свої жалі й скарги, надії й благання, що тягарем сиділи в її душі. Вона тепер скине отой тягар, вона чує, що по сьогоднішній Службі Божій, вона стане інша — оновиться...

Сіла на застелене сидження разом з Яремою. Подорозі мають що поступити по свої діти і внуки. Щоб усі разом... Щоб увесь рід Яреми зібрався... В голові вже рахує, скільки то осіб буде: їх двоє, четверо дітей. А внуків... дев'ятеро... П'ятеро у Насті, а четверо у Гафії... Ой, сильний рід, цупкий!.. бо загартований працею... А не знівечився, не пропав — і навряд чи пропаде, бо всі живуть громадою, мов на острові... Свій вїт, своя громада. А школа, хоч англійська, та все ж таки добилися свого, що принаймні по суботах можна вчити дітей по українськи. То й вчаться, та ще й як! А читальня "Просвіти" відкриває помалу вже свої двері і гуртує всіх. З книжок, спроваджених зі Львова, що собою вже заповнили деякі полиці, молодь знайо-

миться з рідною історією. Крім того дають аматорські вистави, дають концерти в честь Шевченка, Франка, чи Лесі Українки. То вже покоління їхнє з малечку буде знати, що Україна, що он там за морем, це їхня Батьківщина, що вона велика, не рабська держава, коли виросла таких великих синів і дочок рідного слова...

Попри свої думки, Ярема і не счувся, як вже долучився з своїм возом до возів своїх дітей і небавом вже зайняли місце побіч інших возів, що поставали кругом церковці, як бувало на рідній землі при великому відпусті. Ввійти до церкви вже не можливо, тож стали подалі, бо і так ніщо не перегороджувало виду.

На імпровізованому престолі вже миготіли дві воскові саморобні свічі, посередині виднів хрест, прикрашений квітами, що лише із землі повиростали.

Став священник при престолі, застеленім вишиваним обрусом і благословивши людей — сльози радості мав у очах. А люди плакали й молилися, що врешті й їхні діти будуть знати Бога. Бо це вперше стояло до христу восьмеро дітей... бо це вперше сім пар брало разом шлюб... це перший раз знеможені на старі літа приступили до святої Безкровної Жертви...

— Благословен Бог наш, — з уст отця Перепелиці пливла молитовна відправа, а люди повними грудьми співали. Здавалось, що в тій духовній відправі-містерії все взяло свою участь: і люди, і ліс, і поле, і те безкрає небо, бо ті молитовні благання розносилися далеко кругом і заставляли радіти і землю, і небо.

— Слава тобі Боже, що нас не опустив!.. — шептали уста старого Яреми. А потім думав собі: будь-благословенна ця канадська земля, що всіх переселенців так широко й по-приятельськи прийняла і благосло-

венний цей народ, що прийшов громадно до церкви, хоч порозкидуваний по далеких преріях. Він не загинув, але держиться цупко свого рідного вузла, що лучить його з рідною церквою, з рідним краєм і своїм народом...

— А-а-а-мінь... — співали вірні.

З кадильниці розносився ще запах ладану, вився димовими заслонами і повив собою вірних, немов єднав їх молитовно в одне стадо, з одним пастирем...

— Благословеніє Господне на вас, тою благодаттю...

— А-а-а-мінь... крізь сльози радості, співали з глибин своєї душі поселенці.

— А-а-а-мінь!.. — і собі у відповідь співав старий Ярема і дві сльози радості заблисли в його очах. Оглянувся на свій рід, і серце сповнилося радістю, та безмірним щастям. Він схопив у свої спрацьовані долоні руки Марії і широко, з любов'ю потиснув.

А кругом, ще востаннє, пливла благальна пісня до Бога: за рідний край, за нарід... Пливла вона благально, з покорою, сповнена колишніми скорботами, надіями і бажаннями, рвучко, далеко, в рідний край... а потім ніжним шовком стелилася понад викорчовані колишні канадські ліси, а тепер розорані вже безкраї поля, що засіяні зерном, вирощеним уже руками українських людей...

З М І С Т

	Стор.
Слово до читачів	5
Антошко	7
Мамо!	60
“Нізащо”	64
Шкода плакати	69
З книги життя	80
Хай гірше, аби інше!	169
Ентшульдiген зі...	182
Гни дерево, поки молоде	192
На риболовлі	207
Крисаня	213
До Канади	222

IMPRESO EN LA ARGENTINA
PRINTED IN ARGENTINA